

curreret. Sicut namque gubernaculo navis, et freno A
regitur equus; sic justitia gubernatur voluntas ho-
minis, et visu pedes.

CAPUT XXVII.

Unde venit ²¹⁶³ *malum in angelum, qui bonus erat.*

Disc. Sic mihi de malo, quod est ²¹⁶⁴ injustitia, satisfecisti, ut jam omnis in corde meo, quæ de illo inesse solebat, quæstio sit decisa ²¹⁶⁵. De hoc enim malo quæstio nasci videtur, quoniam si esset aliqua essentia, esset a Deo, a quo necesse est esse omne, quod aliquid est, et impossibile est, esse ²¹⁶⁶ peccatum sive injustitiam. De malo vero, quod est incommoditas, si aliquando est aliquid ²¹⁶⁷, nihil video rectæ fidei obviare. Sed, ne tædeat te breviter respondere fatuæ interrogationi meæ, ut sciam qualiter hoc ipsum quærentibus respondeam: quippe non semper facile est insipienti insipienter ²¹⁶⁸ quærenti, sapienter respondere. Quæro igitur unde primum venit malum, quod dicitur injustitia, sive peccatum in angelum, qui factus est justus? MAG. Dic tu mihi unde venit nihil in aliquid? Disc. Nihil nec venit, nec recedit. MAG. Cur ergo quæris unde venit injustitia, quæ nihil est? Disc. Quia quando justitia recedit inde ²¹⁶⁹ ubi erat, dicimus accedere injustitiam. MAG. Dic ergo quod magis proprie et apertius dicitur; et quære de ²¹⁷⁰ abscessu justitiæ. Siquidem sæpe apta interrogatio expedit responsionem, et inepta reddit impeditiorem. Disc. Cur ergo recessit ab angelo justo justitia? MAG. Si proprie vis loqui, non recessit ab eo; sed ipse deseruit eam, volendo quod non debuit. Disc. Cur deseruit eam? MAG. Cum dico quia volendo quod non debuit, eam de-

seruit, aperte ostendo cur et quomodo illam ²¹⁷¹ deseruit. Nam ideo illam deseruit, quia voluit quod velle non debuit; et hoc modo id volendo quod non debuit illam deseruit. Disc. Cur voluit quod non debuit? MAG. Nulla causa præcessit hanc voluntatem, nisi quia velle potuit. Disc. An ideo voluit, quia potuit? MAG. Non; quia similiter potuit bonus ²¹⁷² angelus velle; nec tamen voluit. Nam nullus vult, quod velle potest, ideo quia potest. Disc. Cur ergo voluit? MAG. Non nisi quia voluit. Nam hæc voluntas nullam aliam habuit causam, qua impelleretur aliquatenus, aut attraheretur; sed ipsa sibi ²¹⁷³ efficiens causa fuit, si dici potest, et effectus ²¹⁷⁴.

CAPUT XXVIII.

Quod potestas volendi quod non debuit, bona fuit semper, et ipsum velle, bonum, quantum ad esse.

Disc. Si potestas ipsa volendi et ipsum velle, fuit aliquid, bonum fuit et a Deo ²¹⁷⁵. MAG. Utrumque fuit aliquid: et potestas quidem non nisi bonum aliquid, et spontaneum donum Dei; velle autem, secundum essentiam, bonum: sed quoniam injuste ²¹⁷⁶ factum est malum, et tamen a Deo fuit, a quo est omne quod aliquid est. Nempe non solum hoc habet aliquis a Deo, quod Deus sponte dat; sed etiam quod injuste rapit, Deo permittente. Et sicut dicitur Deus facere, quod permittit fieri; ita dicitur dare, quod permittit rapi. Quoniam igitur, permittente Deo, angelus malus per rapinam usus est potestate a Deo sponte data, a Deo habuit ipsum uti ²¹⁷⁷, quod non est aliud quam ipsum velle. Non est enim aliud velle quam uti potestate volendi; sicut idem est loqui, et uti potestate loquendi.

SANCTI ANSELMI

LIBRI DUO

CUR DEUS HOMO

PRÆFATIO

74 ^{2178, 79} Opus subditum propter ²¹⁸⁰ quosdam, partes ejus, me nesciente, sibi transcribent, festinantius quam mihi opportunum esset, ac ideo bre-

VARIÆ LECTIONES.

²¹⁶³ unde veniat *mss. Vict. S. Mich.* unde venit ²¹⁶⁴ Malo, quæ est *mss.* malo, quod est ²¹⁶⁵ Omnes in corde meo, quæ de illo inesse solebant, quæstiones sint detersæ *mss. Cister. et S. Mich.* omnis in corde meo, quæ de illo inesse solebat quæstio sit decisa ²¹⁶⁶ Impossibile est esse *ms. Cister.* impossibile est ab eo esse ²¹⁶⁷ Si aliquando est aliquid, nihil video *mss. S. Mich.* si aliquando est nihil, aliquid video ²¹⁶⁸ Insipienti insipienter *ms. Cister. omit.* insipienti ²¹⁶⁹ Recedit inde *mss.* recedit inde ²¹⁷⁰ Et quare de *mss. Gem. Bec. S. Mich.* et quære de ²¹⁷¹ Et quam illam *mss.* et quomodo illam ²¹⁷² Potest bonus *mss. Bec. Gem. S. Mich.* potuit bonus ²¹⁷³ Sed ipse sibi *mss.* sed ipsa sibi ²¹⁷⁴ Potest effectus *mss.* potest et effectus ²¹⁷⁵ Fuit aliquod bonum: fuit a Deo *mss.* fuit aliquid, bonum fuit, et a Deo. ²¹⁷⁶ Quoniam non juste *mss.* quoniam injuste ²¹⁷⁷ Habuit uti *mss.* habuit ipsum uti ²¹⁷⁸ *Collati sunt libri Cur Deus homo cum mss. tribus Victorinis P. 19, RR 3, et EE 13, uno domini Joly; uno bibliothecæ Cisterciensis; uno bibliothecæ S. Michaelis in periculo maris; et cum tribus aliis mss. tum Gemmelicensis, tum Beccensis monasterii, et cum editione Gothica. Ms. Goth. C. 19. et ms. Cister.* Incipit, Cur Deus homo, Liber Anselmi Archiepiscopi Cantuariensis. *ms. S. Mich.* D. Anselmi, Cur Deus homo ²¹⁷⁹ *Ms. Joly,* Incipit præfatio in, Cur Deus homo, librum Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi *ms. Gem. C. 9.* Incipit Præfatio in librum, Cur Deus homo ²¹⁸⁰ Subditum quod propter *mss.* subditum propter

vius quam vellem sum coactus, ut potui, consummare. Nam plura, quæ tacui, inseruissem et addidissem, si in quiete et congruo spatio illud mihi edere licuisset. In magna enim cordis tribulatione, quam unde et cur passus sim novit Deus, illud in Anglia ²¹⁸¹ rogatus incœpi, et in Capuana provincia peregrinus perfecti. Quod secundum materiam, de qua editum est, *Cur Deus homo* nominavi, et in duos libellos distinxi. Quorum prior, quidem infidelium respicientium Christianam fidem, quia rationi putant illam repugnare, continet objectiones et fidelium responsiones: ac tandem remoto Christo (quasi nunquam aliquid fuerit de illo) probat rationibus necessariis esse impossibile ullum hominem salvari

A sine illo. In secundo autem libro similiter, quasi nihil sciatur de Christo, monstratur non minus aperta ratione et veritate naturam humanam ad hoc institutam esse, ut aliquando immortalitate beata totus homo, id est in corpore et in anima ²¹⁸² frueretur: ac necesse esse ut hoc fiat de homine, propter quod factus est; sed non nisi per hominem Deum, atque ex necessitate omnia, quæ de Christo credimus, fieri oportere. Hanc præfatiunculam cum capitulis totius operis, omnes, qui librum hunc transcribere volent, ante ejus principium, ut præfigant, postulo: quatenus in cujuscunque manus venerit, quasi in ejus fronte aspiciat si quid in toto corpore sit quod non despiciat.

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

Quæstio de qua totum opus pendet.

Sæpe et studiosissime ²¹⁸³ a multis rogatus sum et verbis, et litteris, quatenus cujusdam quæstionis de fide nostra rationes, quas soleo respondere quærentibus, memoriæ scribendo commendarem ²¹⁸⁴: dicunt enim sibi placere eas, et arbitrantur satisfacere. Quod petunt ²¹⁸⁵, non ut per rationem ad fidem accedant, sed ut eorum, quæ credunt, intellectu et contemplatione delectentur ²¹⁸⁶, et ut sint quantum possunt ²¹⁸⁷, parati semper ad satisfactionem omni poscenti se rationem de ea, quæ in nobis est, spe. Quam quæstionem solent et infideles ²¹⁸⁸ nobis, simplicitatem Christianam quasi fatuam deridentes, objicere, et fideles multi in corde versare: qua scilicet ratione vel necessitate Deus homo factus sit, et morte sua, sicut nos credimus ²¹⁸⁹ et confitemur, mundo vitam reddiderit. Cum hoc aut per aliam personam, sive angelicam, sive humanam ²¹⁹⁰, aut sola voluntate facere potuerit, de qua quæstione non solum litterati, sed etiam illitterati multi quærent et rationem ejus desiderant, Quoniam ergo multi de hac tractari postulant ²¹⁹¹, et licet in quærendo ²¹⁹² valde videatur difficilis, in solvendo tamen omnibus est intelligibilis, et propter utilitatem rationisque pulchritudinem ²¹⁹³ amabilis. Quamvis a sanctis Patribus inde, quod sufficere debeat, dictum sit, tamen de illa **75** curabo, quod mihi Deus

B dignabitur aperire, petentibus ostendere. Et quoniam ea ²¹⁹⁴, quæ per interrogationem et responsionem investigantur, multis et maxime tardioribus ingeniis magis patent, et ideo plus placent: unum ²¹⁹⁵ ex illis qui hoc flagitant, qui inter alios instantius ad hoc me sollicitat ²¹⁹⁶, accipiam mecum disputantem: ut *Boso* quærat, et *Anselmus* respondeat hoc modo.

CAPUT II.

Quomodo accipienda sunt ea quæ dicenda sunt.

Bos. Sicut rectus ordo exigit ut profunda Christianæ fidei credamus, priusquam ea præsumamus ratione discutere, ita negligentia mihi videtur, si, postquam confirmati sumus in fide, non studemus quod credimus intelligere. Quapropter quoniam, C gratia Dei præveniente, fidem nostræ redemptionis sic puto me tenere, ut etiam si nulla ratione quod credo possim comprehendere, nihil tamen sit quod me ab ejus firmitate valeat evellere: a te peto mihi aperiri quod, ut scis, plures mecum petunt: qua necessitate scilicet et ratione Deus, cum sit omnipotens, humilitatem et infirmitatem humanæ naturæ pro ejus restauratione assumpserit. Ans. Quod quæris a me, supra me est, et idcirco altiora me tractare timeo ne forte, cum putaverit, aut etiam viderit aliquis me non sibi satisfacere, plus existimet rei veritatem mihi deficere quam intellectum meum D ad eam capiendam non sufficere. Bos. Non hoc

VARIÆ LECTIONES.

²¹⁸¹ Deus: in Anglia *mss. et edit. Goth.* Deus: illud in Anglia ²¹⁸² Et in anima *ms. Cister. et anima*
²¹⁸³ Studiosissime *mss. Cister. Gem. Bec. Joly, S. Mich. et edit. Goth.* studiosissime ²¹⁸⁴ Commendem *mss. Vict. P. 1. et Joly*, commendarem ²¹⁸⁵ Arbitrantur sibi satisfacere. Quod appetunt *mss. et edit. Goth.* arbitrantur satisfacere. Quod petunt ²¹⁸⁶ Intellectu et delectentur contemplatione *mss. Vict. Joly, S. Mich. et edit. Goth.* intellectu et contemplatione delectentur ²¹⁸⁷ Quantum possint *mss. Vict. Joly et S. Mich.* quantum possunt ²¹⁸⁸ Solent infideles *mss. et edit. Goth.* solent et infideles ²¹⁸⁹ Sicut nos credimus *mss. et edit. Goth. omit.* nos ²¹⁹⁰ Cum hæc aut per aliam personam sive per angelicam, sive per humanam *mss. et edit. Goth.* Cum hoc aut per al. personam sive angelicam, sive humanam ²¹⁹¹ Quomodo ergo de hac multi tractare postulant *mss. et edit. Goth.* Quoniam ergo multi de hac tractari postulant ²¹⁹² Licet in inquirendo *mss. Cister. S. Mich. et edit. Goth.* sint in quærendo ²¹⁹³ Rationisque pulchritudinem *mss. Vict. et Joly*, et pulchritudinem veritatis ²¹⁹⁴ Quomodo ea *mss. et edit. Goth.* quoniam ea ²¹⁹⁵ Ideo plus placet, unum *mss. et edit. Goth.* ideo plus placet; unum ex illis ²¹⁹⁶ Me sollicitant *mss. et edit. Goth.* me sollicitat

tantum timere debes quantum et reminisci; quia A sæpe contingit in colloquendo de aliqua questione ut Deus aperiat quod prius latebat; et sperare de gratia Dei quia, si ea quæ gratis accepisti libenter impartiris, aliora, ad quæ ²¹⁹⁷ nondum attigisti, mereberis accipere. Ans. Est et aliud propter quod video aut vix aut nullatenus posse ad plenum inter nos de hac re nunc tractari; quoniam ad hoc est necessaria notitia potestatis et necessitatis, et voluntatis ²¹⁹⁸, et aliarum quarundam rerum, quæ sic se habent ut earum nulla possit plene sine aliis considerari; et ideo tractatus earum suum opus postulat, non multum, ut puto, facile, nec omnino inutile. nam earum ignorantia quædam facit difficilia, quæ per earum notitiam fiunt facilia ²¹⁹⁹. Bos. Sic breviter de his suis locis dicere poteris: ut et quod ²²⁰⁰ B sufficiat ad præsens opus habeamus, et quod plus dicendum est, in aliud tempus differamus. Ans. Hoc quoque multum me retrahit ²²⁰¹ a petitione tua, quia materia non solum pretiosa, sed sicut est de specioso forma ²²⁰² præ filiis hominum (Psal. XLIV, 3), sic etiam est: de speciosa ratione ²²⁰³ super intellectus hominum: unde timeo me, quemadmodum ego soleo indignari pravis pictoribus, cum ipsam Dominum nostrum informi ²²⁰⁴ figura pingi video, ita mihi contingat, si tam decoram materiam in contemptibili dictamine exarare præsumo. Bos. Nec hoc te debet retrahere; quia sicut tu permittis ut qui potest melius dicat, sic nulli præstitois ut, cui dictamen tuum non placet, pulchrius non scribat: verum, ut omnes excusationes tuas excludam, quod C postulo non facies doctis, sed mihi, et hoc ipsum necum petentibus. Ans. Quoniam video importunitatem tuam et illorum, qui hoc tecum ex charitate et religioso studio petunt, tentabo pro mea possibilitate (Deo adjuvante et vestris orationibus, quas hoc postulantes sæpe mihi petenti ad hoc ipsum promisistis), quod quæritis non tam ostendere, quam tecum quærere; sed eo pacto quo omnia, quæ dico, accipi volo: videlicet, ut si quid dixero quod major non confirmet auctoritas, quamvis illud ratione probare videar; non alia certitudine accipiat, nisi quia interim ²²⁰⁵ mihi ita videtur, donec mihi Deus melius aliquo modo revelet ²²⁰⁶. Quod si aliquatenus quæstioni tuæ satisfacere potero, certum esse debet quia et sapientior me plenius hoc facere pote-

rit: imo sciendum est quidquid homo inde dicere vel scire possit ²²⁰⁷, altiores tantæ rei adhuc latere rationes. Bos. Patere igitur ²²⁰⁸ ut verbis utar infidelium: æquum enim est ut, cum nostræ fidei rationem studemus inquirere, ponamus objectiones ²²⁰⁹ eorum, qui nullatenus ad fidem eandem sine ratione volunt accedere. Quamvis enim illi ideo rationem quærant, quia non credunt, nos vero, quia credimus, unum idemque tamen est quod quærimus: et si quid responderis, cui auctoritas sacra ob-sistere videatur ²²¹⁰, liceat mihi ²²¹¹ illam obtendere ²²¹², quatenus quomodo non obsistat, aperias. Ans. Dic quod tibi videtur.

CAPUT III.

Objectiones infidelium, et responsiones fidelium.

Bos. Obijciunt nobis deridentes simplicitatem nostram infideles; quia Deo facimus injuriam et contumeliam, cum eum asserimus in uterum mulieris ²²¹³ descendisse, natum esse de femina, lacte et alimentis humanis nutritum crevisse, et, ut multa alia taceam, quæ Deo non ²²¹⁴ videntur convenire, lassitudinem, famem, sitim, verbera et inter latrones crucem mortemque subiisse ²²¹⁵. Ans. Nos non facimus Deo injuriam ullam aut contumeliam; sed toto corde gratias agentes, laudamus et prædicamus ineffabilem altitudinem misericordiæ ²²¹⁶ illius; quia quanto nos ²²¹⁷ mirabilius, et præter opinionem de tantis et tam debitis malis in quibus eramus ad tanta et tam indebita bona quæ perdideramus ²²¹⁸, restituit, tanto majorem dilectionem erga nos et pietatem monstravit. Si enim diligenter considerarent quam convenienter hoc modo procurata sit humana restauratio, non deriderent nostram simplicitatem; sed Dei nobiscum laudarent sapientem benignitatem. Oportebat namque ut sicut per hominis inobedientiam mors in humanum genus intraverat, ita per hominis obedientiam vita restitueretur; et quemadmodum peccatum, quod fuit causa nostræ damnationis, initium habuit a femina, sic nostræ justitiæ et salutis auctor ²²¹⁹ nasceretur de femina; et ut diabolus, qui per gustum ligni quem persuasit, hominem vicerat, ita ²²²⁰ per passionem ligni, quam intulit, ab homine vinceretur. Sunt quoque alia multa quæ studiose considerata ineffabilem ²²²¹ quamdam nostræ redemptionis, hoc modo procuratæ, pulchritudinem ostendunt.

VARIE LECTIONES.

²¹⁹⁷ Altiore, quæ mss. Altiore, ad quæ ²¹⁹⁸ Potestatis, necessitatis, voluntatis mss. *Vict. et Joly et Cister.* potestatis et necessitatis et voluntatis ²¹⁹⁹ Quæ per earum notitiam fiunt facilia in *ms. Joly hæc desunt* ²²⁰⁰ Ut quod mss. *Vict. et Joly* ut et quod ²²⁰¹ Multum retrahit mss. multum me retrahit ²²⁰² De speciosa forma mss. *Vict. 3. et 13. Bec. Gem. Cister.* de speciosa forma ²²⁰³ De speciosa ratione mss. *Vict. et Cister. omit.* de ²²⁰⁴ Dominum nostrum informi *ms. Cister. omit.* nostrum ²²⁰⁵ interim, nisi quia mss. nisi quia interim ²²⁰⁶ Donec Deus aliquomodo melius revelet mss. *Vict. et Joly* donec mihi Deus melius aliquomodo revelet ²²⁰⁷ Dicere vel scire possit mss. dicere possit ²²⁰⁸ In mss. *Cister. et Bec. C. 3. incipit ab his verbis.* Patere igitur. ²²⁰⁹ Ponamus objectiones mss. *Gem. Bec. Vict. et Cister.* ponam objectiones ²²¹⁰ Auctoritas sacra videatur contraire mss. auctoritas ob-sistere sacra videatur ²²¹¹ Licet mihi mss. *Gem. Bec. Vict. Joly et S. Mich.* liceat mihi ²²¹² Illam ostendere mss. *Gem. Bec. Joly, duo Vict. Cister.* illam ostendere ²²¹³ Utrum mulieris *ms. Joly* uterum virginis ²²¹⁴ Deo nostro non mss. Deo non ²²¹⁵ Mortemque subisse mss. mortemque sustinisse ²²¹⁶ Altitudinem misericordiæ mss. *Joly omit.* misericordiæ ²²¹⁷ Ut quanto nos mss. quia quanto nos ²²¹⁸ Quæ perdideramus mss. *Joly* per quæ decidimus ²²¹⁹ Sic veræ justitiæ et salutis auctor mss. *Gem. Bec. Vict. Joly et Cister.* sic nostræ justitiæ et salutis auctor ²²²⁰ Quem suasit... ita mss. quem persuasit... omit. ita ²²²¹ Ineffabilem mss. *Vict. P. 19 et RR. 3. inenarrabilem EE. 13. venerabilem.*

CAPUT IV.

A

Quod hæc responsiones videantur infidelibus sine necessitate, et quasi quædam picturæ.

Bos. Omnia hæc pulchra et quasi quædam picturæ suscipienda sunt : sed si non sit aliquid solidum super quod sedeant, non videntur infidelibus sufficere cur Deum ea, quæ dicimus, pati voluisse credere debeamus. Nam qui picturam vult facere, aliquid eligit solidum super quod pingat ut maneat quod pingit. Nemo enim pingit in aqua vel in aere; quia ibi nulla manent picturæ vestigia. Quapropter cum has convenientias, quas dicis, infidelibus quasi quasiam picturas rei gestæ obtendimus, quoniam non rem gestam, sed ægmentum arbitrantur esse quod credimus, quasi super nubem pingere nos existimant. **B** Monstranda est ergo prius veritatis rationabilis soliditas ²²²², id est necessitas quæ probet ²²²³ Deum ad ea, quæ prædicamus, debuisse aut potuisse ²²²⁴ humiliari. Deinde, ut ipsum quasi corpus veritatis plus niteat ²²²⁵, istæ convenientiæ quasi picturæ corporis **76** sunt exponendæ. Ans. Nonne satis necessaria ratio videtur cur Deus ea, quæ dicimus, facere debuerit; quia genus humanum, tam scilicet pretiosum ²²²⁶ opus, ejus omnino perierat; nec decebat ut quod Deus de homine proposuerat, penitus annihilaretur: nec idem ejus propositum ad effectum duci poterat, nisi genus humanum ab ipso Creatore suo liberaretur?

CAPUT V.

Quod redemptio hominis non potuit fieri per aliam quam per Dei personam.

Bos. Hæc ipsa liberatio si per aliam quam per Dei personam (sive per angelum, sive per hominem) esse facta quolibet modo diceretur, mens humana ²²²⁷ hoc multo tolerabilius acciperet. Potuit enim Deus hominem aliquem facere sine peccato, non de massa peccatrice, nec de aliquo homine ²²²⁸, sed sicut fecit Adam ²²²⁹ per quem hoc ipsum opus fieri potuisse videtur. Ans. An non intelligis quia quæcunque alia persona hominem a morte æterna redimeret, ejus servus idem homo recte judicaretur? Quod si esset, nullatenus restauratus esset in illam dignitatem quam habiturus erat, si non peccasset: cum ipse, qui nominis Dei servus ²²³⁰ et æqualis angelis bonis per omnia futurus erat, servus esset ejus, qui Deus non esset, et cujus ²²³¹ angeli servi non essent.

CAPUT VI.

Qualiter reprehendant infideles quod dicimus Deum morte sua nos redemisse, et sic dilectionem suam erga nos ostendisse, et pro nobis expugnare diabolum venisse.

Bos. Hoc est quod valde mirantur, quia liberationem hanc redemptionem vocamus. In qua namque ²²³², aiunt nobis, captione, aut in quo carcere, aut in cujus potestate tenebamini, unde vos Deus non potuit liberare nisi vos tot laboribus et ad ultimum suo sanguine redimeret? Quibus cum dicimus: Redemit nos a peccatis, et ab ira sua, et de inferno et de potestate diaboli, quem quia nos non poteramus, ipse pro nobis venit expugnare, et redemit nobis regnum cælorum: et quia hæc omnia hoc modo fecit ²²³³, ostendit quantum nos diligeret. Respondent: Si dicitis quia Deus hæc omnia facere non potuit solo jussu, quem cuncta jubendo creasse dicitis, repugnatis vobismetipsis, quia impotentem illum facitis. Aut si fatemini quia potuit, sed non voluit ²²³⁴ nisi hoc modo ²²³⁵, quomodo sapientem illum ostendere potestis ²²³⁶ quem sine ulla ratione tam indecentia velle pati assentitis? Omnia enim hæc quæ obtenditis in ejus voluntate consistunt: ira namque Dei non est aliud quam voluntas puniendi. Si ergo non vult punire peccata hominum, liber est homo a peccatis, et ab ira Dei, et ab inferno, et a potestate diaboli, quæ omnia propter peccata patitur, et recipit ea quibus propter eadem peccata privatur. Nam in cujus potestate est infernus, aut diabolus, aut cujus est regnum cælorum, nisi ejus qui fecit omnia? Quæcunque itaque timelis aut desideratis, ejus voluntati subjacent cui nihil resistere potest. Quapropter si humanum genus salvare noluit, nisi eo quo dicitis modo ²²³⁷, cum sola voluntate potuerit, ut mitius dicam ²²³⁸, videte quomodo ejus sapientiæ repugnatis. Nam si homo, quod facile posset, id cum gravi labore sine ratione faceret, non utique sapiens ab ullo judicaretur. Quippe quod dicitis Deum taliter ostendisse quantum vos diligeret, nulla ratione defenditur, si nullatenus hominem aliter potuisse salvare non monstratur. Nam si aliter non potuisset, tunc forsitan necesse esset ut hoc modo suam dilectionem ostenderet: nunc vero, cum aliter possit salvare hominem, quæ ratio est ut, **D** propter ostendendam dilectionem suam, ea quæ dicitis faciat et sustineat? An enim non ostendit angelis bonis quantum eos diligit, pro quibus talia non sustinet? Quod vero eum dicitis venisse expugnare pro vobis diabolum, quo sensu audetis proferrè:

VARIE LECTIONES.

²²²² Veritatis rationabilis soliditas *ms. Vict. et Joly* veritatis soliditas rationalis ²²²² Quæ probant *ms. quæ* probet ²²²³ Debuisse aut potuisse *ms. Joly omit.* aut potuisse ²²²³ Ipsum... niteat *ms. Joly ipse.....* niteant ²²²⁴ Tam pretiosum *ms.* tam scilicet pretiosum ²²²⁴ Mens hæc humana *ms. omit.* hæc ²²²⁵ De alio homine *ms. Vict.* de aliquo homine ²²²⁵ Fecit Adam *ms. Joly fecit Deus Adam* ²²²⁶ Non nisi Deus servus *ms. Vict. et Joly non nisi Deus servus* ²²²⁶ Et cujus *ms. Joly et cui* ²²²⁶ In qua namque *ms. Joly* in qua autem ²²²⁶ Omnia fecit, hoc modo *ms. Vict. Joly et S: Mich.* omnia hoc modo fecit ²²²⁶ sed noluit, nisi *ms. Joly et non voluit nisi* *ms. Vict.* Sed non voluit nisi ²²²⁶ Nisi hoc modo *ms. S. Mich.* nisi modo ²²²⁶ Illum dicitis vel ostendere poteritis *ms.* illum potestis ostendere *ms. Vict. 13.* illum poteritis ostendere ²²²⁷ Nisi quo dicitis modo *ms. S. Mich. et Cister. et Vict.* nisi quomodo dicitis ²²²⁷ Voluntate potuerit ut minus dicam *ms.* Voluntate potuit ut mitius dicam.

Nonne Dei omnipotentia ²²²⁹ regnat ubique? Quomodo ergo indigebat Deus, ut ad vincendum diabolium de cœlo descenderet? Hæc nobis infideles objicere posse videntur.

CAPUT VII.

Quod nullam diabolus habebat justitiam adversus hominem : et quare videatur habuisse ²²³⁰, et cur Deus hoc modo hominem liberaverit ²²³¹.

Sed et illud quod dicere solemus, Deum scilicet, debuisse prius per justitiam contra diabolium agere, ut liberaret hominem, quam per fortitudinem ; ut, cum diabolus eum, in quo nulla mortis erat causa, et qui Deus erat, occideret, juste potestatem, quam super peccatores habebat, amitteret ; alioquin injustam violentiam fecisset illi ²²³², quoniam juste possidebat hominem, quem non ipse violenter attraxerat, sed idem homo se sponte ad illum contulerat, non video quam vim habebat. Nam, si diabolus ²²³³ aut homo suus esset aut alterius quam Dei, aut in alia quam in Dei potestate maneret, forsitan hoc recte diceretur : cum autem diabolus aut homo non sit nisi Dei ²²³⁴, et extra potestatem Dei neuter consistat, quam causam debuit Deus agere cum suo, de suo, in suo, nisi ut servum suum puniret, qui suo conservo communem Dominum deserere, et ad se persuasisset transire, ac traditor fugitivum, fur furem cum furto Domini sui suscepisset? Uterque namque fur erat ; cum alter, altero persuadente, seipsum Domino suo furabatur. Quid enim justius fieri posset, sic hoc Deus faceret? Aut si judex omnium Deus hominem sic possessum, de potestate iam injuste possidentis, vel ad puniendum illum aliter quam per diabolium, vel ad parcendum illi eriperet : quæ hæc injustitia esset? Quamvis enim homo juste a diabolo torqueretur ; ipse tamen illum ²²³⁵ injuste torquebat. Homo namque meruerat ut puniretur, nec ab ullo convenientius quam ab illo cui consenserat ut peccaret. Diaboli vero meritum nullum erat, ut puniret : imo hoc tanto faciebat injustius, quanto non ad hoc amore justitiæ trahebatur ; sed instinctu malitiæ impellebatur. Nam hoc non faciebat, Deo jubente, sed incomprehensibili sapientia sua, qua mala etiam ²²³⁶ bene ordinat, permittente. Et puto illos, qui diabolium aliquam opinantur habere in possidendo homine ²²³⁷ justitiam, ad hoc inde adduci, quia vident hominem diaboli vexa-

tioni subjacere juste, et Deum hoc juste permittere : et idcirco putant diabolium illam juste inferre. Contingit enim idem aliquid diversis considerationibus esse justum et injustum ; et ob hoc a non ²²³⁸ diligenter intuentibus totum justum aut injustum judicari. Evenit enim ut aliquis innocentem percutiat injuste, unde ipse juste percuti mereatur ; si tamen percussus vindicare se ²²³⁹ non debet et percutit percutientem se, injuste hoc facit. Hæc igitur percussio ex parte reepercutientis ²²⁴⁰ injusta est, quia non debuit se vindicare ; ex parte vero percussi justa, quia injuste percutiens juste percuti meruit. Diverso igitur intuitu justa et injusta est eadem actio, quia contingere ²²⁴¹ potest ab alio judicari justam tantum, ab alio injustam. Hoc itaque modo diabolus dicitur juste vexare ²²⁴² hominem ; quia Deus hoc juste permittit, et homo hoc **77** juste patitur. Sed et hoc quod homo juste ²²⁴³ dicitur pati, non sua justitia juste dicitur pati, sed quia punitur justo judicio Dei. At si obtenditur chirographum illud decreti quod adversum nos dicit Apostolus fuisse, et per mortem Christi deletum esse (*Coloss. II, 14*), et putat aliquis per illud significari quia diabolus, quasi sub eujusdam pacti chirographo ab homine juste ante passionem Christi peccatum, velut usuram primi peccati quod persuasit homini, et pœnam peccati exigeret, ut per hoc justitiam suam super hominem videatur probare, nequaquam ita intelligendum puto. Quippe chirographum illud non est diaboli ; quia chirographum dicitur decreti ; decretum autem illud non erat diaboli, sed Dei. Justo namque judicio Dei decretum erat, et quasi chirographo confirmatum ²²⁴⁴, ut homo qui sponte peccaverat, nec peccatum nec pœnam peccati per se vitare posset : est enim *spiritus vadens, et non rediens* (*Psal. LXXVII, 39*) ; *et qui facit peccatum servus est peccati* (*Joan. VIII, 34*) ; nec qui peccat, impunitus debet dimitti, nisi misericordia peccatori parcat, et eum liberet ac reducat. Quamobrem per hoc chirographum nullam inveniri posse diaboli justitiam in hominis vexatione credere debemus. Denique sicut in bono angelo nulla omnino est injustitia ; ita in malo ²²⁴⁵ nulla est penitus justitia. Nihil igitur erat in diabolo, cur Deus contra illum ad liberandum hominem sua uti fortitudine non deberet.

VARIÆ LECTIONES.

²²²⁹ Nonne Dei omnipotentia *ms. Joly* nonne Deus omnipotentia ²²³⁰ Dicitur habuisse vel videatur ; et cur hoc modo hominem *ms. Gem. Bec. et Vict.* videatur habuisse, et cur Deus hoc modo hominem *ms. Joly* videatur habuisse, et cur Deus hominem ²²³¹ Liberaret *ms. Vict.* liberaverit ²²³² Fecisset illi *ms. Joly* fecisse illi ²²³³ Nam si ipse diabolus *ms.* nam si diabolus ²²³⁴ Nisi Dei *ms. Joly* nisi in Dei potestate ²²³⁵ Ille tamen eum *ms. Vict. et Joly et Cister.* ipse tamen illum ²²³⁶ Quæ mala etiam *ms.* qua mala etiam ²²³⁷ Possidendo homine *ms. Vict. et S. Mich.* possidendo hominem ²²³⁸ Ob hoc aut non *ms.* ob hoc a non ²²³⁹ Percussus (qui non debet se vindicare percutiat *ms.* percussus vindicare se non debet, et percutit ²²⁴⁰ Repercutientis *ms. Vict. et Joly* repercutientis ²²⁴¹ Quam contingere *ms. Joly* quia contingere ²²⁴² Hoc quoque modo diabolus non juste dicitur vexare *ms.* hoc itaque modo diabolus dicitur juste vexare ²²⁴³ Homo hoc juste *ms. Cister. et S. Mich.* homo juste ²²⁴⁴ Chirographo confirmatum *edit. Venet. 1547.* chirographum confirmatum ²²⁴⁵ In malo *ms.* ita in malo

CAPUT VIII.

Quomodo licet humilia, quæ dicimus de Christo, non pertineant ad divinitatem, tamen ²²⁵⁶inconveniens videatur infidelibus ea de illo dici secundum hominem: et unde illis videatur ²²⁵⁷idem homo non sponte mortuus esse.

Ans. Sufficere nobis debet ad rationem voluntas Dei, cum aliquid facit, licet non videamus cur ita velit ²²⁵⁸: voluntas namque Dei nunquam est irrationalis. **Bos.** Verum est, si constat Deum id velle unde agit: nequaquam enim acquiescunt multi Deum aliquid velle, si rationi repugnare videtur ²²⁵⁹. **Ans.** Quid tibi videtur repugnare rationi, cum Deum ea voluisse fatemur quæ de ejus incarnatione credimus. **Bos.** Ut breviter dicam: Altissimum ad tam humilla inclinari, omnipotentem aliquid facere cum tanto labore. **Ans.** Qui hoc dicunt non intelligunt quod credimus. Divinam enim naturam absque dubio asserimus impassibilem, nec ullatenus posse a sua celsitudine humiliari, nec in eo quod vult facere, labore. Sed Dominum Jesum Christum dicimus Deum verum, et verum hominem; unam personam in duabus naturis, et duas naturas in una persona. Quapropter, cum dicimus Deum aliquid humile aut infirmum pati, non hoc intelligimus secundum sublimitatem impassibilis naturæ; sed secundum infirmitatem humanæ substantiæ quam gerebat; et sic nostræ fidei nulla ratio obviare cognoscitur. Sic enim nullam divinæ substantiæ significamus humilitatem; sed unam Dei et hominis monstramus esse personam. Non ergo in incarnatione ²²⁶⁰Dei humilitas ejus ulla intelligitur facta; sed natura hominis creditur exaltata. **Bos.** Ita sit: nihil imputetur divinæ naturæ quod secundum infirmitatem hominis de Christo dicitur; verum quomodo ²²⁶¹justum aut rationabile probari poterit quia Deus hominem illum, quem Pater Filium suum dilectum, in quo sibi bene complacuit (*Matth. xii, 18*), vocavit, et quem Filius seipsum fecit, sic tractavit aut tractari permisit? Quæ autem justitia est hominem omnium justissimum morti tradere pro ²²⁶²peccatore? Quis homo, si innocentem damnaret ut nocentem liberaret, damnandus non judicaretur? Ad idem enim res ²²⁶³deduci videtur inconveniens, quod supra dictum est. Nam si aliter peccatores non potuit salvare quam justum damnando, ubi est ejus omnipotentia ²²⁶⁴? Si vero potuit, sed noluit ²²⁶⁵, quomodo defendemus sapientiam

A ejus atque justitiam? **Ans.** Deus Pater non quemalmodum videris intelligere, hominem illum tractavit, aut innocentem pro nocente morti tradidit. Non enim eum invitum ad mortem ille coegit, aut occidi permisit; sed idem ipse sponte sua ²²⁶⁶ mortem sustinuit, ut homines salvaret. **Bos.** Etiam si non invitum, quoniam voluntati Patris consensit ²²⁶⁷, quodammodo tamen illum coegisse videtur præcipiendo. Dicitur enim quia Christus humiliavit semetipsum, factus obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus illum exaltavit (*Philip. ii, 8*); et quia didicit obedientiam ex his quæ passus est (*Hebr. v, 8*), et quia proprio Filio suo non pepercit Pater, sed pro nobis omnibus tradidit ²²⁶⁸ illum (*Rom. viii, 32*). Et idem Filius dicit: Non veni voluntatem meam facere, sed voluntatem ejus qui misit me (*Joan. vi, 38*). Et iturus ad passionem dicit: Sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio (*Joan. xiv, 31*). Item: Calicem quem dedit mihi Pater, non bibam illum? (*Joan. xviii, 11*.) Et alibi ²²⁶⁹: Pater, si possibile est, transeat a me calix iste; verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu (*Matth. xxvi, 39*). Et iterum: Pater, si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua (*Ibid., 42*). In his omnibus ²²⁷⁰ plus videtur Christus obedientia cogente, quam spontanea voluntate disponente mortem sustinuisse.

CAPUT IX.

Quod sponte mortuus sit; et quid sit, factus est obediens usque ad mortem; et, propter quod Deus illum exaltavit; et, non venit facere voluntatem meam; et, proprio Filio suo non pepercit ²²⁷¹; et, non sicut ego volo, sed sicut tu vis ²²⁷².

Ans. Ut mihi videtur, non bene discernis inter hoc quod fecit exigente obedientia; et quod sibi factum, quia servavit obedientiam, sustinuit non exigente obedientia. **Bos.** Necesse habeo ut hoc apertius exponas. **Ans.** Cur persecuti sunt eum Judæi usque ad mortem? **Bos.** Non ob aliud nisi quia veritatem et justitiam vivendo et loquendo indeclinabiliter tenebat. **Ans.** Hoc puto quia Deus ab omni rationali creatura exigit; et hoc illi per obedientiam Deo debet. **Bos.** Sic nos fateri oportet. **Ans.** Hanc igitur obedientiam debebat homo ille Deo Patri, et humanitas divinitati; et hanc ab illo exigebat Pater. **Bos.** Hoc nulli dubium ²²⁷³ est. **D Ans.** Ecce habes quid fecit exigente obedientia. **Bos.** Verum est; et jam video ²²⁷⁴ qui sibi illatum, quia obediendo perseveravit, sustinuit. Nam illata est

VARIE LECTIONES.

²²⁵⁶ *mss. Vict. et Joly omitt. tamen* ²²⁵⁷ *Videtur mss. Vict. et Joly videatur* ²²⁵⁸ *Cur ita velit mss. cur velit* ²²⁵⁹ *Si rationi repugnare videtur mss. si ratio repugnare videtur* ²²⁶⁰ *Ergo incarnatione mss. Vict. et Cister. ergo in incarnatione* ²²⁶¹ *Veruntamen quomodo mss. verum quomodo* ²²⁶² *Morti tradere pro ms. Joly inori pro* ²²⁶³ *Ad idem ergo res mss. ad idem res* ²²⁶⁴ *Est omnipotentia ms. Gem. Bec. Vict. et Joly est ejus omnipotentia* ²²⁶⁵ *Sed noluit: quomodo mss. Vict. 13. Joly, Cister. non voluit: quomodo* ²²⁶⁶ *Sponte suam mss. Vict. Gem. Bec. Cister. sponte sua* ²²⁶⁷ *Patris consentit* ²²⁶⁸ *Pro nobis omnibus tradidit ms. Joly omit. omnibus* ²²⁶⁹ *Et alibi ms. Joly omit. alibi ms. S. Mich. Et iterum* ²²⁷⁰ *In omnibus istis ms. Cister. in his omnibus* ²²⁷¹ *Pepercit, et mss. Gem. Vict. et Joly pepercit Deus, et* ²²⁷² *Sicut tu vis mss. Gem. Vict. et Joly sicut tu* ²²⁷³ *Nulli dubium ms. S. Mich. nulli dubium est* ²²⁷⁴ *Verum est et jam videre etc. ms. Vict. 13. Joly Verum etiam video etc.*

illi mors ²²⁷⁶, quia perstitit in obedientia et hanc sustinuit; sed quomodo hoc obedientia non exigat ²²⁷⁶ non intelligo. Ans. Si homo nunquam peccasset, deberet pati mortem; aut deberet Deus hoc ab illo exigere? Bos. Quemadmodum credimus, nec homo moreretur, nec hoc exigeretur ab illo; sed hujus rei a te audire volo rationem. Ans. Rationalem creaturam justam factam esse, et ad hoc, ut Deo fruendo beata esset, non negas. Bos. Non. Ans. Deo autem nequaquam æstimabis convenire ut, quam fecit justam ad beatitudinem, cogat sine culpa esse miseram: hominem enim invitum mori, miserum est. Bos. Patet quia si non peccasset homo, non deberet Deus ab eo mortem exigere. Ans. Non ergo coegit Deus Christum mori, in quo nullum fuit peccatum; sed ipse sponte sustinuit mortem, non per obedientiam deserendi vitam, sed propter obedientiam servandi justitiam, in qua tam fortiter perseveravit ut inde mortem incurreret. Potest etiam dici quia præcepit illi mori Pater, cum hoc præcepit unde incurrit ²²⁷⁷ mortem. Ita ergo: *Sicut mandatum dedit illi Pater, sic (Joan. xiv, 31) fecit; et, calicem quem dedit (Joan. xviii, 11) ei, bibit* **78** ²²⁷⁸; *et factus est obediens Patri usque ad mortem; et sic didicit ex his quæ passus est obedientiam, id est quousque debeat servari obedientia. Verbum autem quod positum est ²²⁷⁹, didicit, duobus modis intelligi potest. Aut enim didicit, dictum est pro, alios fecit discere ²²⁸⁰; aut quia, quod per scientiam non ignorabat, experimento didicit. Quod autem Apostolus, cum dixisset: *Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, subdidit: Propter quod et Deus illum exaltavit; et donavit illi ²²⁸¹ nomen, quod est super omne nomen (Philip. ii, 8). Cui simile est quod David dixit: De torrente in via bibet ²²⁸², propterea exaltavit caput ²²⁸³ (Psal. cix, 7): non ita dictum est, quasi nullatenus potuisset pervenire ad hanc exaltationem nisi per hanc mortis obedientiam; et hæc exaltatio nonnisi in retributionem ²²⁸⁴ hujus obedientiæ collata sit. Priusquam enim pateretur, ipse dixit ²²⁸⁵ omnia sibi esse tradita a Patre (Luc. x, 23); et omnia ²²⁸⁶ Patris esse sua (Joan. xvi, 15). Sed quoniam**

ipse cum Patre sanctoque Spiritu disposuerat se non aliter, quam per mortem, celsitudinem omni potentiae suæ ostensurum mundo: quippe quod nonnisi per ²²⁸⁸ illam mortem fieri dispositum est, cum per illam fit, non incongrue dicitur propter illam ²²⁸⁹ fieri. Si enim intendimus aliquid facere, sed proponimus nos prius aliud facturos, per quod illud fiat: cum jam factum est quod volumus præcedere, si fit quod intendimus, recte dicitur propterea fieri quoniam factum est ²²⁹⁰ propter quod differebatur; quia nonnisi per illud fieri dispositum erat. Nam si fluvium, quem equo vel navi transire possum, propono ²²⁹¹ me nonnisi navi transiturum; et idcirco differo transmeare ²²⁹², quia navis abest: cum jam præsto est navis, si transeo, recte de me dicitur: Navis parata fuit, propterea transivit. Et non solum ita loquimur quando per illud, quod præcedere volumus, sed etiam quando non per illud, sed tantummodo post illud, facere aliud aliquid statuimus. Si quis enim differt cibum sumere propterea quia nondum ea die missæ celebrationi adfuit, peracto quod prius facere volebat, non incongrue dicitur illi: Jam sume cibum, propterea quia jam fecisti propter quod sumere differebas. Multo igitur minus inusitata est locutio, cum Christus dicitur exaltatus propterea quia mortem sustinuit, per quam et postquam illam exaltationem decrevit facere ²²⁹³. Potest hoc et eo modo intelligi, quo idem Dominus legitur profecisse sapientia et gratia apud Deum: non quia ita erat, sed quia ille sic se habebat, ac si ita esset. Nam sic post mortem ²²⁹⁴ exaltatus est, quasi propter illam hoc fieret. Quod autem ipse ait: *Non veni voluntatem meam facere, sed ejus qui misit me (Joan. vi, 38)*, tale est, quale est et illud ²²⁹⁵: *Mea doctrina non est mea (Joan. vii, 16)*: nam quod quis non habet a se ²²⁹⁶, sed a Deo, hoc non tam suum quam Dei dicere debet. Nullus vero homo ²²⁹⁷ a se habet veritatem quam docet aut justam voluntatem, sed a Deo. Non ergo venit Christus voluntatem suam facere, sed Patris; quia justa voluntas quam habebat non erat ex humanitate, sed ex divinitate. *Proprio autem Filio* ²²⁹⁸ *quo non pepercit Deus, sed pro nobis omnibus*

VARIE LECTIONES.

²²⁷⁶ Nam illata est illi mors: quia perstitit in obedientia, et hanc sustinuit: *ms. Joly hæc omitt.*
²²⁷⁶ Hanc obedientiam exigat *ms. Gem. Vict. Joly, Cister. et edit. Goth.* hæc obedientia non exigat ²²⁷⁷ Præcepit pater, unde incurreret *ms. præcepit, unde incurrit* ²²⁷⁶ Dedit ei, bibit *ms. Vict. Joly, Cister. et S. Mich. dedit, bibit* ²²⁷⁹ Propositum est *ms. positum est* ²²⁸⁰ Dictum est pro eo quod est alios dicere fecit *ms. Gem. Bec. Joly et Vict. 19. dictum est pro, alios fecit discere ms. Vict. 3. et 19. dictum est, per alios fecit discere ms. Vict. 13. dictum est pro eo quod per alios fecit discere ms. S. Mich. dictum est; quod alios fecit discere* ²²⁸¹ Et dedit illi *ms. et donavit illi* ²²⁸² Dicit de torrente in via bibet, *ms. dixit de torrente in via bibit* ²²⁸³ Exaltavit caput *ms. Joly exaltabit* ²²⁸⁴ In retributionem *ms. Cister. in retributione* ²²⁸⁵ Priusquam pateretur dixit *ms. et edit. Goth.* Priusquam enim pateretur, ipse dixit ²²⁸⁶ Et iterum omnia *ms. omnia* ²²⁸⁷ Sed quod modo *ms. et edit. Goth.* sed quoniam ²²⁸⁸ Quod nisi per *ms. quod non nisi per* ²²⁸⁹ Illam. Si *ms. Vict. Joly et S. Mich. illam fieri. Si* ²²⁹⁰ Quod volumus præcedere: si fit quod intendimus, recte dicitur, propterea fieri quoniam factum est *ms. S. Mich. hæc omitt.*
²²⁹¹ Possum, et propono *ms. possum, propono* ²²⁹² Differo me transmeare *ms. Bec. Gem. Vict. et Joly differo transmeare* ²²⁹³ Decrevit facere *ms. Joly facere decretum* ²²⁹⁴ Si post mortem... fierent hæc *ms. sic post mortem... hoc fieret* ²²⁹⁵ Quale est aliud *ms. Joly quale et illud* ²²⁹⁶ Habet de se *ms. Bec. Gem. Vict. Joly et S. Mich. habet a se* ²²⁹⁷ Nullus enim homo *ms. Bec. Gem. Vict. et Joly nullus vero homo*
²²⁹⁸ Proprio enim filio *ms. Gem. Bec. et Vict. 3. proprio vera filio ms. Vict. 13. et 19. et Joly proprio filio.*

tradidit ²²⁰⁰ illum (Rom. viii, 32), non est aliud, A quam non liberavit illum ²²⁰⁰. Nam multa ²²⁰¹ in sacra Scriptura huiusmodi inveniuntur. Ubi autem ²²⁰² dicit: *Pater, si possibile est* ²²⁰³, transeat à me calix iste; verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu (Matth. xxvi, 29); et: *Si non potest hic calix transire, nisi bibam illum, fiat voluntas tua* (Ibid., 42), naturalem salutis per voluntatem suam significat appetitum, quo humana caro dolorem mortis fugiebat. Voluntatem vero Patris dicit, non quoniam maluerit Pater mortem Filii quam vitam, sed quia humanum genus restaurari ²²⁰⁴ volebat Pater ²²⁰⁵, nisi faceret homo tam magnum aliquid, sicut erat mors illa. Quia non poscebat ratio quod alius facere homo non poterat, idcirco dicit Filius illum velle suam mortem; quoniam ipse maluit illum ²²⁰⁶ B pati, quam ut genus humanum non salvaretur ²²⁰⁷; ac si diceret: Quoniam non vis aliter reconciationem mundi fieri, dico te hoc modo velle mortem meam: fiat ergo voluntas ²²⁰⁸ tua, id est fiat mors mea, ut mundus tibi reconcilietur. Nam sæpe aliquem velle dicimus aliquid, quia non vult aliud quod si vellet, non fieret illud quod dicitur velle: ut, cum dicimus illum lucernam velle extinguere, qui non vult fenestram claudere per quam ventus intrat, qui lucernam extinguit. Sic ergo voluit Pater ²²⁰⁹, mortem Filii, quia non aliter voluit mundum salvari, nisi homo tam magnum aliquid faceret, ut jam dixi ²²¹⁰. Quod Filio volenti salutem hominum tantumdem valuit, quoniam hoc alius facere non valebat, ²²¹¹, quantum si illi mori præciperet: unde ille, C sicut mandatum illi dedit Pater, sic fecit; et calicem, quem dedit ei Pater, bibit, obediens usque ad mortem.

CAPUT X.

Item de eisdem; quomodo aliter recte intelligi possunt.

Potest etiam recte intelligi quia per illam piam voluntatem, qua voluit Filius pro salute mundi mori, dedit illi Pater (non tamen cogendo) mandatum et calicem passionis; et non pepercit illi, sed pro nobis tradidit illum, et mortem illius voluit; et quia ipse Filius obediens fuit usque ad mortem, et didicit ex his quæ passus est, obedienciam. Quemadmodum enim D secundum humanitatem non habebat a se voluntatem juste vivendi, sed a Patre; ita et illam volunta-

tem ²²¹² qua, ut tantum bonum faceret, mori voluit, non potuit habere nisi a Patre luminum, a quo est *omne datum optimum, et omne donum perfectum* (Jac. 1, 17): et sicut Pater trahere ²²¹³, dando voluntatem, dicitur; ita non incongrue fit, si impellere asseritur. Sicut enim dicit Filius de Patre: *Nemo venit ad me, nisi Pater traxerit eum* (Joan. vi, 44); ita dicere potuit, nisi impulerit eum. Similiter quoque proferre potuit, nemo currit ad mortem propter nomen meum, nisi Pater impulerit aut traxerit eum. Quoniam nemque voluntate quisque ad id quod indeclinabiliter vult, trahitur vel impellitur; non inconvenienter trahere aut impellere dicitur Deus, cum talem dat voluntatem ²²¹⁴: in quo tractu vel impulsu nulla intelligitur violentiæ necessitas, sed acceptæ bonæ voluntatis spontanea et amata tenacitas. Si ergo hoc modo nequit negari Patrem ²²¹⁵, voluntatem illam dando, Filium ad mortem traxisse ²²¹⁶ vel impulsisse, quis non videat eadem ratione mandatum illi, ut mortem sustineret sponte, et calicem, quem non invitus hiberet, dedisse? Et si Filius sibi non pepercisse, sed pro nobis spontanea voluntate seipsum tradidisse, recte dicitur, quis neget recte dici quia Pater, a quo talem habuit voluntatem, illi non pepercit, sed pro nobis tradidit illum et mortem ejus voluit? Hoc etiam modo indeclinabiliter et sponte servando acceptam voluntatem a Patre Filius factus est illi obediens usque ad mortem, et didicit ex his quæ passus est, obedienciam, id est quam magna res faciendâ sit per obedienciam, Nam tunc est vera et simplex obediencia, cum rationalis natura, non necessitate, sed sponte servat voluntatem a Deo acceptam. Aliis quoque modis recte possumus Patrem voluisse Filii mortem intelligere, quamvis isti possint sufficere. Nam, sicut velle dicimus eum, qui facit ut alius velit; ita etiam dicimus eum ²²¹⁷ velle, qui non facit ut alius velit, sed approbat quia vult: ut, cum videmus aliquem fortiter pati velle molestiam ut perficiat quod bene vult, quamvis fateamur nos velle ut illam poenam sustineat, non tamen volumus aut amamus poenam ejus, sed voluntatem. Illum quoque qui prohibere potest, et non prohibet, solemus dicere quia vult quod non prohibet. Quoniam ergo Patri voluntas Filii placuit, nec prohibuit eum velle aut implere quod volebat recte voluisse ut Filius mortem tam

VARIE LECTIONES.

²²⁰⁰ Pronobis omnibus tradidit mss. Vict. et Cist. omitt. omnibus ²²⁰⁰ Liberavit illum. Editio Veneta liberabit eum ²²⁰¹ Nam multa ms. Vict. 13. sed multa ²²⁰² Ubi autem ms. Vict. 13. ubi namque ²²⁰³ Si fieri potest mss. si possibile est ²²⁰⁴ Restaurati ms. Vict. 19. restaurare ²²⁰⁵ Nolebat pater ms. Joly volebat pater ²²⁰⁶ Quam ipse maluit mss. Gem. Bec. Joly, Vict. 13. quam ipse mavult ms. Vict. 13. quoniam ipse maluit illum pati ms. Vict. 3. quia ipse mavult ²²⁰⁷ Non salvaretur mss. Gem. Bec. Vict. 13. et 19. et S. Mich. non salvetur ²²⁰⁸ Fiat ergo voluntas mss. Joly, Gem. et Bec. fiat igitur hæc voluntas ²²⁰⁹ Sic ergo voluit Deus Pater... salvare mss. Gem. Bec. Cister. Joly et Vict. sic igitur voluit Pater... salvari ²²¹⁰ Ut jam dixi. mss. Vict. Joly, Bec. Gem. Cister. ut dixi. ²²¹¹ Non volebat mss non valebat ²²¹² Ita quoque illam voluntatem mss. Vict. Gem. Bec. Cister. ita et voluntatem illam ²²¹³ Pater tradere mss. Pater trahere ²²¹⁴ Aut impellere dicitur Deus cum talem voluntatem dat, mss. Vict. Joly, Bec. Gem. Cister. aut impellere Deus, cum talem dat voluntatem ²²¹⁵ Denegari Patrem mss. negari Patrem ²²¹⁶ Filium ejus ad mortem traxisse mss. omitt. ejus ²²¹⁷ Ita etiam cum dicimus ms. S. Mich. ita cum dicimus etiam illud mss. Cister ita etiam dicimus

79 pie et tam utiliter sustineret, quamvis pœnam ejus non amaret, affirmatur. Non autem potuisse calicem transire nisi biberet illum, dixit. Non quia non posset mortem vitare, si vellet; sed quoniam, sicut dictum est, mundum erat impossibile aliter salvari; et ipse indeclinabiliter volebat potius mortem pati, quam ut mundus non salvaretur. Idcirco autem dixit verba illa ut doceret humanum genus aliter non potuisse salvari, quam per mortem suam²²¹⁸; non ut ostenderet se mortem nequaquam valuisse vitare²²¹⁹. Nam, quæcunque de illo dicuntur his quæ dicta sunt, similia sic sunt²²²⁰ exponenda, ut nulla necessitate, sed libera voluntate²²²¹ mortuus credatur. Erat namque omnipotens, et de illo legitur quoniam *oblatus est, quia ipse voluit* (Isai. LIII, 7). Et ipse dicit: *Ego pono animam meam, ut iterum sumam eam: nemo tollit eam a me; sed ego pono eam a meipso. Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum sumendi eam*²²²² (Joan. x, 17). Quod ergo idem ipse sua potestate et sua voluntate facit, nullatenus ad hoc cogi recte dici potest²²²³. Bos. Hoc solum, quia permittit Deus illum sic trahi, quamvis volentem, non videtur tali Patri de tali Filio convenire. Ans. Imo maxime decet talem Patrem tali Filio consentire, si quid vult laudabiliter ad honorem Dei, et utiliter ad salutem hominum, quæ aliter²²²⁴ fieri non potuit. Bos. In hoc adhuc versamur, qualiter mors illa rationabilis et necessaria monstrari possit. Aliter namque nec ipse Filius eam velle, nec Pater cogere aut permittere debuisse videtur. Quæritur enim cur Deus aliter hominem salvare non potuit; aut si potuit, cur hoc modo voluit. Nam et inconveniens²²²⁵ videtur esse Deo hominem hoc modo salvasse; nec apparet quid mors illa valeat ad salvandum hominem. Mirum enim est, si Deus sic delectatur aut eget sanguine innocentis, ut non nisi interfecto eo parcere velit aut possit nocenti. Ans. Quoniam accipis in hac quæstione personam eorum qui credere nihil volunt nisi præmonstrata ratione, volo tecum pacisci, ut nullum vel minimum inconveniens in Deo a nobis accipiatur, et nulla vel minima ratio, si major non repugnat, rejiciatur. Sicut enim in Deo quamlibet parvum inconveniens sequitur impossibilitas; ita quamlibet parvam²²²⁶ rationem, si majori non vincitur, comitatur necessitas. Bos. Nihil in hac re libentius accipio quam ut hoc pactum inter nos communiter servetur. Ans. De

incarnatione Dei tantum et de his quæ de illo assumpto homine credimus quæstio est. Bos. Ita est. Ans. Ponamus ergo Dei incarnationem, et quæ de illo dicimus homine, nunquam fuisse: et constet inter nos hominem esse factum ad beatitudinem, quæ in hac vita haberi non potest; nec ad illam posse pervenire quemquam, nisi dimissis peccatis; nec ullum hominem hanc vitam transire sine peccato: et alia quorum fides ad salutem æternam necessaria est. Bos. Ita fiat; quia nihil in his inconveniens, aut impossibile Deo videtur. Ans. Necessaria est igitur homini peccatorum remissio, ut ad beatitudinem perveniat. Bos. Sic omnes tenemus.

CAPUT XI.

Quid sit peccare, et pro peccato satisfacere.

B Ans. Quærendum est igitur qua ratione Deus dimittat²²²⁷ peccata hominibus: et ut hoc faciamus²²²⁸ apertius, prius videamus quid sit peccare, et quid pro peccato²²²⁹ satisfacere. Bos. Tuum est ostendere, et meum intendere. Ans. Si angelus et homo semper redderet Deo quod debet, nunquam peccaret. Bos. Nequeo contradicere. Ans. Non est itaque aliud peccare quam Deo non reddere debitum? Bos. Quod est debitum²²³⁰ quod Deo debemus? Ans. Omnis voluntas rationalis creaturæ subjecta debet esse voluntati Dei. Bos. Nihil verius. Ans. Hoc est debitum, quod debet angelus et homo Deo, quod solvendo nullus peccat; et quod omnis, qui non solvit, peccat. Hæc est justitia sive rectitudo voluntatis, quæ justos facit sive rectos corde, id est voluntate; hic est solus et totus honor, quem debemus Deo, et quem a nobis²²³¹ exigit Deus. Sola namque talis voluntas opera facit placita Deo, cum potest operari; et cum non potest, ipsa sola per se placet, quia nullum opus sine illa placet. Hunc honorem debitum qui Deo non reddit, aufert Deo quod suum est, et Deum exhonorat; et hoc est peccare. Quandiu autem non solvit quod rapuit, manet in culpa; nec sufficit solummodo reddere quod ablatum est, sed pro contumelia illata plus debet²²³² reddere quam abstulit. Sicut enim qui lædit salutem alterius non sufficit, si salutem restituit, nisi pro illata doloris injuria recompenset aliquid; ita qui honorem alicujus violat, non sufficit honorem reddere, si non secundum exhonorationis factam molestiam, aliquid quod placeat illi, quem exhonoravit, restituat²²³³. Hoc quoque attendendum, quod cum aliquis,²²³⁴ quod

VARIÆ LECTIONES.

²²¹⁸ Per mortem ejus *mss.* per mortem suam ²²¹⁹ Voluisse vitare *mss.* valuisse vitare ²²²⁰ De illo dicuntur, ex his, quæ dicta sunt similia, sic sunt *mss.* *Gem. Bec. Vict.* de illo dicuntur, iis, quæ dicta sunt, similia, sic sunt *ms.* *Joly* de illo dicta sunt similia, sic sunt ²²²¹ Libera voluntate *ms.* *Joly* propria voluntate ²²²² Et iterum sumo eam, nemo tollit eam a me; sed ego pono eam, et iterum sumo eam; potestatem habere ponere... sumere eam *mss.* ut iterum sumam eam: nemo tollit eam a me; sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum sumendi eam ²²²³ Recte potest *mss.* recte dicitur ²²²⁴ Quod aliter *mss.* quæ aliter ²²²⁵ *Ibidem C.* Nam et inconveniens *ms.* *Cister. omit.* et ²²²⁶ Quantumlibet parvum... ita quantumlibet parvam *mss.* *Vict. Joly. Gem. et Bec.* quantumlibet parvum... ita quantumlibet parvam ²²²⁷ Deus dimittit *mss.* Deus dimittat ²²²⁸ Ut hæc faciamus *mss.* ut hoc faciamus ²²²⁹ Et pro peccato *mss.* et quid pro peccato ²²³⁰ Quid est debitum *mss.* *Joly et Cister.* Quod est debitum ²²³¹ Solus honor et totus quem debemus Deo et quem a nobis *mss.* solus et totus honor quem debemus Deo, et a nobis ²²³² Plus debet *mss.* *Vict. Gem. Bec. et S. Mich.* plus debet ²²³³ Placeat illi quem... restauret *mss.* placeat illi quem. restituat ²²³⁴ Quod cum aliquis *mss.* quia cum aliquis.

injuste abstulit, solvit; hoc debet dare, quod ab illo non posset exigere, si alienum non rapuisset. Sic ergo debet omnis qui peccat, honorem, quem rapuit Deo, solvere; et hæc est ²²²⁷ satisfactio, quam omnis peccator debet Deo facere. Bos. In his omnibus, quoniam rationem sequi proposuimus, quamvis aliquantulum me terreas, nihil habeo quod possim dicere contra.

CAPUT XII.

Utrum sola misericordia, sine omni debiti solutione, deceat Deum peccata dimittere.

Ans. Redeamus et videamus utrum sola misericordia, sine omni solutione ablati sibi honoris, deceat Deum peccata dimittere. Bos. Non video cur non deceat. Ans. Sic dimittere peccatum non est aliud quam non punire, et quoniam recte ordinare peccatum sine satisfactio, non est nisi punire; si non punitur, inordinatum dimittitur. Bos. Rationabile est quod dicis. Ans. Deum vero non decet aliquid in suo regno inordinatum dimittere. Bos. Si aliud volo ²²²⁸ dicere, timeo peccare. Ans. Igitur non decet Deum peccatum sic impunitum dimittere. Bos. Ita sequitur. Ans. Est et aliud quod sequitur, si peccatum si dimittitur impunitum; quia similiter erit apud Deum peccanti, et non peccanti: quod Deo non convenit. Bos. Non possum negare. Ans. Vide et hoc: Justitiam hominum nemo nescit esse sub lege, ut secundum ejus quantitatem, mensura retributionis a Deo recompensetur. Bos. Ita credimus. Ans. Si autem peccatum nec solvitur, nec punitur, nulli legi subjacet. Bos. Non possum aliter intelligere. Ans. Liberior igitur est injustitia ²²²⁷, si sola misericordia dimittitur, quam justitia: quod valde inconveniens videtur. Ad hoc etiam ²²²⁸ extenditur hæc inconvenientia, ut injustitiam Deo similem faciat ²²²⁹, quia sicut Deus nullius legi ²²³⁰ subjacet, ita et injustitia. Bos. Nequeo resistere rationi tuæ: sed, cum Deus nobis præcipiat omnino dimittere peccantibus in nos, videtur repugnare ut hoc præcipiat ²²³¹ nobis, quod ipsum facere non decet. Ans. Nulla in hoc est repugnantia; quia Deus hoc præcipit nobis ut non præsumamus quod solius Dei est. Ad nullum enim pertinet vindictam facere, nisi ad illum qui Dominus est omnium: nam cum terrenæ potestates hoc recte faciunt, ipse facit Deus, a quo ²²³² ad hoc ipsum sunt ordinatæ. Bos. Removisti ²²³³ repugnantiam, quam putabam inesse; sed est aliud, ad quod tuum volo habere responsum: nam, cum Deus sic sit liber ²²³⁴ ut nulli

legi, nullius subjaceat judicio ²²³⁵, et sit ita benignus ut nihil benignius cogitari queat, et nihil sit rectum aut decens, nisi quod ipse vult: mirum videtur, si dicimus quia nullatenus vult, aut non ei licet injuriam **80** suam dimittere, a quo etiam de his, quas aliis facimus, solemus indulgentiam petere. Ans. Verum est quod dicis de libertate, et voluntate, et benignitate illius; sed sic eas debemus rationabiliter intelligere ut dignitati illius non videamus repugnare. Libertas enim non est nisi ad hoc, quod expedit aut quod decet ²²³⁶; nec benignitas dicenda est, quæ aliquid Deo indecens operatur ²²³⁷. Quod autem dicitur, quia quod vult justum est, et quod non vult, justum non est; non ita intelligendum est, ut si Deus velit quodlibet inconveniens, justum sit, quia ipse vult. Non enim sequitur, si Deus vult mentiri, justum esse mentiri; sed potius Deum illum non esse. Nam nequaquam potest velle mentiri voluntas, nisi in qua corrupta est veritas, imo quæ deserendo veritatem corrupta est. Cum ergo dicitur, si Deus vult mentiri, non est aliud quam si Deus est talis natura ²²³⁸, quæ velit mentiri: et idcirco non sequitur, justum esse mendacium, nisi ita intelligatur, sicut cum de duobus impossibilibus dicimus: Si hoc est, illud est; quia nec hoc, nec illud est: ut si quis dicat: Si aqua est sicca, et ignis est humidus; neutrum enim verum est. Itaque de illis tantum est verum dicere: Si Deus hoc vult, justum est: quæ Deum velle non est inconveniens. Si enim vult Deus ut pluat, justum est ut pluat; et si vult ut aliquis homo occidatur, justum est ut occidatur. Quapropter si non docet Deum aliquid injuste aut inordinate facere, non pertinet ad ejus libertatem, aut benignitatem, aut voluntatem, peccantem qui non solvit Deo, quod abstulit, impunitum dimittere. Bos. Omnia mihi aufer, quæ putabam tibi posse objici. Ans. Vide adhuc cur Deum non deceat hoc facere ²²³⁹. Bos. Libenter ausculto quidquid dicis.

CAPUT XIII.

Quod nihil minus sit tolerandum in rerum ordine, quam ut creatura Creatori debitum honorem auferat, et non ²²⁴⁰ solvat quod aufert.

Ans. Nihil minus tolerandum est in rerum ordine quam ut creatura Creatori debitum honorem auferat, non solvat quod aufert. Bos. Hoc nihil clarius ²²⁴¹. Ans. Nihil autem injustius toleratur quam quod nihil minus est tolerandum. Bos. Neque hoc est obscurum. Ans. Puto ergo quia non dices Deum de-

VARLÆ LECTIONES.

²²²⁷ Et hoc est *ms.* et hæc est ²²²⁸ Si aliquid aliud volo *ms.* si aliud volo ²²²⁷ Est omnis injustitia *ms.* *Vict. Joly, Gem. Bec. omit.* omnis ²²²⁸ Ad hæc etiam *ms. et edit. Goth.* ad hoc etiam. ²²²⁹ Similem esse faciat *ms. et edit. Goth.* similem faciat ²²³⁰ Nulli legi *ms.* nullius legi ²²³¹ Ut hæc præcipiat *ms. et edit. Goth.* ut hoc præcipiat ²²³² Facit Deus, a quo *ms.* Cister. facit a quo ²²³³ Anselm. Removisti *ms. et edit. Goth.* Bos Removisti ²²³⁴ Deus sit liber *ms. et editio Gothica* Deus sic sit liber ²²³⁵ Nullius legis subjacet *ms.* *Vict. Joly, Cister et Mich. et edit. Goth.* nulli legi, nullius subjaceat *ms.* ²²³⁶ Aut decet *ms. et edit. Goth.* aut quod decet ²²³⁷ Operetur *ms. et edit. Goth.* operatur ²²³⁸ Talis naturæ *ms. Vict. Joly et edit. Goth.* talis natura ²²³⁹ Deceat hæc facere *ms. et edit. Goth.* deceat hoc facere ²²⁴⁰ Et quod non *ms. Gem. Bec. Vict. et edit. Goth.* et non ²²⁴¹ Nihil clarius *ms.* hoc nihil clarius

bere tolerare ²²⁸⁵, quo nihil injustius toleratur : ut, quod creatura ²²⁸⁵ non reddat Deo quod aufert. Bos. Imo penitus negandum esse video ²²⁸⁵. Ans. Item si Deo nihil majus aut melius est ²²⁸⁵, nihil justius quam quæ ²²⁸⁵ honorem illius servat ²²⁸⁷ in rerum dispositione, summa justitia, quæ non est aliud quam ipse Deus. Bos. Hoc quoque nihil apertius. Ans. Nihil ergo servat Deus justius quam suæ dignitatis honorem. Bos. Concedere me oportet ²²⁸⁸. Ans. Videtur tibi quod eum integre servet si sic auferri sibi permittit, ut nec solvatur, nec ipse auferentem puniat? Bos. Non audeo dicere. Ans. Necesse est ergo ut aut ablati honor solvatur, aut pœna sequatur; alioquin aut sibiipsi Deus justus non erit, aut ad utrumque impotens erit : quod nefas est vel cogitare ²²⁸⁹. Bos. Nihil rationabilis dici posse intel- ligo ²²⁹⁰.

CAPUT XIV.

Cujusmodi honor Dei sit pœna peccantis.

Bos. Sed volo a te audire si peccantis pœna sit illi honor, aut ejusmodi honor sit. Si enim pœna peccantis non ejus honor est, cum peccator non solvit quod abstulit, sed punitur, sic perdit Deus honorem suum, ut non recuperet ²²⁹¹ : quod his quæ dicta sunt repugnare videtur. Ans. Deum impossibile est honorem suum perdere : aut enim peccator sponte solvit quod debet, aut Deus ab invito accipit ²²⁹². Nam aut homo debitam subjectionem Deo, sive non peccando, sive quod peccat solvendo, voluntate spontanea exhibet; aut Deus eum invitum ²²⁹³ sibi torquendo subjicit, et sic se Dominum ejus esse ostendit ²²⁹⁴, quod ipse homo voluntate fateri recusat. In quo considerandum quia sicut homo peccando rapit quod Dei est, ita Deus puniendo aufert quod hominis est. Quippe non solum id ipsum ²²⁹⁵ alienius esse dicitur, quod jam possidet; sed quod in ejus potestate est, ut habeat. Quoniam ergo homo ita factus est ²²⁹⁶ ut beatitudinem habere posset, si non peccaret : cum, propter ²²⁹⁷ peccatum beatitudine et omni honore privatur, de suo, quamvis invitus, solvit quod rapuit; quia licet Deus hoc ad usum sui commodi non transferat, quod aufert; si- cut homo pecuniam, quam alii aufert, in suam con-

vertit utilitatem : hoc tamen quod aufert, utitur ad suum honorem, per hoc, quia aufert. Auferendo enim, peccatorem, et quæ illius sunt, subjecta sibi esse probat.

CAPUT XV.

Si Deus vel ad modicum patiatur honorem suum violari.

Bos. Placet quod dicis. Sed est et aliud, ad quod tuam responsionem postulo : nam si Deus ita, sicut probas, suum debet honorem servare, cur vel ad modicum patitur illum violari? Quod enim aliquo modo lædi sinitur, non integre nec perfecte ²²⁹⁸ custoditur. Ans. Dei honori nequit aliquid, quantum ad illum pertinet, addi vel minui. Idem namque ipse sibi honor est incorruptibilis, et nullo modo mutabilis. Verum quando unaquæque ²²⁹⁹ creatura suum, et quasi sibi præceptum ordinem, sive naturaliter, sive rationabiliter servat, Deo obedire, et eum dicitur ²²⁹⁹ honorare : et hoc maxime rationalis natura, cui datum est intelligere quid debeat ²²⁹⁹. Quæ cum vult quod debet, Deum honorat; non quia illi aliquid confert, sed quia sponte se ejus voluntati et dispositioni subdit, et in rerum universitate ordinem suum, et ejusdem universitatis pulchritudinem, quantum in ipsa est, servat ²²⁹⁹. Cum vero non vult quod debet, Deum, quantum ad illam ²²⁹⁹ pertinet, inhonorat; quoniam non subdit se sponte illius dispositioni, et universitatis ordinem et pulchritudinem, quantum in se est, perturbat, licet potestatem aut dignitatem Dei nullatenus lædat aut decoloret. Si enim ea, quæ cœli ambitu continentur, vellent non esse sub cœlo aut elongari a cœlo, nullatenus possent nisi sub cœlo esse, nec fugere cœlum nisi appropinquando cœlo. Nam et unde, et quo, et qua irent ²²⁹⁹, sub cœlo essent ²²⁹⁹, et quanto magis a qualibet parte cœli elongarentur, tanto magis oppositæ parti appropinquarent ²²⁹⁹. Ita, quamvis homo, vel malus angelus divinæ voluntati et ordinationi subjacere nolit, non tamen eam fugere ²²⁹⁹ valet; quia si vult fugere de sub voluntate jubente, currit sub voluntatem ²²⁹⁹ punientem. Et si quæris ²²⁹⁹ qua transit, non nisi sub voluntate permittente ²²⁹⁹ : et hoc ipsum, quod perverse vult aut

VARLÆ LECTIONES.

²²⁸⁵ Debere tolerare *ms. Joly omit. debere* ²²⁸⁵ Ut quod creatura *ms. Vict. Joly. Cister. S. Mich.* Ut creatura ²²⁸⁵ Esse judico *ms. et edit. Goth. esse video* ²²⁸⁷ Aut melius est *ms. Cist. et edit. Goth. omit. est* ²²⁸⁶ Quam quæ *ms. Gem. Bec. Joly, Vict. 3 et 13. et edit. Goth. omitt. quæ* ²²⁸⁷ Illius servet *ms. Vict. Gem. Bec. Joly* illius servat *et editio Gothica* illius servare ²²⁸⁸ B. Quod utique necessario concedi oportet *ms. B. concedere me oportet* ²²⁸⁹ Est etiam cogitare *ms. Vict. Gem. Bec. Joly, Cister. et editio Gothica* est vel cogitare ²²⁹⁰ Dici potest, ut puto. *ms. et edit. Goth. dici posse intelligo* ²²⁹¹ Non recuperetur, *ms. et edit. Goth. non recuperet* ²²⁹² Invito accipit *ms. Vict. 19. invito recipit* ²²⁹³ Deus invitum *ms. et editio Gothica* Deus cum invitum ²²⁹⁴ Dominum ejus esse ostendit *ms. Joly omit. esse ms. Vict. 19. omitt. ejus esse* ²²⁹⁵ Non solum id suum *ms. Vict. 19. non solum suum ms. Vict. 3. et 13. non solum id ipsum* ²²⁹⁶ Homo factus est *ms. Vict. et edit. Goth. homo ita factus est ut* ²²⁹⁷ Cum ergo propter *ms. Gem. Bec. Vict. Joly et edit. Goth. cum propter* ²²⁹⁸ Aut perfecte *ms. nec perfecte* ²²⁹⁹ Verumtamen cum unaquæque *ms. et edit. Goth. verum quando unaquæque* ²²⁹⁹ Et Deum dicitur *ms. et edit. Goth. et eum dicitur* ²²⁹⁹ Hoc est maxime rationalis creatura.. quod debebat *ms. et edit. Goth. hoc maxime rationalis natura.. quid debeat* ²²⁹⁹ Est, conservat *ms. et edit. Goth. est, servat* ²²⁹⁹ Ad ipsam *ms. Vict. 19. ad illum ms. Vict. 3. et 13. ad illam* ²²⁹⁹ Unde et qua et quo et quæ irent *ms. et edit. Goth. unde et quo et qua irent* ²²⁹⁹ Sub cœlo essent *ms. Gem. Bec. Vict. et Joly* sub cœlo esset ²²⁹⁹ Appropinquarent *ms. Gem. Bec. Joly, Vict. 3. et 19. appropinquarent* ²²⁹⁹ Eam fugere *ms. Joly ea fugere* ²²⁹⁹ Currit sub voluntatem *ms. Vict. 19. currit in voluntatem* ²²⁹⁹ Si quæris *ms. Vict. si quærit* ²²⁹⁹ Voluntate permittentis *ms. et edit. Goth. voluntate permittente*

agit, in universitatis præfatæ ordinem et pulchritudinem summa sapientia convertit ²²⁸¹. Ipsa namque perversitatis spontanea satisfactio, vel a non satisfaciente pœnæ exactio (excepto hoc quod Deus de malis multimodis ²²⁸² bona facit) in eadem universitate locum tenent ²²⁸³ suum et ordinis pulchritudinem. Quas si divina sapientia, ubi perversitas rectum ordinem perturbare nititur, non adderet, fieret in ipsa universitate, quam Deus debet ordinare, quædam ex violata ordinis pulchritudine deformitas, et Deus in sua dispositione videretur delicere. **S**I Quæ duo quoniam sicut sunt inconvenientia, ita sunt impossibilia; necesse est ut omne peccatum satisfactio aut pœna sequatur. Bos. Satisfecisti objectioni meæ. Ans. Palam est ergo quia Deum, quantum in ipso est, nullus potest honorare, vel exhonore: sed quantum in se est hoc aliquis facere videtur; cum voluntatem suam voluntati ejus subicit, aut subtrahit. Bos. Nescio quid contra queam dicere ²²⁸⁴. Ans. Adhuc addam aliquid. Bos. Taudiu dic donec me tæleat audire.

CAPUT XVI.

Ratio cur numerus angelorum, qui ceciderunt restituendus sit de hominibus.

Ans. Deum constat proposuisse ut de humana natura, quam fecit sine peccato, numerum angelorum qui ceciderant, restitueret. Bos. Hoc credimus, sed vellem aliquam hujus rei rationem habere ²²⁸⁵. Ans. Fallis me: non enim proposuimus tractare, nisi de Incarnatione ²²⁸⁶ Dei; et tu mihi alias interseris quæstiones. Bos. Ne irascaris, hilarem enim datorem ²²⁸⁷ diligit Deus (II Cor. ix, 7): nam nemo probat magis se hilariter dare quod promittit, quam qui plus dat quam promittit: dic ergo libenter quod quæro. Ans. Rationalem naturam ²²⁸⁸, quæ Dei contemplatione beata vel est ²²⁸⁹, vel futura est, in quodam rationabili et perfecto numero præscitam esse a Deo ²²⁹⁰; ita ut nec majorem, nec minorem illum esse deceat, non est dubitandum. Aut enim nescit Deus in quo numero melius eam deceat constitui, quod falsum est: aut si scit, in eo illam constituet, quem ad hoc decentiorem intelliget. Quapropter aut angeli illi qui ceciderunt, facti erant ad hoc ut essent intra illum numerum ²²⁹¹: aut quia extra illum numerum permanere non potuerunt, ex necessitate

A ceciderunt: quod absurdum est opinari. Bos. Veritas est aperta quod dicis. Ans. Quoniam ergo ²²⁹² de illo numero esse debuerunt, aut restaurandus est ²²⁹³ ex necessitate numerus eorum; aut in imperfecto numero remanebit rationalis natura, quæ in numero perfecto præscita est: quod esse non potest. Bos. Restaurandi procul dubio sunt. Ans. Necesse est ergo eos ²²⁹⁴ de humana natura, quoniam non est alia, de qua possint restaurari ²²⁹⁵.

CAPUT XVII.

Quod alii angeli pro illis ²²⁹⁶, non possint restitui.

Bos. Cur non ipsi aut ²²⁹⁷, alii angeli pro illis possint restitui ²²⁹⁸? Ans. Cum videbis nostræ restorationis difficultatem intelliges eorum reconciliationis impossibilitatem. Alii autem angeli pro illis B restitui non possunt, ideo (ut taceam quomodo hoc ²²⁹⁹ repugnare videatur primæ creationis perfectioni) quia non debent; nisi tales esse possint, quales illi fuissent, si non peccassent; cum illi ²³⁰⁰ nulla visa vindicta peccati perseverassent: quod post illorum casum aliis, qui pro illis restituerentur, esset impossibile. Non enim pariter laudabiles sunt, si stans in veritate, et qui nullam novit ²³⁰¹ peccati pœnam, et qui eam semper aspicit æternam. Nam nequaquam putandum est bonos angelos esse confirmatos casu malorum, sed suo merito. Sicut namque ²³⁰², si boni cum malis peccassent, simul damnati essent: ita injusti ²³⁰³, si cum justis stitissent, pariter conformati fuissent. Quippe si aliqui eorum, non nisi casu aliorum, confirmandi erant, C aut nullus unquam confirmaretur, aut necesse erat aliquem casurum, qui ad alios confirmandos ²³⁰⁴ puniretur: quæ utraque absurda sunt. Illo itaque modo confirmati sunt illi, qui steterunt, quo pariter confirmati essent ²³⁰⁵ omnes, si stitissent: quem modum ²³⁰⁶ ostendi, sicut potui, ubi tractavi cur Deus diabolo perseverantiam non dedit. Bos. Probasti malos angelos de humana natura restaurandos: et patet ex hac ratione quia non in minori numero erunt electi ²³⁰⁷ homines, quam sunt angeli reprobi. Sed utrum plures futuri sint, si potes, ostende.

CAPUT XVIII.

Utrum plures futuri sint sancti homines, quam sint mali angeli.

Ans. Si angeli, antequam quidam illorum cade-

VARIÆ LECTIONES.

²²⁸¹ Sapientia convertit *ms. S. Michaelis* sapientia evertit ²²⁸² Quod Deus de malis multimodis *ms. Vict. Gem. Bec. et Joly*, quia Deus de malis multis modis ²²⁸³ Locum tenent *ms. Vict. 19.* locum teneret ²²⁸⁴ Contra queam dicere *ms. S. Mich.* contra respondeam ²²⁸⁵ Rationem audire *ms. et edit. Goth.* rationem habere ²²⁸⁶ De sola Incarnatione *ms. Joly.* de Incarnatione ²²⁸⁷ Hilarem datorem *ms. Vict. 19. Joly et edit. Goth.* hilarem enim datorem ²²⁸⁸ Rationalem creaturam *ms. et edit. Goth.* rationalem naturam ²²⁸⁹ Beata vel est *ms. Joly et Vict. 19.* beata est ²²⁹⁰ Præscitam a Deo *ms. Cister.* præscitam est a Deo ²²⁹¹ Intra illa numerum permanere *ms.* extra illum numerum permanere ²²⁹² Quomodo ergo *ms. Vict. et edit. Goth.* quoniam ergo ²²⁹³ Aut restituendus est... aut imperfecto *ms. et ed. Goth.* aut restaurandus est... aut in imperfecto ²²⁹⁴ Ergo eos de *ms. Vict. 19. omit.* eos ²²⁹⁵ De qua restaurari *ms. Cister.* de qua possint natura restaurari ²²⁹⁶ Pro illis *ms. Joly* pro ipsis ²²⁹⁷ *In ms. incipit ab his: Cur non aut ipsi etc.* ²²⁹⁸ Cur non ipsi, aut alii Angeli pro illis possint restitui *ms. Bec. Gem. Vict. et edit. Goth.* Quod alii Angeli pro illis non possint restitui ²²⁹⁹ Quoniam hoc *ms. Gem. Vict. Joly et edit. Goth.* quomodo hoc ²³⁰⁰ Et cum illi *ms.* cum illi ²³⁰¹ Nullam novit *ms. Vict. 19.* pullam noverat ²³⁰² Sic namque *ms.* sicut namque ²³⁰³ Ita injusti *ms. Joly* ita justii ²³⁰⁴ Alios confirmandos *ms. Joly* illos confirmandos ²³⁰⁵ Pariter confirmati essent *ms. Joly omit.* confirmati ²³⁰⁶ Quemadmodum *ms. Gem. Bec.* quem modum ²³⁰⁷ Erunt electi *ms. Joly* sunt electi

rent, erant in ³⁴⁰⁸ illo profecto, de quo diximus, numero; non sunt homines facti, nisi pro restauratione angelorum perditorum; et palam est quia non erunt plures illis. Si autem ille numerus non erat in illis omnibus angelis, complendum est de hominibus, et quod perit, et quod prius deerat; erunt electi homines plures reprobis angelis: et sic dicemus ³⁴⁰⁹ quia non fuerunt homines facti tantum ad restaurandum numerum imminutum, sed etiam ad perficiendum nondum perfectum. Bos. Quid potius tenendum est: an quod angeli ³⁴¹⁰ prius facti sint in numero profecto, an non? Ans. Quod mihi videtur, dicam. Bos. Non possum a te plus exigere ³⁴¹¹. Ans. Si homo factus est post casum malorum angelorum, sicut quidam intelligunt in Genesi; non video posse me per hoc probare alterum horum determinate. Potest enim (ut puto) esse quod angeli prius fuerint in ³⁴¹² numero profecto, et postea factus sit homo propter restaurandum imminutum eorum numerum: et potest esse quod non fuerint ³⁴¹³ in numero profecto; quia differebat Deus, sicut adhuc differt, illum implere numerum, facturus humanam naturam suo tempore. Unde, aut solummodo numerum nondum integrum perficeret; aut, etiam si minueretur, restitueret. Si autem tota creatura simul facta est; et dies illi, in quibus Moyses istum mundum non simul factum esse videtur dicere, aliter sunt intelligendi, quam sicut videmus istos dies, in quibus vivimus: intelligere nequeo quomodo facti sint angeli in illo profecto ³⁴¹⁴ numero. Quippe si ita esset, videtur mihi quia ex necessitate, aut aliqui homines vel angeli casuri erant; aut plures essent in illa cœlesti civitate, quam illa perfecti numeri convenientia exigeret. Si ergo omnia simul facta sunt; sic videntur angeli, et duo primi homines in numero imperfecto fuisse ³⁴¹⁵; ut hominibus, si nullus caderet angelus, quod deerat solum perficeretur ³⁴¹⁶, et si aliquis periret, hoc quoque, quod caderet, restitueretur: et hominis natura, quæ infirmior erat, quasi Deum excusaret, atque diabolum confunderet; si ille suum casum infirmitati suæ imputaret, cum ipsa infirmior staret: ac, si et eadem ipsa caderet, multo magis Deum defenderet contra diabolum, et contra seipsam: cum ipsa facta valde infirmior et mortis, in electis de tanta infirmitate tanto altius ascenderet quam unde diabolus cecidisset; quanto boni angeli

A quorum æqualitas ei debetur, profecerunt post ruinam malorum, quia perseveraverunt. Ex his rationibus potius mihi videtur quia in angelis non fuit ille perfectus numerus, quo civitas illa superna perficeretur: quoniam si homo ³⁴¹⁷ simul cum angelis factus non est; sic possibile est ³⁴¹⁸ esse et si simul facti sunt, quo magis putant multi, quoniam legitur: *Qui vivit in æternum, creavit omnia simul* (*Eccli. xviii, 1*): videtur necesse esse. Sed et si perfectio mundanæ creaturæ non tantum est intelligenda in numero individuorum, quantum in numero naturarum, necesse est humanam naturam aut ad complementum ejusdem perfectionis esse factam, aut illi superabundare: quod de minimi vermiculi natura dicere non audemus. Quare pro seipsa ibi facta est, et non solum pro restaurandis individuis alterius ³⁴¹⁹ naturæ. Unde palam est quia etiamsi ³⁴²⁰ angelus nullus periisset, homines tamen in cœlesti civitate suum locum habuissent. Sequitur itaque quia in angelis, antequam quidam illorum caderent, non erat ille perfectus numerus: alioquin necesse erat ut aut homines, aut angeli aliqui caderent: quoniam extra numerum perfectum ibi nullus ³⁴²¹ manere poterat. Bos. Nonnihil effectisti. Ans. Est et alia ratio, ut mihi videtur, quæ non parum suffragatur illi sententiæ, quæ angelos non esse factos in profecto numero existimat. Bos. Dic illam. Ans. Si angeli in illo profecto numero facti sunt, et nullatenus facti sunt homines, nisi pro restauratione perditorum angelorum, palam est quia, nisi angeli ³⁴²², ab illa beatitudine ³⁴²³ cecidissent, homines ad illam non ascenderent. Bos. Hoc constat. Ans. Si quis vero ³⁴²⁴ dixerit quia tantum lætabuntur electi homines de angelorum perditione, quantum gaudebunt de sua assumptione, quoniam absque dubio hæc non esset, nisi illa fuisset, quomodo poterunt ab hac perversa gratulatione defendi? Aut quomodo dicemus angelos, qui ceciderunt, ex hominibus restauratos ³⁴²⁵; si illi sine hoc vitio permansuri erant, si non cecidissent, id est sine gratulatione de casu aliorum ³⁴²⁶; isti vero sine illo esse non poterunt? ³⁴²⁷ Imo qualiter cum hoc vitio beati esse debebunt? Deinde qua audacia dicemus Deum non velle, aut non posse ³⁴²⁸, hanc restaurationem sine hoc vitio facere? Bos. Nonne similiter est in gentibus, quæ ad fidem vocatæ sunt, quia illam Judæi repulerunt?

VARIÆ LECTIONES.

³⁴⁰⁸ Erant in *ms. Joly* essent in ³⁴⁰⁹ Sic dicimus *ms. et edit. Goth.* sic dicemus ³⁴¹⁰ An quod Angeli *ms.* an Angeli ³⁴¹¹ Non plus a te exigo *ms.* B. non possum a te plus exigere ³⁴¹² Fuerunt prius in *ms. Gem. Bec. Joly et Vict.* 13. prius fuerint in *ms. Vict.* 19. primo fuerunt ³⁴¹³ Quod non fuerunt *ms.* quod non fuerint ³⁴¹⁴ Facti sunt angeli in illo profecto *ms. Gem. Bec. Vict. et Joly* facti sint angeli in illo integro ³⁴¹⁵ In numero profecto fuisse *ms. Bec. Gem. Vict.* 13. et 19. et *edit. Goth.* in numero imperfecto fuisse ³⁴¹⁶ Solum perficeretur *ms. Joly.* solummodo perficeretur ³⁴¹⁷ Illa cœlestis perficeretur qui si homo *ms.* illa superna perficeretur quoniam si homo *ms. Joly legit.* perficeretur ³⁴¹⁸ Sicut possibile est *ms. Bec. Vict. Joly, Cister.* sic possibile est *ms. Gem.* sic impossibile est ³⁴¹⁹ Quia si etiam *ms. Bec. Gem. Vict. et Joly* quia etiam si ³⁴²⁰ Numerum perfectum ibi nullus *ms. Vict.* 19. numerum illum perfectum nullus ³⁴²¹ Nisi illi angeli *ms. Vict.* 3. et 13. nisi angeli ³⁴²² Ab illa beatitudine *ms. Vict.* 19. ab illa civitate ³⁴²³ Si quis ergo *ms. Joly* si quis vero ³⁴²⁴ In hominibus restauratos *ms. Cister.* ex hominibus restauratos: ³⁴²⁵ Casu aliorum *ms. Joly* casu illorum ³⁴²⁶ Esse non potuerunt *ms. Gem. Bec. Joly, Vict.* 3. et 19. et *S. Mich.* esse non potuerunt ³⁴²⁷ Non potuisse *ms. et edit. Goth.* non posse.

Ans. Non; nam si omnes Judæi credidissent, Gentes A mutata in melius, suo quodam modo quasi congratularentur; imo omnis creatura de tam gloriosa et tam admirabili sui consummatione ipsi Creatori, et sibi invicem, quæque suo modo æterne congaudendo jucundaretur; quatenus quod voluntas in rationali ²⁴²⁷ natura sponte facit, hoc et jam ²⁴²⁸ insensibilis creatura per Dei dispositionem naturaliter exhiberet. Solemus namque in majorem nostrorum exaltatione congaudere: ut cum in natalitiis sanctorum exultatione festiva jucundamur de gloria eorum lætantes ²⁴²⁹. Quam sententiam illud adjuvare videtur: quia si Adam non peccasset, differret tamen Deus illam civitatem perficere, donec, completo ex hominibus, quem exspectabat, numero, ipsi quoque homines in corporum, ut ita dicam, immortalam transmutarentur immortalitatem ²⁴³⁰. Habebant enim in paradiso quamdam immortalitatem, id est, potestatem non moriendi: sed non erat immortalis hæc potestas, quia poterat mori ²⁴³¹, ut, scilicet, ipsi non possent mori ²⁴³². Sed si ita ²⁴³³ est, ut, videlicet, rationem illam et beatam civitatem, et hanc mundanam insensibilemque naturam ²⁴³⁴ Deus ab initio proposuerit simul perficere: videtur quia aut illa civitas non erat completa in numero angelorum ante malorum ruinam; sed exspectabat Deus ut eam de hominibus completeret, quando corpoream ²⁴³⁵ mundi naturam in melius mutaret ²⁴³⁶: aut si perfecta erat in numero, non perfecta erat in confirmatione; et differenda erat ejus confirmatio, etiam si nullus in ea peccasset, usque ad eam mundi ²⁴³⁷, quam exspectamus, renovationem: aut si non diutius illa confirmatio differenda erat, acceleranda erat mundana renovatio, ut cum eadem confirmatione fieret. Sed quod mundum noviter factum statim Deus renovare ²⁴³⁸, et eas res, quæ post renovationem illam non erunt, in ipso initio, antequam appareret cur factæ essent destruere instituerit ²⁴³⁹, omni caret ratione. Sequitur ergo quia angeli non ita fuerunt in numero perfecto, ut eorum confirmatio non diu differetur propterea quia mundi novi renovationem mox oporteret fieri ²⁴⁴⁰: quod non convenit. Quod autem eandem confirmationem usque ad mundi futuram renovationem differre Deus voluerit, inconveniens videtur, præsertim cum illam in aliquibus tam

VARIÆ LECTIONES.

²⁴²⁸ Operatur justitiam, acceptus est *ms. Vict. 19.* cooperatur, justitiam adeptus est ²⁴²⁹ Contra hoc dicere *mss. Gem. Vict. Cister.* contra hæc dicere ²⁴³⁰ Singulis illa *mss. Cister.* singularis illa ²⁴³¹ Si alius inde non cecidisset *mss. et edit. Goth.* nisi alius inde cecidisset ²⁴³² Ita videtur *ms. Joly* ita mihi videtur ²⁴³³ Quam ceciderunt *mss. Gem. Vict. et Joly* quam qui ceciderunt ²⁴³⁴ Non sequitur inconvenientia, quam *mss. Bec. Gem. Vict. 3. et 13* non sequatur inconvenientia quam *mss. Vict. 19.* non sequetur inconvenientia quam *ms. Joly* illa non sequatur inconvenientia, quæ ²⁴³⁵ Hoc negari *ms. Cister.* id negari ²⁴³⁶ Hoc differendum *mss. Bec. Gem. Vict. Joly* omitt. hoc ²⁴³⁷ A. In rationabili *mss. Bec. et Gem.* in rationali ²⁴³⁸ Et hoc jam *ms. Vict. Gem. Bec.* hoc etiam ²⁴³⁹ Exultantes *mss. Vict. 3. et 19.* lætantes ²⁴⁴⁰ Dicam, transmutarentur immortalitatem. *mss. Gem. Bec. Vict. 3. et 13. S. Mich. et editio Gothica* dicam immortalam immortalitatem transmutarentur ²⁴⁴¹ quia poterant mori *mss. Gem. Bec. Joly, S. Mich. Vict. 13.* quia poterat mori *mss. Vict. 3. et 19.* quia non poterat mori ²⁴⁴² Scilicet ipsi non possent mori *mss. Gem. Bec. S. Mich. Cister. Vict. 13.* scilicet ipsi non possent non mori ²⁴⁴³ Quod si ita *ms. Vict. 19.* sed si ita ²⁴⁴⁴ Sensibilemque naturam *mss. et edit. Goth.* insensibilemque naturam ²⁴⁴⁵ Quando corpoream *ms. Joly* quoniam corpoream ²⁴⁴⁶ Melius innovaret *mss. Gem. Bec. Vict. Joly, S. Mich.* in melius mutaret *ms. Cister.* ac in melius innovaret ²⁴⁴⁷ Ad eandem mundi *ms. Joly* ad eam mundi ²⁴⁴⁸ Renovare et *ms. Vict. 19.* renovaret et ²⁴⁴⁹ Instituerit *ms. S. Mich.* instituerat ²⁴⁵⁰ Oporteret fieri *mss. Joly Vict. 13.* oportet fieri *ms. Vict. 13.* oporteat fieri

cito perfecerit; et cum intelligi possit quia in primis A hominibus quando peccaverunt, illam fecisset, si non peccassent, sicut fecit in perseverantibus angelis. Quamvis enim nondum proveherentur ad illam æqualitatem angelorum, ad quam perventuri erant homines, cum perfectus esset numerus de illis assumendus. In illa tamen justitia, in qua erant, videtur quod si vicissent ut non peccarent tentati ²⁴⁵¹; Ita confirmarentur cum omni propagine ana, ut ultra peccare ²⁴⁵² non possent : quemadmodum quia victi ²⁴⁵³ peccaverunt, sic infirmati sunt, ut quantum in ipsis est, sine peccato esse non possint ²⁴⁵⁴. Quis enim audeat dicere plus valere injustitiam ad ²⁴⁵⁵ alligandum in servitute ²⁴⁵⁶ hominem in prima suasionem ²⁴⁵⁷ sibi consentientem, quam valeret justitia ad confirmandum eum in libertate, B sibi in eadem prima tentatione adhærentem? Nam quemadmodum quoniam humana natura tota erat ²⁴⁵⁸ in parentibus primis, tota in illis victa est ut peccaret (excepto illo solo homine, quem Deus sicut scivit sine viri semine de Virgine facere, sic scivit a peccato Adæ secernere ²⁴⁵⁹); ita in eisdem tota vicisset, si non peccassent ²⁴⁶⁰. Restat ergo ut non completa in illo primo numero angelorum superna civitas, sed de hominibus complenda fuisse dicatur. Quæ si rata sunt, plures erunt electi homines, quam sint reprobi angeli. Bón. Rationabilia mihi valde videntur quæ dicis : sed quid dicemus; quia legitur de Deo : *Constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel?* (Deut III, 3.) Quod quidam, quia pro filiorum Israel invenitur angelorum Dei, sic exponunt; C ut secundum numerum bonum angelorum, assumendus intelligatur numerus electorum hominum. Ans. Hoc non repugnat ²⁴⁶¹ prædictæ sententiæ, si certum non est quod totidem angeli cecidissent, quot remanserunt. Nam si plures sint Angeli electi, quam reprobi; **83** et necesse est ut reprobos electi homines restaurent; et potest fieri ²⁴⁶² ut beatorum numero consequatur; et sic plures erunt homines justi quam angeli injusti. Sed memento quo pacto incepti tuæ respondere quæstioni : ut, videlicet, si quid dixeris quod major non confirmet ²⁴⁶³ auctoritas, quamvis illud ratione probare videar, non alia

certitudine accipiatnr, nisi quia interim mihi ita videtur, donec mihi Deus melius aliquo modo revelet. Certus enim sum, si quid dico quod sacræ Scripturæ absque dubio contradicat, quia falsum est : nec illud tenere volo, si cognovero. Sed si in illis rebus de quibus diversa sentiri possunt sine periculo, sicut est illud unde nunc agimus : si enim nescimus utrum plures homines eligendi sint quam sint angeli perdit ²⁴⁶⁴, an non, et alterum horum æstimamus magis quam alterum, nullum pato esse animæ ²⁴⁶⁵ periculum : si, inquam, in hujusmodi rebus ²⁴⁶⁶ sic exponimus divina dicta, ut diversis sententiis favere videantur, nec alicubi invenitur, ubi quid indubitanter tenendum sit determinet ²⁴⁶⁷, non arbitror reprehendi debere. Illud autem quod dixisti : *Constituit terminos populorum, seu gentium, juxta numerum angelorum Dei*, quod in alia translatione legitur, *juxta numerum filiorum Israel* : quoniam ambæ translationes aut idem significant, aut diversa sine repugnantia, ita intelligendam est, ut et per angelos ²⁴⁶⁸ Dei, et per filios Israel, angeli boni significantur tantummodo, aut soli homines electi, aut simul angeli et electi homines, tota, scilicet, illa civitas superna. Aut per angelos Dei, sancti angeli tantum; et per filios Israel, soli homines justi. Aut soli angeli per filios Israel, et justi homines per angelos Dei. Si boni angeli tantum designantur per utrumque, idem est quod si solum per angelos Dei; si vero tota cœlestis civitas, hic est sensus, quia ²⁴⁶⁹ tandiu assumuntur ²⁴⁷⁰ populi, id est, multitudines electorum hominum, aut tandiu erunt populi in hoc sæculo; donec de hominibus prædestinatus numerus illius civitatis nondum perfectus compleatur. Sed non video nunc quomodo soli angeli, aut simul angeli et homines sancti per filios Israel intelligantur : sanctos autem homines ²⁴⁷¹ filios Israel, sicut filios Abraham vocari non est alienum. Qui angeli quoque Dei per hoc recte possunt vocari ²⁴⁷², quia vitam angelicam imitantur, atque similitudo et æqualitas angelorum illis promittitur in cœlo, et quia omnes juste viventes angeli Dei sunt. Unde et ipsi confessores, aut martyres ²⁴⁷³ dicuntur : qui enim constitetur et testatur

VARIE LECTIONES.

²⁴⁵¹ In qua erant, videtur quod si vicissent, ut non peccarent tentati *ms.* quia pro quod *ms. Vict.* 19. in qua erant, videtur quia si vicissent intemptati non peccarent *ms. Vict.* 3. in qua videtur quia si vicissent; ut non peccarent tentati ²⁴⁵² Quod ultra peccare *ms.* ut peccare ²⁴⁵³ Qui victi *ms. Joly* qui victi ²⁴⁵⁴ Esse non possint *ms. S. Mich.* esse non possent ²⁴⁵⁵ Valere justitiam ad *ms. et edit. Goth.* valere injustitiam ad ²⁴⁵⁶ In servitute *ms.* in servitute ²⁴⁵⁷ Prima persuasionem *ms.* prima suasionem ²⁴⁵⁸ Tota, quæ erat *ms.* tota erat ²⁴⁵⁹ Facere scivit, sic a peccato Adæ secernere voluit ita *ms.* facere, sic scivit a peccato Adæ secernere, ita ²⁴⁶⁰ Si non peccassent *ms.* si non peccassent ²⁴⁶¹ Hoc non repugnat *ms. Vict.* 19. hoc repugnat ²⁴⁶² Et potest fieri *ms. Joly* etiam potest fieri ²⁴⁶³ Tux videlicet, si quod dixeris major non confirmet *ms. Vict. Gem. Bec.* quam sint angelii perdit *ms. Joly* quam sint reprobi ²⁴⁶⁴ Pato animæ *ms.* pato esse animæ ²⁴⁶⁵ In his rebus *ms.* in hujusmodi rebus ²⁴⁶⁶ Sit determinet *ms. Vict.* sit determinet *ms. Cister.* sit determinetur ²⁴⁶⁷ Ut per angelos *ms. Bec. Gem. Vict.* ut et per angelos ²⁴⁶⁸ Si boni angeli tantum designantur per utramque, idem est, quod si solum per angelos Dei; sic vero tota cœlestis civitas, hic est sensus, quia tandiu, etc., *ms. Joly* Si boni angeli tantum designantur, per utrumque idem est. Quod si solum per angelos Dei tota cœlestis civitas, hic est sensus, quia tandiu, etc. ²⁴⁶⁹ Tandiu assumuntur *ms. Vict. et Joly* tandiu assumuntur ²⁴⁷⁰ Sanctos autem homines *ms. Vict.* 19. sanctos autem angelos ²⁴⁷¹ Possent vocari *ms.* possunt vocari ²⁴⁷² Unde et ipsi confessores atque martyres *ms.* unde ipsi confessores atque martyres

veritatem, Dei nuntius, id est, angelus ejus est ²⁴⁷⁴. A Et si malus homo dicitur diabolus, sicut de Juda dicit Dominus propter similitudinem malitiæ, cur non etiam bonus ²⁴⁷⁵ homo dicitur angelus ²⁴⁷⁶, propter imitationem justitiæ? Quare possumus, ut puto ²⁴⁷⁷, dicere Deum constituisse *terminos populorum, juxta numerum* electorum hominum: quia tandiu erunt populi, et erit in hoc mundo hominum procreatio ²⁴⁷⁸, donec numerus eorumdem electorum hominum ²⁴⁷⁹ compleatur; et eo completo cessabit hominum ²⁴⁸⁰ generatio, quæ sit in hac vita. At si per angelos Dei, intelligimus sanctos angelos tantum, et per filios Israel, tantummodo justos homines, duobus modis intelligi potest quia *constituit Deus terminos populorum juxta numerum* angelorum Dei; aut quia tantus populus, id est, tot homines assumuntur, quot sunt sancti angeli Dei ²⁴⁸¹, aut quia tandiu erunt populi, donec numerus angelorum Dei compleatur ex hominibus? Et hoc uno solo modo ²⁴⁸² exponi posse video: *Constituit terminos populorum, juxta numerum filiorum Israel*, id est, quia ²⁴⁸³ (sicut supra dictum est) tandiu erunt populi in hoc sæculo, donec numerus sanctorum hominum assumatur. Et colligitur ²⁴⁸⁴ ex utraque translatione quia tot homines assumuntur ²⁴⁸⁵, quot remanserunt angeli. Unde tamen non sequitur ²⁴⁸⁶, quavis perditus angeli ex hominibus restaurandi sint ²⁴⁸⁷, tot angelos cecidisse quot perseveraverunt. Quod tamen si dicitur ²⁴⁸⁸, inveniendum erit quomodo ratæ non sint ²⁴⁸⁹ supra positæ rationes, quæ videntur ostendere non fuisse in angelis, priusquam illorum quidam caderent, illum perfectum numerum, quem supra dixi; et plures homines electos futuros, quam sint mali angeli. Bos. Non me pœnitent quia coegi ²⁴⁹⁰ te ut de angelis hæc diceres ²⁴⁹¹; nam non frustra factum est: nunc redi ad id unde digressi sumus.

CAPUT XIX [al., XVIII].

Quod homo non possit salvari sine peccati satisfactione.

Ans. Constat Deum ²⁴⁹² proposuisse ut de homini-

bus angelos, qui ceciderant, restauraret. Bos. Certum est. Ans. Tales ergo oportet esse homines in illa civitate superna, qui pro angelis in illam assumuntur, quales illi futuri ²⁴⁹³ ibi erant, pro quibus ibidem erunt, id est, quales nunc sunt boni angeli; alioquin non erunt restaurati qui ceciderunt: et sequetur quia ²⁴⁹⁴ Deus aut non poterit perficere bonum quod incepit, aut pœnitebit eum tantum bonum incepisse: quæ duo absurda sunt. Bos. Vere oportet ut ²⁴⁹⁵ æquales sint homines bonis angelis. Ans. Boni angeli unquamne peccaverunt? Bos. Non. Ans. Potesne cogitare quod homo, qui aliquando peccavit, nec unquam Deo pro peccato suo satisfacit ²⁴⁹⁶, sed tantum impunitus dimittitur, æqualis sit angelo, qui nunquam peccavit? Bos. Verba ista cogitare et dicere possum; sed sensum eorum ita cogitare nequeo; sicut falsitatem non possum intelligere veritatem esse. Ans. Non decet ergo Deum, hominem peccantem ²⁴⁹⁷ sine satisfactione ad restorationem angelorum assumere perditorum ²⁴⁹⁸, quoniam non patitur veritas, eum levare ad æqualitatem honorum ²⁴⁹⁹. Bos. Sic ostendit ratio. Ans. Considera etiam ²⁵⁰⁰ in solo homine, sine eo quia ²⁵⁰¹ debet angelis æquari, utrum eum taliter Deus ad beatitudinem ullam ²⁵⁰², vel talem qualem habebat antequam peccaret, debeat provehere. Bos. Dic tu quod cogitas ²⁵⁰³; et ego considerabo prout poterō. Ans. Ponamus divitem aliquem in manu tenere margaritam pretiosam, quam nunquam pollutio ulla ²⁵⁰⁴ tetigit, quamque nullus alius possit amovere de manu ejus, nisi ipso ²⁵⁰⁵ permittente: et eam disponat recondere in thesaurum suum, ubi sunt ²⁵⁰⁶ charissima et pretiosissima quæ possidet. Bos. Cogito hoc, velut ante nos. Ans. Quid, si ipso permittat eandem margaritam ab aliquo invidio excuti de manu sua in cœnum, cum prohibere posset ²⁵⁰⁷, ac postea eam de cœno sumens, pollutam et non lotam in aliquem locum suum mundum et charum, deinceps illam sic servaturus, recondat: putabisne illum sapientem? Bos. Quomodo hoc possum?

VARIE LECTIONES.

²⁴⁷⁴ Angelus est. *mss. et edit. Goth.* Angelus ejus est *mss. Vict.* Angelus Dei est. ²⁴⁷⁵ Cur non est bonus *mss. Vict.* cur non etiam bonus ²⁴⁷⁶ Homo dicitur angelus *mss. et dit. Goth.* homo dicitur angelus ²⁴⁷⁷ Ut æstimo *mss.* ut puto ²⁴⁷⁸ Hominum procreatio *ms. Joly* procreatio populi ²⁴⁷⁹ Electorum hominum compleatur *mss. Joly et Vict. omit.* hominum ²⁴⁸⁰ Cessabit esse hominum *mss. Vict.* *Vict.* 19. *omit.* esse ²⁴⁸¹ Quot angeli Dei *mss. Gem. Joly S. Mich. Vict.* 19. quot sunt sancti angeli Dei ²⁴⁸² Et hoc uno modo *mss.* et uno solo modo *ms. Joly* solum, pro, solo ²⁴⁸³ Filiorum Dei; item quia *mss.* filiorum Israel, id est quia ²⁴⁸⁴ Et colligitur *mss. Vict.* 3. et 19. *Bec. Gem. Joly* et colligitur ²⁴⁸⁵ Tot assumuntur *mss. Vict.* tot assumuntur ²⁴⁸⁶ Non sequitur *mss. Bec. et Gem.* non sequitur ²⁴⁸⁷ Restaurandi sunt *mss. Vict. Gem. Bec. Joly* restaurandi sint ²⁴⁸⁸ Si diceretur *mss.* si dicitur ²⁴⁸⁹ Rata: non sint *mss. Vict.* rata: sint ²⁴⁹⁰ Frustra factum *mss. Vict.* frustra hoc factum ²⁴⁹¹ Hoc diceres *mss. Vict.* 3. et 13. *Joly et Cister.* hæc dicentes ²⁴⁹² In *mss.* caput 19 incipit ab his: Constat Deum, etc. ²⁴⁹³ Quales illi futuri *ms. Cister. omit.* illi ²⁴⁹⁴ Et sequitur quia *mss.* et sequetur quia ²⁴⁹⁵ Vere oportet ut *mss. Vict.* unde oportet quod ²⁴⁹⁶ Pro peccato satisfacit *ms. Joly* pro peccato suo satisfacit ²⁴⁹⁷ Hominem peccantem *mss. et edit. Goth.* hominem peccantem ²⁴⁹⁸ Sumere perditorum *mss. Vict. Joly et S. Mich.* assumere perditorum ²⁴⁹⁹ Æqualitatem angelorum *mss. Gemmet. Beccens. Vict.* 3. et 13. *Cister. S. Mich. et Joly* æqualitatem beatorum *mss. Becc. 2. Vict.* 19. et *edit. Goth.* æqualitatem honorum ²⁵⁰⁰ Considera etiam *ms. Joly* consideratio etiam ²⁵⁰¹ Sine eo quod *mss.* sine hoc quia ²⁵⁰² Ad beatitudinem illam *mss. Gem. Bec. Vict. Joly et edit. Goth.* ad beatitudinem illam ²⁵⁰³ Dic quæ cogitas *manuscripta Gemmet. Beccens. Joly, Vict.* 3. et 13. *Cisterciense et editio Gothica* dic tu quod cogitas *ms. Vict.* 19. dic tu prout cogitas ²⁵⁰⁴ Nunquam pollutio ulla *mss. Vict.* nullo unquam pollutio ²⁵⁰⁵ Nisi ipso *ms. Joly* non ipso ²⁵⁰⁶ Ubi sunt *ms. Joly* ubi sint ²⁵⁰⁷ Tamen prohibere posset *mss.* cum prohibere possit

nam nunc esset satis ²⁵⁰⁸ melius, ut margaritam A suam mundam teneret et servaret quam pollutam? ANSEL. Nonne similiter faceret Deus, qui hominem angelis sociandum sine ²⁵⁰⁹ peccato, quasi in manu sua, tenebat in paradiso; et permisit ut accensus invidia diabolus eum in lutum peccati, quamvis consentientem, deiceret? Si enim prohibere vellet diabolus, non posset tentare hominem. Nonne, inquam, similiter faceret, si hominem peccati sordibus maculatum, sine omni levatione, id est, absque omni satisfactione, talem semper mansurum, saltem in paradysum, de quo ejectus fuerat, reduceret? Bos. Similitudinem, si Deus hoc faceret, negare non audeo; et idcirco eum hoc facere posse non annuo ²⁵¹⁰. Videretur enim aut quod proposuerat peragere non potuisse, aut boni propositi eam poenituisse: quæ in Deum cadere nequeunt. Tene igitur ²⁵¹¹ certissime quia sine satisfactione, id est, sine debiti ²⁵¹² solutione spontanea, nec Deus potest peccatum impunitum dimittere, nec peccator ad beatitudinem vel talem, qualem habebat antequam peccaret, pervenire: **S4** non enim hoc modo repararetur homo vel talis, qualis fuerat ante peccatum. Bos. Rationibus tuis omnino ²⁵¹³ contradicere non possum. Sed quid est, quod dicimus Deo: *Dimitte nobis debita nostra* (*Matth.* vi): et omnis gens orat Deum, quem credit ²⁵¹⁴, ut dimittat sibi peccata? Si enim solvimus quod debemus, cur oramus ut dimittat. Nunquid Deus injustus est, ut iterum exigat quod solutum est? Si autem non solvimus, cur frustra oramus ut faciat quod, quia non convenit, facere non potest? Ans. Qui non solvit, frustra dicit: *Dimitte*; qui autem solvit ²⁵¹⁵, supplicat; quoniam hoc ipsum pertinet ad solutionem, ut supplicet: nam Deus nulli quidquam debet, sed omnis creatura illi debet: et ideo non expedit homini ut agat cum Deo, quemadmodum par cum pari. Sed de hoc non est opus nunc tibi ²⁵¹⁶ respondere. Cum enim cognosces cur Christus mortuus est, forsitan per te videbis quod queris. Bos. Sufficit ergo mihi nunc ²⁵¹⁷, quod de hac questione respondes. Quod autem nullus homo ad beatitudinem pervenire queat cum peccato, aut solvi a peccato, nisi solvat quod rapuit peccando, sic aperte monstrasti, ut, etiam si velim, non possum dubitare.

Quod secundum mensuram peccati oporteat esse satisfactionem; nec eam homo per se facere possit.

Ans. Hoc quoque non dubitabis, ut puto, quia secundum mensuram peccati oportet satisfactionem esse. Bos. Aliter aliquatenus inordinatum maneret peccatum: quod esse non potest, si Deus nihil relinquit inordinatum in regno suo. Sed hoc est præstitutum quia quamlibet parvum ²⁵¹⁸ inconveniens in Deo impossibile est. Ans. Dic ergo quid solves Deo pro ²⁵¹⁹ peccato tuo? Bos. Poenitentiam, contritum et humilitatem, abstinencias, et multimodos labores corporis, et misericordiam dandi et dimittendi et obedientiam. Ans. Quid in his omnibus das Deo? Bos. An non honoro Deum, quando, propter timorem ejus et amorem, in cordis contritione lætitiã temporalem abjicio, in abstinentiis ²⁵²⁰ et laboribus delectationes ²⁵²¹ et quietem ejus vitæ calco, in dando et dimittendo quæ mea sunt largior, ²⁵²² in obedientia meipsum illi subijcio? Ans. Cum reddas aliquid quod debes Deo, etiamsi non peccasti, non debes ²⁵²³ computare hoc pro debito quod debes pro ²⁵²⁴ peccato. Omnia autem ista debes Deo, quæ dicis. Tantus namque debet esse in hac mortali vita amor; et, ad quod pertinet oratio, desiderium ²⁵²⁵ perveniendi ad id ad quod factus es; et dolor, quia nondum tibi es; et timor, ne non pervenias; ut nullam lætitiã sentire debeas, nisi de his quæ tibi aut auxilium, aut spem dant perveniendi. Non enim mereris habere quod non secundum quod est, amas ²⁵²⁶ et desideras; et de quo, quia nondum habes, et adhuc utrum habiturus sis an non, in tanto es periculo, non doles ²⁵²⁷. Ad quod etiam pertinet quietem, et delectationes mundanas, quæ animum ab illa vera quiete et delectatione revocant, fugere: nisi quantum ad intentionem illuc perveniendi cognoscis sufficere. Dationem vero ita debes considerare te facere ex debito; sicut intelligis quia quod das a te non habes; sed ab illo, cujus servus es tu, et ille cui das: et natura te docet ut converso tuo, id est homo homini facias, quod tibi ab illo vis fieri; et quia qui non vult dare quod habet, non debet accipere quod non habet. De dimissione vero breviter ²⁵²⁸ dico quia nullatenus pertineret ²⁵²⁹ ad te vindicta, sicut supra diximus, quoniam nec tu tuus es;

VARIE LECTIONES.

²⁵⁰⁸ Esset hoc satis *ms. omit.* hoc ²⁵⁰⁹ Sociandum sine *ms. Vict. 3. sociatum sine* ²⁵¹⁰ Idcirco eum. non abnuo *ms. et idcirco...* non annuo ²⁵¹¹ Tene igitur, etc. *Est in mss. ultima pars capituli 19.* ²⁵¹² Id est sine debiti *ms. Vict. 19. omit.* sine ²⁵¹³ Omnimodo *mss. et edit. Goth. omnino* ²⁵¹⁴ Quoniam credit *ms. quem credit* ²⁵¹⁵ Qui autem solvit *ms. Vict. 19. qui autem solvitur* ²⁵¹⁶ Nunc tibi *ms. Cister. omit.* nunc ²⁵¹⁷ Sufficit mihi nunc *mss. Bec. Gem. Vict. Joly et editio Gothica sufficit ergo nunc mihi* ²⁵¹⁸ Quodlibet parvum *mss. quamlibet parvum* ²⁵¹⁹ Solves pro *mss. solves Deo pro* ²⁵²⁰ Abstinentiis *mss. et edit. Goth. in abstinentiis* ²⁵²¹ Delectationes *ms. Vict. 13. delectationem.* ²⁵²² Sunt largiendo *mss. et edit. Goth. sunt largior* ²⁵²³ Non debes *ms. Vict. 19. non debet* ²⁵²⁴ Computare pro *mss. et edit. Goth. computare hoc pro* ²⁵²⁵ Pertinet omne desiderium *mss. pertinet oratio, desiderium edit. Goth. pertinet omnino desiderium* ²⁵²⁶ Quod es, amas *mss. Vict. Joly et edit. Goth. quod est amas* ²⁵²⁷ Non dolore *ms. Vict. 13. et non doles* ²⁵²⁸ Dimissione breviter *mss. et edit. Goth. dimissione vero breviter* ²⁵²⁹ Pertinet *mss. et edit. Goth. pertinet*

nec ille tuus aut suus, qui tibi fecit injuriam, sed unus Domini servi facti, ab illo de nihilo estis : et si de ²²⁰⁰ conservo tuo te vindicas ; judicium , quod proprium Domini et judicis omnium est, super illum superbe præsumis. In obedientia vero quid das Deo, quod non debes : cui jubenti, totum quod es, et quod habes et quod potes, debes? Bos. Nihil jam audeo in his omnibus dicere me dare Deo, quod debeo. Ans. Quid ergo solves Deo pro peccato tuo? Bos. Si meipsum, et quidquid possum, etiam quando non pecco, illi debeo, ne peccem; nihil habeo quod pro peccato illi reddam ²²⁰¹. Ans. Quid ergo erit de te? quomodo poteris salvus esse? Bos. Si rationes tuas considero, non video quomodo. Si autem ad fidem meam recurro; in fide Christiana, quæ per dilectionem operatur (Galat. v, 7), spero me posse salvari, et quia legimus, si injustus conversus fuerit ab injustitia sua, et fecerit justitiam, omnes injustitias ejus ²²⁰² tradi oblivioni (Ezech. xviii). Ans. Hoc non dicitur nisi illi ²²⁰³, qui aut expectaverunt Christum ²²⁰⁴, antequam veniret; aut credunt in eum, postquam venit. Sed Christum et Christianam fidem, quasi nunquam fuissent ²²⁰⁵, posuimus; quando sola ratione, utrum adventus ejus ad salvationem hominum esse necessarius, querere proposuimus. Bos. Ita fecimus. Ans. Sola igitur ratione procedamus. Bos. Quamvis in angustias quasdam me ducas ²²⁰⁶, desidero tamen multum ut sicut incœpisti progrediaris.

CAPUT XXI.

Quanti ponderis sit peccatum.

Ans. Ponamus omnia ²²⁰⁷ illa, quæ modo posuisti ²²⁰⁸, te pro peccato posse solvere, te non debere; et videamus utrum possint ²²⁰⁹ sufficere ²²¹⁰ ad satisfactionem unius tam parvi peccati, sicuti est unus aspectus contra voluntatem Dei. Bos. Nisi quia audio te hoc ponere in questionem, putare me hoc peccatum una sola compunctione delere. Ans. Nondum considerasti quanti ponderis sit peccatum. Bos. Nunc ostende ²²¹¹ mihi. Ans. Si videres te in conspectu Dei, et aliquis tibi diceret : Aspice illuc; et Deus econtra : Nullatenus volo ut aspicias; quære tu ipse in corde tuo, quid sit, in omnibus quæ sunt, pro quo deberes contra voluntatem Dei illum aspectum facere. Bos. Nihil invenio propter quod hoc ²²¹² debeam, nisi forte sim in ea necessitate posi-

tus, ut sit necesse me aut hoc aut majus peccatum facere. Ans. Remove hanc necessitatem : et de solo ²²¹³ hoc peccato considera, si possis illud facere pro teipso redimendo. Bos. Aperte video quia non possum. Ans. Ne te diutius protraham : quid, si necesse esset aut totum mundum, et quidquid Deus non est, perire et nihilum redigi; aut te facere tam parvam rem contra voluntatem Dei? Bos. Cum considero actionem ipsam, levissimum quiddam video esse; sed cum intueor quid sit contra voluntatem Dei, gravissimum quiddam, et nulli damno comparabile intelligo : sed solemus aliquando facere contra voluntatem alicujus non reprehensibiliter, ut res ejus serventur; quod postea illi placet, contra voluntatem facimus. Ans. Hoc fit homini, qui aliquando non intelligit quid sit sibi utile, aut non potest ²²¹⁴ restaurare quod perdidit, sed Deus nullo indiget. et omnia, si perirent, posset, sicut ea fecit, restituere ²²¹⁵. Bos. Fateri me necesse est quia pro conservanda tota creatura nihil deberem facere contra voluntatem Dei. Ans. Quid, si plures essent mundi pleni creaturis ²²¹⁶, sicut iste est? Bos. Si infinito numero multiplicarentur, et similiter mihi ostenderentur ²²¹⁷, id ipsum responderem. Ans. Nihil rectius potes : sed considera etiam, si contingeret ut contra voluntatem Dei illum aspectum faceres, quid posses pro hoc peccato solvere? Bos. Non habeo aliquid majus, quam quod supra dixi. Ans. Sic graviter peccamus, quotiescunque scienter aliquid quamlibet parvum ²²¹⁸ contra voluntatem Dei facimus : quoniam semper sumus in conspectu ejus, et semper ipse præcepit nobis ne **85** peccemus. Bos. Ut audio, nimis periculose vivimus. Ans. Patet quia secundum quantitatem exigit Deus satisfactionem. Bos. Non possum negare. Ans. Non ergo satisfacis ²²¹⁹, si non reddis aliquid majus, quam sit id pro quo peccatum facere non debueras. Bos. Et rationem video sic exigere, et omnino esse impossibile. Ans. Nec Deus ullum obligatum aliquatenus debito peccati assumere potest ad beatitudinem, quia non debet. Bos. Nimis est gravis hæc sententia. Ans. Audi adhuc ²²²⁰ aliud, cur non minus sit difficile hominem reconciliari Deo. Bos. Nisi fides me consolaretur, hoc solum cogeret me desperare. Ans. Audi tamen. **D** Bos. Dic.

VARIÆ LECTIONES.

²²⁰⁰ Si et de *ms. Vict. Gemm. Bec. Joly et Edit. Goth.* etsi de ²²⁰¹ Peccato illi reddam *ms. Vict. omitt. illi* ²²⁰² Injustitias suas *ms. et Edit. Goth.* injustitias ejus ²²⁰³ Nisi de illis *ms. et Edit. Goth.* nisi illis ²²⁰⁴ Expectabant Christum *ms. et Edit. Goth.* expectaverunt Christum ²²⁰⁵ Nunquam fuissent *ms. et Edit. Goth.* nunquam fuisset ²²⁰⁶ Deducas *ms. ducas* ²²⁰⁷ Ponamus omnia *ms.* ponamus ergo omnia ²²⁰⁸ Modo proposuisti *ms. et Edit. Goth.* modo posuisti ²²⁰⁹ Utrum possint *ms.* sufficere ²²¹⁰ Sufficere *ms. Joly non sufficere* ²²¹¹ Nunc ostende *ms. Vict.* Ostende ²²¹² Pro quo hic *ms. et Edit. Goth.* propter quod hoc ²²¹³ De solo *ms. Vict. Bec. Gem. Joly et Edit. Goth.* et de solo ²²¹⁴ Aut non posset *ms. et Edit. Goth.* aut non potest ²²¹⁵ Fecit restaurare *ms.* fecit restituere ²²¹⁶ Pleni creaturæ *ms.* pleni creaturis ²²¹⁷ Ostenderentur *ms. Vict. 19. Cister. et Joly* ostenderentur ²²¹⁸ Quantumlibet parvum *ms.* quamlibet parvum ²²¹⁹ Ergo satisfacis *ms. et Edit. Goth.* ergo satisfacis ²²²⁰ Audi adhuc. etc. *In ms. hic incipit caput 22.*

CAPUT XXII.

Quam contumeliam ²⁵⁵¹ fecit Deo homo, cum se permisit a diabolo vinci; pro qua satisfacere non potest ²⁵⁵².

Ans. Homo in paradiso sine peccato factus, quasi positus est pro Deo inter Deum et diabolum, ut vinceret diabolum non consentiendo suadenti peccatum ad excusationem et honorem Dei, et ad confusionem ²⁵⁵³ diaboli; cum ille infirmior in terra non peccaret, eodem diabolo suadente, qui fortior peccavit in cœlo, nullo suadente ²⁵⁵⁴: et, cum hoc homo facile ²⁵⁵⁵ posset efficere, nulla vi coactus, sola suasionem sponte se vinci permisit ad voluntatem diaboli, et contra voluntatem et honorem Dei. Bos. Ad quid vis tendere? Ans. Judica, tu ipse, si non est contra honorem Dei, ut homo reconcilietur ²⁵⁵⁶ illi cum calumnia hujus contumeliæ Deo irrogatæ, nisi prius honoraverit Deum vincendo diabolum; sicut inhonoravit illum ²⁵⁵⁷ victus a diabolo. Victoria vero talis esse debet, ut sicut fortis ac potestate immortalis consensit facile diabolo ut peccaret, unde juste incurrit pœnam mortalitatis: ita infirmus et mortalis, qualem se fecit ipse, per mortis difficultatem vincat diabolum, ut nullo modo peccet; quod facere non potest, quandiu ex vulnere primi peccati concepitur et nascitur in peccato. Bos. Iterum dico quia et ratio ²⁵⁵⁸ probat quod dicis; et impossibile est. Ans. Adhuc accipe ²⁵⁵⁹ unum, sine quo juste non reconciliatur homo: nec minus impossibile est ²⁵⁶⁰. Bos. Tot jam proposuisti nobis, quæ facere debemus, ut quidquid superaddas, non me magis terrere possit. Ans. Audi tamen. Bos. Audio.

CAPUT XXIII.

Quid abstulit ²⁵⁶¹ Deo cum peccavit, quod reddere nequit.

Ans. Quid abstulit homo Deo, cum vinci se permisit a diabolo? Bos. Dic tu, ut incepisti; quia ego nescio quid, super hæc mala quæ ostendisti, potuit addere. Ans. Nonne abstulit Deo quidquid de humana natura facere proposuerat? Bos. Non potest negari. Ans. Intende ²⁵⁶² in districtam justitiam; et judica secundum illam, utrum ad æqualitatem ²⁵⁶³ peccati homo satisfaciatur Deo; nisi id ipsum quod, permittendo se vinci a diabolo, Deo abstulit, diabolum vincendo restituat: ut quemadmodum per hoc ²⁵⁶⁴ quod victus est, rapuit diabolum quod Dei erat, et

A Deus perdidit; ita, per hoc quod vincat, perdat diabolum, et Deus recuperet. Bos. Nec districtius nec justius aliquid potest cogitari. Ans. Putasne summam justitiam, hanc justitiam posse violare? Bos. Non audeo cogitare. Ans. Nullatenus ergo debet aut potest ²⁵⁶⁵ accipere homo a Deo, quod Deus illi dare proposuit; si non reddit Deo totum quod illi abstulit: ut sicut per illum Deus perdidit, ita per illum Deus recuperet ²⁵⁶⁶. Quod non aliter fieri valet, nisi ut, quemadmodum per victum tota humana natura corrupta et quasi fermentata est peccato, eum quo nullum Deus assumit ad perficiendam illam civitatem cœlestem; ita per vincentem justificentur ²⁵⁶⁷ a peccato tot homines, quot illum numerum completuri erant, ad quem complendum factus est homo. Sed hoc facere nullatenus potest homo peccator; quia peccator peccatorem justificare nequit. Bos. Et nihil justius, et nihil impossibilius: sed ex his omnibus videtur misericordia Dei et spes hominis perire, quantum ad beatitudinem spectat, ad quam factus est homo. Ans. Expecta adhuc parum. Bos. Quid habes amplius ²⁵⁶⁷?

CAPUT XXIV.

Quod quandiu ²⁵⁶⁸ homo non ²⁵⁶⁹ reddit Deo ²⁵⁷⁰ quod debet, non possit esse beatus: nec excusetur impotentia.

Ans. Si homo dicitur injustus, qui homini non reddit quod debet, multo magis injustus est, qui Deo quod debet non reddit. Bos. Si potest, et non reddit, vere injustus est. Si vero non potest, quomodo injustus est? Ans. Forsitan si nulla in illo est impotentia causa, aliquatenus excusari potest. Sed si in ipsa impotentia est culpa ²⁵⁷¹, sicut non levigat peccatum, ita non excusat non reddentem debitum. Nam si quis injungat aliquod opus servo suo ²⁵⁷², et præcipiat illi ne dejiciat se in foveam, quam illi demonstrat ²⁵⁷³, unde nullatenus exire possit: et servus ille contemnens mandatum et monitionem domini sui, sponte se in præmonstratam mittat foveam, ut nullatenus possit injunctum opus efficere ²⁵⁷⁴: putasne illi aliquatenus ²⁵⁷⁵ impotentiam istam ad excusationem valere, cur opus ²⁵⁷⁶ injunctum non faciat? Bos. Nullo modo, sed ad augmentum potius culpæ; quoniam ipse impotentiam illam sibi fecit. Dupliciter namque peccavit, quia et quod jusus est facere, non fecit; et quod præceptum est ne

VARIAE LECTIONES.

²⁵⁵¹ Quam contumeliam *ms. Joly* Quod contumeliam ²⁵⁵² Non potest *ms. Joly* non potest Deo ²⁵⁵³ Et confusionem *ms. et ad confusionem* ²⁵⁵⁴ Qui fortior peccavit in cœlo, nullo suadente *ms. Joly hæc omitt.* ²⁵⁵⁵ Hoc homo facile *ms. hoc facile* ²⁵⁵⁶ Homo reconcilietur *ms. Gem. et Bec. reconciliaretur* ²⁵⁵⁷ Inhonoraverit illum *ms. Bec. Gem. Vict. Joly inhonoravit illum* ²⁵⁵⁸ Quia ratio *ms. Gem. Bec. Vict. et Joly* quia et ratio ²⁵⁵⁹ Adhuc accipe, etc., *in manuscript. hic incipit caput 23.* ²⁵⁶⁰ Impossibile est, *ms. Cister. omittit est* ²⁵⁶¹ Quod abstulit *ms. et Edit. Goth. et Venet.* quid abstulit ²⁵⁶² Attendere in *ms. et Edit. Goth.* intende in ²⁵⁶³ Utrum et æqualitatem *ms. utrum ad æqualitatem* ²⁵⁶⁴ Aut potest *ms. Vict.* aut totum ²⁵⁶⁵ Illum recuperet *ms. Vict.* illum Deus recuperet ²⁵⁶⁶ Justificentur *ms. Joly vivificentur* ²⁵⁶⁷ Adhuc amplius *ms. Joly et Vict. omitt.* adhuc ²⁵⁶⁸ Quia quandiu *ms. quod quandiu* ²⁵⁶⁹ Homo non *ms. Bec. et Gem. omitt.* homo ²⁵⁷⁰ Reddit Deo *ms. Joly et Vict.* reddet Deo ²⁵⁷¹ In ipso impotentia est culpa *ms. Joly* in ipsa potentia est culpa *ms. Vict. 3. et 19. Cister. et Edit. Goth.* in ipsa impotentia culpa est *ms. S. Mich.* ipsa impotentia est culpa *ms. Vict. 13.* nulla est in illo causa impotentia ²⁵⁷² Servo suo, et *ms. Joly* servo et ²⁵⁷³ Illi demonstrat *ms. Gem. Bec. Vict.* illi monet ²⁵⁷⁴ Opus efficere *ms. Joly* opus perficere ²⁵⁷⁵ Putasne illi aliquatenus *ms. Vict. omitt.* illi ²⁵⁷⁶ Cum opus *ms. et Edit. Goth.* cur opus

faceret, fecit. Ans. Ita homo, qui se sponte obligavit illo debito ²²⁷⁷, quod solvere non potest; et sua culpa deiecit se in hanc impotentiam, ut nec illud possit solvere, quod debebat ante peccatum, id est ne peccaret; nec hoc quod debet ²²⁷⁸ quia peccavit: inexcusabilis est ²²⁷⁹. Ipsa namque impotentia culpa est; quia non debet eam habere, imo debet eam non habere: nam, sicut culpa est non habere quod debet habere, ita culpa est habere quod debet non habere. Sicut ergo ²²⁸⁰ culpa est homini non habere potestatem illam, quam accepit ut posset cavere peccatum: sic culpa est illi habere impotentiam, qua nec ²²⁸¹ injustitiam tenere, et peccatum cavere; nec quod pro peccato debet reddere potest. Sponte namque fecit, unde perdidit illam potestatem, et devenit in hanc impotentiam. Idem enim est non habere potestatem, quam debet habere; et habere impotentiam, quam debet non habere. Quapropter impotentia reddendi Deo quod debet, quæ facit ut non reddat, non excusat hominem, si non reddit: quoniam effectum peccati ²²⁸² non excusat peccatum quod facit ²²⁸³. Bos. Et grave nimis est, et ita esse necesse est. Ans. Injustus ergo homo est, qui non reddit Deo quod debet. Bos. Nimis est verum; nam injustus est quia non reddit: et injustus est, quia reddere nequit. Ans. Nullus autem injustus admitte- tur ad ²²⁸⁴ beatitudinem; quoniam quemadmodum beatitudo est sufficientia, in qua nulla est indigen- tia: sic nulli convenit, nisi in quo ita pura est jus- titia, ut nulla in eo sit injustitia. Bos. Non audeo aliter credere. Ans. Qui ergo non solvit Deo, quod debet, non poterit esse ²²⁸⁵ beatus. Bos. Nec hoc consequi ²²⁸⁶ negare possum ²²⁸⁷. Ans. Quod si vis dicere quia misericors ²²⁸⁸ Deus dimittit supplicanti quod debet, idcirco quia reddere nequit; non potest dici dimittere, nisi aut hoc, quod homo sponte red- dere debet, nec potest, id est quod recompensari possit peccato quod fieri non deberet **86** pro con- versatione omnis rei, quæ Deus non est: aut hoc, quod puniendo erat ablaturus invito, sicut supra dixi, id est beatitudinem: sed si dimittit quod sponte reddere debet homo, ideo quia reddere non potest; quid est aliud, quam dimittit Deus quod habere non potest? Sed derisio est, ut talis miseri-

cordia Deo attribuat. At si dimittit quod invito erat ablaturus, propter impotentiam reddendi quod sponte reddere debet, relaxat Deus pœnam, et facit beatum hominem propter peccatum, quia habet quod debet non habere. Nam ipsam impotentiam debet non habere, et idcirco quandiu illam habet sine satisfactione peccatum est illi: verum hujus- modi misericordia Dei nimis ²²⁸⁹ est contraria justi- tiæ illius, quæ non nisi pœnam permittit reddi pro- pter peccatum. Quapropter, quemadmodum Deum sibi esse contrarium, ita hoc modo illum esse mise- ricordem est impossibile. Bos. Aliam Dei misericor- diam video esse quærendam, quam istam. Ans. Verum esto ²²⁹⁰: dimittit Deus ei, qui non solvit quod debet ²²⁹¹, idcirco quoniam non potest ²²⁹². Bos. Ita vellem. Ans. At quandiu non reddet, aut volet reddere, aut non volet. Sed si volet ²²⁹³ quod non poterit, indigens erit: si vero non volet, in- justus erit. Bos. Hoc nihil clarius ²²⁹⁴. Ans. Sive autem indigens, sive injustus sit, beatus non erit. Bos. Et hoc apertum ²²⁹⁵. Ans. Quandiu ergo non ²²⁹⁶ reddet, beatus esse non poterit. Bos. Si rationem sequatur Deus justitiæ, non est qua evadat miser homuncio; et misericordia Dei perire videtur. Ans. Rationem postulasti, rationem accipe: miseri- cordem Deum esse non nego, qui homines et jumenta salvat, quemadmodum multiplicavit misericordiam suam. Nos autem loquimur de illa ultima miseri- cordia, qua post hanc vitam beatum facit hominem: hanc beatitudinem nulli dari debere ²²⁹⁷, nisi illi, cui penitus dimissa ²²⁹⁸ sunt peccata; nec hanc di- missionem fieri, nisi debito reddito, quod debetur, pro peccato secundum magnitudinem peccati, supra positis rationibus puto me sufficienter ostendisse. Quibus si quid tibi videtur posse rationibus objici, dicere debes ²²⁹⁹. Bos. Ego utique nullam tuarum rationum aliquatenus infirmari posse video. Ans. Neque ego, si bene considerentur, existimo: ve- rum tamen si vel una de omnibus, quas posui, inex- pugnabili veritate roboratur, sufficere debet. Sive namque uno, sive pluribus argumentis veritas inexpu- gnabiliter monstretur, æqualiter ab omni dubitatione defenditur. Bos. Ecce ita est ²³⁰⁰. Quomodo ergo salvus erit homo, si ipse nec solvit quod debet; nec

VARIÆ LECTIONES.

²²⁷⁷ Illi debito *mss. et Edit. Goth.* illo debito ²²⁷⁸ Nec quod debet *mss. et Edit. Goth.* nec hoc quod debet ²²⁷⁹ Inexcusabilis est *ms. Joly* inexcusabile est ²²⁸⁰ Sicut ergo, etc., usque ad hæc. Quapropter, etc., *ms. Joly* omittit. ²²⁸¹ Per quam nec *mss.* qua nec ²²⁸² Effectus peccati *mss.* effectum peccati ²²⁸³ Quod facit *ms. S. Mich.* quod fecit ²²⁸⁴ Admittitur ad *ms. Vict. et Edit. Goth.* admittetur ad ²²⁸⁵ Non potest esse *mss. et Edit. Goth.* non poterit esse ²²⁸⁶ Nec hoc consequi possum *ms. Joly* nec hoc consequenter ²²⁸⁷ Negare possum. *ms. Vict. 19.* nec consequi negare possum. *mss. Vict. 3. et 15.* et hoc consequi non possum. *ms. S. Mich. et edit. Goth.* nec hoc consequi negare possum. ²²⁸⁸ Dicere quia misericors *mss.* dicere; misericors ²²⁸⁹ Dei nimis *mss. Beccens. Gemmet. Vict. 19.* Dei est nimis ²²⁹⁰ Verum esto *ms. Joly* verum est ²²⁹¹ Dimittat Deus ei, qui non solvit debitum, *mss. et Edit. Goth.* dimittit Deus ei, qui non solvit quod debet ²²⁹² Idcirco quod non potest *mss. Vict. et Joly, Cister. S. Mich. et Edit. Goth.* idcirco quoniam non potest *mss. Gem. et Bec. omitt.* idcirco ²²⁹³ Quod si volet *mss. et Edit. Goth.* sed si volet ²²⁹⁴ Nihil clarius *ms. Joly* mihi clarius ²²⁹⁵ Hoc apertum *ms. Vict.* aper- tum est ²²⁹⁶ Quandiu non *mss. et Edit. Goth.* quandiu ergo non ²²⁹⁷ Dare debere *mss. Gem. Bec. Joly, Cister. Vict. 19. et Edit. Goth.* dari debere ²²⁹⁸ Penitus demissa *ms. Vict. 19. omitt.* penitus ²²⁹⁹ Dicere deberes *mss. et Edit. Goth.* dicere debes ²³⁰⁰ B. Ecce ita est, etc., *in mss. hic incipit caput 25.*

salvari ³⁶⁰¹, si non solvit, debet ³⁶⁰²? aut qua fronte asseremus ³⁶⁰³ Deum in misericordia divitem supra humanum ³⁶⁰⁴ intellectum, hanc misericordiam facere non posse? Ans. Hoc debes nunc ab illis ³⁶⁰⁵ exigere (qui Christum non esse credunt necessarium ad illam salutem ³⁶⁰⁶ hominis) quorum vice loqueris; ut dicant qualiter homo salvari sine Christo possit. Quod si non possunt ullo modo; desinant nos irridere, et accedant, et jungant ³⁶⁰⁷ se nobis, qui non dubitamus hominem salvari posse per Christum aut desperent hoc ullo modo posse fieri: quod si horrent, credant nobiscum in Christum ut possint salvari. Bos. A te quæram ³⁶⁰⁸, sicut incepisti ³⁶⁰⁹, ut ostendas mihi qua ratione salvetur homo per Christum.

CAPUT XXV.

Quod ex necessitate per Christum salvetur homo.

Ans. Nonne suffieienter probatur per Christum hominem posse salvari; cum etiam infideles non negent hominem ullo modo posse fieri beatum, et satis ostensum sit quia si ponimus Christum non esse, nullo modo potest inveniri salus hominis? Aut enim per Christum, aut alio aliquo, aut nullo ³⁶¹⁰ modo poterit homo salvus ³⁶¹¹ esse: quapropter si falsum est quia nullo, aut aliquo alio modo potest hoc esse, necesse est fieri ³⁶¹² per Christum. Bos. Si quis, videns rationem quia alio modo non potest esse, et non intelligens qua ratione per Christum esse valeat ³⁶¹³, asserere velit quia nec per Christum, nec ullo modo queat hoc esse: quid huic respondebimus? Ans. Quid respondendum ³⁶¹⁴ est illi, qui idcirco astruit esse impossibile quod necesse est esse, quia nescit quomodo sit? Bos. Quia insipiens est. Ans. Contemnendum est ergo quod dicit. Bos. Verum est; sed ³⁶¹⁵ hoc ipsum illi ostendendum est ³⁶¹⁶ qua ratione sit, quod putat impossibile. Ans. An non intelligis ex his quæ supra diximus, quia ne-

cesse est aliquos homines ad beatitudinem pervenire? Nam si Deo est inconveniens hominem cum aliqua macula perducere ad hoc, ad quod illum sine omni macula fecit ³⁶¹⁷; ne aut boni incepti pœnitere, aut propositum implere non posse videatur: multo magis propter eandem inconvenientiam impossibile est nullum hominem ad hoc proveli, a quo factus est. Quapropter aut extra fidem Christianam invenienda est peccati satisfactio, qualem supra esse debere ostendimus; quod nulla ratio potest ostendere, aut indubitanter in illa esse credenda est. Quod enim necessaria ³⁶¹⁸ ratione veraciter esse colligitur, id in nullam debet deduci ³⁶¹⁹ dubietatem ³⁶²⁰, etiam si ratio, quomodo ³⁶²¹ sit, non percipitur. Bos. Verum est quod dicis. Ans. Quid ergo quæris amplius? Bos. Non ad hoc veni, ut auferas mihi fidei dubitationem ³⁶²²; sed ut ostendas mihi certitudinis meæ rationem: quapropter sicut me rationabiliter deduxisti ad hoc, ut videam hominem peccatorem hoc debere Deo pro peccato, quod et reddere ³⁶²³ nequit; et nisi reddiderit salvari non valet, ita volo me perducas illuc, ut rationabili necessitate intelligam esse oportere omnia illa, quæ nobis fides catholica de Christo credere præcipit, si volumus salvari; et quid valeant ³⁶²⁴ ad salutem hominis; et qualiter Deus misericordia salvet hominem, cum non dimittat illi peccatum, nisi reddiderit quod propter illud debet: et ut certiores sint argumentationes tuæ, sic a longe incipe, ut eas supra firmum fundamentum constituas. Ans. Adjvet me nunc Deus, quia tu nullatenus mihi parcis, nec consideras imbecillitatem scientiæ meæ, cui tam magnum opus injungis. Tentabo tamen, quandoquidem incepisti, non in me, sed in Deo confidens; et faciam quod, ipso adjuvante, poterò. Sed ne fastidium hæc volenti legere nimis longa continuatione generetur, a dictis ³⁶²⁵ dicenda alio exordio distinguamus.

LIBER SECUNDUS ³⁶²⁶.

CAPUT PRIMUM.

Quod homo a Deo factus sit justus, ut Deo fruendo beatus ³⁶²⁷ esset ³⁶²⁸.

Rationalem naturam ³⁶²⁹ a Deo factam esse justam

ut illo fruendo beata esset, dubitari non debet. Ideo namque rationalis est, ut discernat inter justum et injustum, inter ³⁶³⁰ bonum et malum, inter ³⁶³¹ majus bonum ³⁶³² et minus bonum; alioquin

VARIÆ LECTIONES.

³⁶⁰¹ Nec salvari valet *mss. omitt. valet* ³⁶⁰² Si non solvit quod debet *mss. Bec. Gem. Vict. Joly S. Mich.* si non solvit, debet *mss. Vict. 19.* si non solvitur, debet ³⁶⁰³ Fronte asserimus *mss. et Edit. Goth.* asseremus ³⁶⁰⁴ Super humanum *mss. Gem. Bec. Vict. et Joly supra humanum* ³⁶⁰⁵ Nunc ab illis *ms. Joly* ab illis non. ³⁶⁰⁶ Ad salutem *mss. et Edit. Goth.* ad illam salutem ³⁶⁰⁷ Ut jungant se *mss. et Edit. Goth.* et jungant se *ms. Joly* et adjungant se ³⁶⁰⁸ A te quæro *mss. a te* quæram ³⁶⁰⁹ Sicut incepisti *ms. Vict.* sicut incepisti ³⁶¹⁰ Aut alio aliquo modo aut nullo *mss. Cister. S. Mich.* alio aliquo aut nullo ³⁶¹¹ Poterit salvus *mss. Vict. Cister. S. Mich. et Edit. Goth.* poterit homo salvus ³⁶¹² Necesse est fieri *ms. S. Mich. omit.* est ³⁶¹³ Esse valeat *mss. Vict.* esse valet ³⁶¹⁴ Quod respondendum *mss. Joly, Vict. et 13 S. Mich. et Edit. Goth.* Quid respondendum ³⁶¹⁵ Verum est, sed *ms. Cister.* Verum quidem est, sed ³⁶¹⁶ Ostendendum est *ms. Joly* respondendum est ³⁶¹⁷ Sine omni macula fecit *ms. Joly* sine macula fecit ³⁶¹⁸ In necessaria *mss. et Edit. Goth. omitt.* in ³⁶¹⁹ Duci dubietatem *mss. Vict. Joly, Gem. Bec. S. Mich.* deduci ³⁶²⁰ Dubitationem *mss. Cister.* deduci dubietatem ³⁶²¹ Ratio quomodo *ms. Cister.* ratione quomodo ³⁶²² Mihi dubitationem *mss. Gem. Bec. Vict. Joly* mihi fidei dubitationem ³⁶²³ Quod et reddere *ms. Vict.* quod reddere ³⁶²⁴ Quomodo valeant *ms. Joly* quid valeant ³⁶²⁵ Generem, a dictis *mss. generetur, a dictis* ³⁶²⁶ In *ms. Gem.* Liber 2 Anselmi Cantuariensis episcopi. Non posse fieri hominem beatum, nisi per hominem Deum ³⁶²⁷ Ut beatus *ms. Joly* unde beatus ³⁶²⁸ In *Edit. Goth.* Quod homo a Deo factus sit justus, ut Deo fruendo beatus esset ³⁶²⁹ Rationalem naturam *ms. S. Mich.* rationalem creaturam ³⁶³⁰ Injustum, inter *mss. Vict. et Joly* injustum, et inter ³⁶³¹ Malum, inter *mss. Vict. Joly S. Mich.* malum, et inter ³⁶³² Majus bonum *mss. Gem. Bec. Vict. Joly* magis bonum

frustra facta esset rationalis. Sed Deus non fecit eam rationalem frustra. Quare ad hoc eam factam esse rationalem ²⁶³³ dubium non est. Simili ratione probatur quia ad hoc accepit potestatem discernendi, ut odisset et vitaret malum, ac amaret et eligeret bonum, atque majus bonum magis diligeret ²⁶³⁴ et eligeret. Aliter namque frustra illi Deus dedisset potestatem illam ²⁶³⁵ discernendi : quia in **87** vanum discerneret, si secundum discretionem non amaret et vitaret. Sed non convenit ut Deus tantam potestatem frustra dederit. Ad hoc itaque factam esse rationalem naturam certum est, ut summum bonum super omnia amaret et eligeret ²⁶³⁶, non propter aliud, sed propter ipsum ; si enim propter aliud, non ipsum, sed aliud amat. At hoc nisi ²⁶³⁷ justa facere nequit. Ut igitur frustra non sit rationalis, simul ad hoc rationalis ²⁶³⁸ et justa facta est. Quod si ad summum bonum eligendum et amandum justa facta est ; aut talis ad ²⁶³⁹ hoc facta est, ut aliquando assequeretur quod amaret et eligeret, aut non. Sed si non ad hoc justa est facta ²⁶⁴⁰, ut quod sic amat et eligit assequatur, frustra facta est talis, ut sic illud amet et eligat ; nec ulla ratio erit cur illud assequi debeat aliquando. Quandiu ergo amando et eligendo summum bonum, justa faciet ad quod facta est, misera erit ; quia indigens erit contra voluntatem, non habendo quod desiderat : quod nimis absurdum est. Quapropter rationalis natura justa est facta, ut summo bono, id est Deo, fruendo ²⁶⁴¹ beata esset : homo ergo, qui rationalis natura est, factus est justus ad hoc, ut Deo fruendo beatus esset.

CAPUT II.

Quod homo non moreretur, si non peccasset.

Ans. Quod autem talis factus sit, ut necessitate non moreretur, hinc facile ²⁶⁴² probatur ; quia, ut jam diximus, sapientiæ et justitiæ Dei repugnat, ut cogeret hominem mortem ²⁶⁴³ pati sine culpa, quem justum fecit ad æternam beatitudinem. Sequitur ergo quia si nunquam peccasset, nunquam moreretur.

CAPUT III.

Quod cum corpore, in quo vivit in hac vita, homo resurget ²⁶⁴⁴.

Ans. Unde aperte quandoque futura mortuorum resurrectio probatur. Quippe si homo perfecte re-

staurandus est ; talis debet restitui, qualis futurus erat, si non peccasset. Bos. Aliter esse non potest. Ans. Quemadmodum igitur si non peccasset homo, cum eodem quod gerebat corpore in incorruptibilitatem transmutandus erat ; ita oportet ut cum restaurabitur, cum suo, in quo vivit in hac vita, corpore restauretur. Bos. Quid ²⁶⁴⁵ respondebimus, si quis dicat quia hoc fieri oportet de illis, in quibus humanum genus restaurabitur ; de reprobis vero non est necesse ? Ans. Nihil justius aut convenientius intelligitur, quam ²⁶⁴⁶ ut sicut homo, si perseverasset in justitia, totus, id est anima et corpore, æterne beatus esset : ita, si perseverat in injustitia, totus similiter æterne miser sit ²⁶⁴⁷. Bos. Breviter mihi de his satisfecisti.

CAPUT IV.

Quod de humana natura perficiet Deus quod incepit.

Ans. Ex his est facile cognoscere quoniam aut hoc de ²⁶⁴⁸ humana natura perficiet Deus quod incepit ; aut in vanum fecit tam sublimem naturam ad tantum bonum. At si nihil pretiosius agnoscitur Deus fecisse, quam rationalem naturam ad gaudendum de se ; valde alienum est ab eo, ut ullam ²⁶⁴⁹ rationalem naturam penitus perire sinat. Bos. Non potest aliter putare cor rationale. Ans. Necesse est ergo ut de humana natura perficiat quod incepit ; hoc autem fieri, sicut diximus, nequit, nisi per integram peccati satisfactionem, quam nullus peccator facere potest. Bos. Intelligo jam necesse esse, ut Deus perficiat quod incepit ; ne aliter quam deccat a suo incepto videatur deficere.

CAPUT V.

Quod quamvis hoc necesse sit fieri, tamen hoc non faciet cogente necessitate : et quæ sit ²⁶⁵⁰ necessitas, quæ auferat gratiam aut minuit ; et quæ necessitas augeat ²⁶⁵¹.

Bos. Sed si ita est, videtur quasi cogi Deus necessitate vitandi indecentiam, ut salutem procuret humanam. Quomodo ergo negari poterit plus hoc propter se facere, quam propter nos ? At si ita est ²⁶⁵², quam gratiam illi debemus, pro eo quod facit ²⁶⁵³ propter se ? Quomodo etiam nostram imputabimus salutem ejus gratiæ, si nos salvat necessitate ? Ans. Est necessitas, quæ beneficienti ²⁶⁵⁴ gratiam auferat aut minuit ; et est necessitas, qua

VARIE LECTIONES.

²⁶³³ Factam rationalem esse constat *mss. et Edit. Goth.* factam esse rationalem dubium non est ²⁶³⁴ Amaretque et diligeret bonum, atque majus bonum magis diligeret *mss. et Edit. Goth.* ac amaret et eligeret bonum atque *ms. Cister.* majus magis bonum magis amaret ²⁶³⁵ Potestatem illam *ms. Cister. et Vict.* potestatem istam ²⁶³⁶ Omnia amaret et diligeret *mss. et Edit. Goth.* omnia amaret et eligeret ²⁶³⁷ Ad hoc nisi *mss. Vict. Joly et S. Mich.* At hoc nisi ²⁶³⁸ Simul ad hoc rationalis *ms. Vict.* simul rationalis *ms. S. Mich.* simul ad hoc et rationalis ²⁶³⁹ Aut talia ad *ms. Vict.* at talis ad ²⁶⁴⁰ Si non ad hoc justa est facta *ms. Vict.* si ad hoc justa non est facta ²⁶⁴¹ Bono fruendo *mss. et Edit. Goth.* bono, id est Deo, fruendo ²⁶⁴² Hoc facile *mss. et Edit. Goth.* hinc facile ²⁶⁴³ Cogeret mortem *ms. Vict.* cogeret hominem mortem justum fecerat *mss.* justum fecit ²⁶⁴⁴ Resurgat *ms. Vict.* resurget ²⁶⁴⁵ Ans. quid *mss. et Edit. Goth.* Bos. quid ²⁶⁴⁶ Intelligitur, quam *ms. Joly* intelligi, quam ²⁶⁴⁷ Miser sit *ms. Vict.* miser erit ²⁶⁴⁸ Ad hoc de *mss. et Edit. Goth.* aut hoc de ²⁶⁴⁹ Ab eo ut illam *mss.* ab eo ut ullam ²⁶⁵⁰ Et quod sit *ms. Vict.* et quæ sit ²⁶⁵¹ Et sit necessitas quæ augeat *ms. Vict.* et quæ necessitas augeat ²⁶⁵² At si ita est *mss. et Edit. Goth.* aut si ita est ²⁶⁵³ Quod facit *ms. Vict. et Edit. Goth.* quod fecit ²⁶⁵⁴ Beneficienti *mss. Joly, Vict. 3. et 13. S. Mich. Cister. et Edit. Goth.* beneficienti

māior beneficio ²⁶⁵⁵ gratia debetur. Cum enim aliquis ea necessitate, cui subjacet invitus, benefacit, aut nulla, aut minor illi gratia debetur. Cum vero ipse se sponte necessitati benefaciendi subdit, nec invitus eam sustinet, tunc utique beneficii gratiam meretur majorem. Non enim hæc est dicenda necessitas, sed gratia; quia nullo cogente illam suscepit aut servat, sed gratis. Nam si quod hodie ²⁶⁵⁶ sponte promittis te cras daturum eadem cras voluntate das, quamvis necesse sit te cras reddere promissum, si potes, aut mentiri ²⁶⁵⁷; non tamen minus tibi debet ille pro impenso beneficio, cui das, quam si non promisisses: quoniam te debitorem ante tempus dationis illi facere non es coactus ²⁶⁵⁸. Tale est cum quis sanctæ conversationis sponte vovet ²⁶⁵⁹ propositum. Quamvis namque servare illud ex necessitate post votum debeat, ne apostatæ damnationem incurrat; et licet cogi possit servare, si nolit ²⁶⁶⁰: si tamen non invitus servat quod vovit, non minus, sed magis gratus est Deo quam si non vovisset: quoniam non solum communem vitam, sed etiam ejus licentiam sibi propter Deum abnegavit; nec sancte vivere dicendus est necessitate, sed eadem qua vovit libertate. Quare multo magis si Deus facit bonum homini quod incepit, licet non deceat eum a bono incepto ²⁶⁶¹ deficere, totum gratiæ debemus imputare: quia hoc propter nos, non propter se nullius egens incepit. Non enim illum latuit quid homo facturus erat, cum illum fecit: et tamen bonitate sua illum creando, sponte se ut perficeret inceptum bonum quasi obligavit. Denique Deus nihil facit necessitate, quia nullo modo cogitur, aut prohibetur aliquid facere. Et cum dicimus Deum aliquid facere quasi necessitate vitandi inhonestatem, quam utique non timet; potius intelligendum est quia hoc facit ²⁶⁶² necessitate servandæ honestatis: quæ scilicet necessitas non est aliud quam immutabilitas honestatis ejus, quam a seipso, et non ab alio habet; et idcirco improprie dicitur necessitas. Dicamus tamen ²⁶⁶³ quia necesse est ut bonitas Dei propter immutabilitatem suam perficiat de homine quod incepit; quamvis totum sit gratia bonum quod facit ²⁶⁶⁴. Bos. Concedo.

CAPUT VI.

Quod satisfactionem, per quam salvatur homo, non possit facere nisi Deus homo.

Ans. Hoc autem fieri nequit, nisi sit qui solvat

A Deo pro peccato hominis aliquid majus quam omne quod præter Deum est ²⁶⁶⁵. Bos. Ita constat. Ans. Illum quoque, qui de suo poterit Deo dare aliquid, quod superet omne ²⁶⁶⁶ quod sub Deo est, majorem esse necesse est quam omne quod non est Deus. Bos. Nequeo **88** negare. Ans. Nihil autem est supra omne quod Deus non est ²⁶⁶⁷, nisi Deus. Bos. Verum est. Ans. Non ergo potest hanc satisfactionem facere, nisi Deus. Bos. Sic sequitur. Ans. Sed nec facere illam debet, nisi homo; alioquin non satisfacit homo. Bos. Non videtur aliquid justius. Ans. Si ergo, sicut constat, necesse est ut de hominibus perficiatur illa superna civitas; nec hoc esse valet, nisi fiat prædicta satisfactio, quam nec potest facere nisi Deus, nec debet nisi homo; necesse est ut eam B faciat Deus homo. Bos. Benedictus Deus: jam magnum quiddam invenimus de hoc quod quærimus: prosequere igitur ut incepisti. Spero enim quia Deus nos adjuvabit. Ans. Investigandum est ²⁶⁶⁸ nunc quomodo possit fieri Deus homo ²⁶⁶⁹.

CAPUT VII.

Quod necesse sit eundem ipsum esse perfectum Deum, et perfectum hominem.

Divina enim natura ²⁶⁷⁰ et humana non possent in invicem ²⁶⁷¹ mutari, ut divina fiat humana, vel humana divina; nec ita misceri, ut quædam tertia sit ex duabus, quæ nec divina sit omnino, nec humana. Denique si fieri posset ut altera in alteram converteretur, aut esset tantum Deus, et non homo; aut solum homo et non Deus: aut si miscerentur ita C ut ex duabus corruptis fieret quædam tertia (quemadmodum de duobus individuis animalibus diversarum specierum masculo et femina nascitur tertium, quod nec patris integram, nec matris servat naturam, sed ex utraque tertiam ²⁶⁷² mistam), nec homo esset, nec Deus. Non igitur potest fieri homo Deus, quem quærimus, ex divina et humana natura, aut conversione alterius in alteram, aut corruptiva commistione utriusque in tertiam, quia hæc fieri nequeunt; aut si fieri valerent, nihil ad hoc quod quærimus valerent. ²⁶⁷³ Si autem quolibet modo ita conjungi dicuntur hæc duæ naturæ integræ, ut tamen alius sit homo, alius sit Deus ²⁶⁷⁴, et non idem sit Deus ²⁶⁷⁵ qui et homo; impossibile est ut ambo faciant quod fieri necesse est. Nam Deus non faciet, quia non debet; et homo non faciet, quia

VARIE LECTIONES.

²⁶⁵⁵ Major ex beneficio *ms. et Edit. Goth. omitt.* ex ²⁶⁵⁶ Si quid hodie *ms. Vict. Joly, Cister.* si quod hodie ²⁶⁵⁷ Si non poteris aut non vis mentiri *ms. et Edit. Goth.* si potes aut mentiri ²⁶⁵⁸ Nec coactus *ms. omitt.* nec coactus ²⁶⁵⁹ Vovet *ms. et Edit. Goth.* sponte vovet ²⁶⁶⁰ Posset si nolit *ms. et Edit. Goth.* possit, si nolit ²⁶⁶¹ Bono incepto *ms. Joly* bono proposito ²⁶⁶² Est quod facit *ms. et Edit. Goth.* est quia hoc facit ²⁶⁶³ Dicimus tamen *ms. et Edit. Goth.* dicamus tamen ²⁶⁶⁴ Gratia quod fecit bonum *ms. Gem. Bec. Vict. Joly et Edit. Goth.* gratia bonum quod facit ²⁶⁶⁵ Superat omne *ms. et Edit. Goth.* superet omne ²⁶⁶⁶ Nihil autem est quod super omne sit quod Deus non est *ms. et Edit. Goth.* nihil autem est supra omne quod Deus non est ²⁶⁶⁷ Investigandum est *In ms. hic incipit caput 7.* ²⁶⁶⁸ Quomodo possit fieri Deus homo *ms.* quomodo possit e se Deus homo ²⁶⁶⁹ Divina natura *ms. et Edit. Goth.* Divina enim natura ²⁶⁷⁰ Possunt in vicem *ms. et Edit. Goth.* possunt in vicem *ms. Joly* possunt ab invicem ²⁶⁷¹ Sed ex utraque tertiam *ms. et Edit. Goth.* sed ex utraque tertiam mixtam ²⁶⁷² Valeret. Si *ms. valeret.* Si ²⁶⁷³ Ut cum alius sit homo, alius Deus *ms.* ut tamen alius sit homo, alius sit Deus *ms. Vict. 19.* ut tamen alius sit homo, aliud sit Deus ²⁶⁷⁴ Et non idem sit Deus *ms. Joly et idem sit Deus*

non poterit : ut ergo ²⁶⁷⁶ hoc faciat Deus homo, necesse est eundem ipsum esse perfectum Deum, et perfectum hominem, qui hanc satisfactionem factururus est : quoniam eam facere non potest, nisi verus Deus ²⁶⁷⁷; nec debet, nisi verus homo. ²⁶⁷⁸ Quoniam ergo, servata integritate utriusque naturæ, necesse est inveniri Deum hominem; non minus necesse est has duas naturas integras convenire in unam personam, quemadmodum corpus et anima rationalis conveniunt in unum hominem : quoniam aliter fieri nequit ut idem ipse sit perfectus Deus et perfectus homo. Bos. Totam mihi placet quod dicis.

CAPUT VIII.

Quod ex genere Adæ, et de virgine femina Deum oporteat ²⁶⁷⁹ assumere ²⁶⁸⁰ hominem.

Ans. Restat nunc querere unde et quomodo assumet Deus humanam naturam. Aut enim assumet eam de Adam ²⁶⁸¹, aut faciet novum hominem, quemadmodum fecit Adam de nullo alio homine. Sed si novum hominem facit ²⁶⁸² non ex Adæ genere, non pertinebit ad genus humanum, quod natum est de Adam : quare non debebit ²⁶⁸³ satisfacere pro eo, quia non erit de eo ²⁶⁸⁴. Sicut enim rectum est ut pro culpa hominis homo satisfaciatur; ita necesse est ut satisfaciens idem sit qui peccator aut ejusdem generis : aliter namque nec Adam, nec genus ejus satisfaceret pro se. ²⁶⁸⁵ Ergo sicut Adam et Eva peccatum in omnes homines propagatum est; ita nullus, nisi vel ipsi, vel qui de illis nascitur, pro peccato hominum satisfacere debet. Quoniam ergo illi nequeunt, necesse est ut de illis sit qui hoc faciet. Amplius : sicut Adam, et totum genus ejus ²⁶⁸⁶, per se stetisset sine sustentatione alterius creaturæ, si non peccasset : ita oportet ut si idem genus resurgit ²⁶⁸⁷ post casum, per se resurgat et relevetur. Nam per quemcumque in statum suum restituatur, per illum, utique stabit, per quem statum suum recuperabit. Deus etiam, quando humanam naturam primitus fecit in solo Adam, nec feminam, ut de utroque sexu multiplicarentur homines, facere voluit nisi de ipso, aperte ²⁶⁸⁸ monstravit se non nisi de Adam voluisse facere quod de humana natura factururus erat. Quapropter si genus Adæ per aliquem relevatur hominem, qui non sit de eodem genere;

A non in illam dignitatem quam habiturum erat ²⁶⁸⁹, si non peccasset Adam, et ideo non integre restitabitur, et Dei propositum deficere videbitur, quæ duo inconvenientia sunt : ergo necesse est ut de Adam assumatur homo, per quem restauretur genus Adæ. ²⁶⁹⁰ Bos. Si rationem sequimur, sicut proposuimus, hoc inevitabiliter oportet esse. Ans. Investigemus nunc utrum assumenda sit a Deo natura hominis de patre et de matre ²⁶⁹¹, sicut alii sunt homines ²⁶⁹²; aut de viro sine femina, aut de femina sine viro. Nam quocumque modo ex his tribus modis sit, de Adam et Eva erit, de quibus est omnis homo utriusque sexus; nec aliquis modus ex tribus his facilius est Deo quam alii ²⁶⁹³, ut eo modo potius debeat assumi. Bos. Bene procedis. Ans. Verum non est opus multo labore, ut ostendatur quæ mundius et honestius procreabitur homo ille de solo viro vel femina, quam de ²⁶⁹⁴ commistione utriusque, sicut omnes alii filii hominum. Bos. Sufficit. Ans. Aut ergo de solo viro, aut de sola femina assumendus est. Bos. Aliunde non potest. Ans. Quatuor modis potest Deus facere hominem; vide licet aut de viro et de femina, sicut assiduus usus monstrat; aut nec de viro nec de femina, sicut creavit Adam; aut de viro sine femina, sicut fecit Evam; aut de femina sine viro, quod nondum fecit. Ut igitur hunc quoque modum probet suæ subiacere potestati, et ad hoc ipsum opus dilatum esse; nihil convenientius quam ut de femina sine viro assumat illum hominem quem quærimus. Utrum autem de virgine, aut de non virgine dignius hoc fiat, non est opus disputare; sed sine omni dubitatione ²⁶⁹⁵ asserendum est quia de virgine Deum hominem ²⁶⁹⁶ nasci oportet. Bos. Secundum placitum cordis mei loqueris. Ans. Estne solidum hoc quod diximus; aut vanum aliquid, sicut nubes : quod dixisti nobis infideles objicere? Bos. Nihil solidius. Ans. Pinge igitur non super fictam vanitatem ²⁶⁹⁷, sed super solidam veritatem, et dic quia valde convenit ut quemadmodum hominis peccatum et causa nostræ damnationis initium sumpsit ²⁶⁹⁸ a femina; ita medicina peccati, et causa nostræ salvationis ²⁶⁹⁹ nascatur de femina : ac ne mulieres desperent se pertinere ad sortem beatorum, quoniam de femina tantum malum processit, oportet ut ad reformatio-

VARIE LECTIONES.

²⁶⁷⁶ Quia non poterit, ut ergo *ms. Joly, Gem. Bec. S. Mich. et Edit. Goth.* quia non debet; et homo non faciet; quia non poterit. Ut ergo *ms. Vict.* 19. quod facere non debet, et homo non faciet, quia non poterit. Ut ergo ²⁶⁷⁷ Nisi sit verus Deus *ms. nisi verus Deus* ²⁶⁷⁸ Nisi sit verus homo *ms. et Edit. Goth.* nisi verus homo ²⁶⁷⁹ Deum oporteat *ms. Vict.* 13. et 19. Deum oportebat ²⁶⁸⁰ Sumere *ms. et Edit. Goth.* assumere ²⁶⁸¹ Eam Adam *ms. et Edit. Goth.* eam de Adam ²⁶⁸² Hominem faciet *ms. Vict. Gem. Bec. et Joly* hominem facit ²⁶⁸³ Non debebit *ms. Cister.* non habebit ²⁶⁸⁴ De illo *ms. Cister.* de eo ²⁶⁸⁵ Satisfaciet pro se *ms. Vict.* satisfaceret pro se ²⁶⁸⁶ Genus ejus *ms. Cister.* genus humanum ²⁶⁸⁷ Genus resurget *ms.* genus resurgit ²⁶⁸⁸ Unde ipse aperte *ms. et Edit. Goth. omitt.* unde ipse ²⁶⁸⁹ Habiturus erat *ms. Vict. Bec. Gem. S. Mich. et Edit. Goth.* habiturum erat ²⁶⁹⁰ Restauraretur genus Adæ *ms.* restaurandum est genus Adæ *Edit. Goth.* restauraretur genus Adæ ²⁶⁹¹ De patre et matre *ms. Vict.* de patre et de matre ²⁶⁹² Sicut alii homines *ms. Vict. Bec. Gem. Joly* sicut alii sunt homines ²⁶⁹³ Quam alii, *ms. Joly* quam alius ²⁶⁹⁴ Quam ut de *ms. Joly* quam quod de ²⁶⁹⁵ Disputatione *ms. Vict. Joly, Bec. Gem. et Edit. Goth.* dubitatione ²⁶⁹⁶ Deum et hominem *ms. Joly, Vict. 3. et 15. et Edit. Goth.* Deum hominem *ms. Vict.* 19. hominem Deum ²⁶⁹⁷ Fictam vanitatem *ms. S. Mich.* siccam vanitatem ²⁶⁹⁸ Initium sumpsit *ms. Vict. Joly et Cister.* principium sumpsit ²⁶⁹⁹ Nostræ salutis *ms. Vict. Joly, Cister. S. Mich. et Edit. Goth.* nostræ salvationis.

dam spem earum, de muliere tantum bonum pro-
cedat. Pinge et hoc ²⁷⁰⁰: Si virgo erat, quæ causa
fuit humano generi totius mali; multo magis decet
ut virgo sit, quæ causa erit totius boni. Hoc quoque
pinge: Si mulier, quam fecit Deus de viro sine fe-
mina, facta est de virgine; convenit ²⁷⁰¹ valde ut vir
quoque, qui fiet de femina, sine viro fiat de virgine.
Sed de picturis ²⁷⁰², quæ possunt pingi super hoc,
quia Deus homo de virgine muliere nasci debet,
ista nunc sufficiant. Bos. Valde pulchræ et rationa-
biles sunt istæ picturæ.

89 CAPUT IX.

*Quod necesse sit Verbum solum, et hominem in unam
convenire personam.*

Ans. Nunc quoque quærendum est in qua persona
Deus, qui est tres personæ, hominem assumat. B
Plures enim personæ nequeunt unum eundemque
hominem assumere in unitatem personæ ²⁷⁰³. Quare
in una persona tantum hoc fieri necesse est. Sed de
hac unitate personæ Dei et hominis ²⁷⁰⁴ et in qua
persona Dei hoc magis fieri oporteat, in [v, al. iv]
epistola de Incarnatione Verbi ad dominum papam
Urbanum directa, quantum ad præsentem investi-
gationem sufficere puto, locutus sum ²⁷⁰⁵. Bos. Bre-
viter tamen hic tange ²⁷⁰⁶ cur potius persona Filii
debeat incarnari ²⁷⁰⁷, quam Patris aut Spiritus sancti
²⁷⁰⁸? Ans. Si quælibet alia persona incarnetur ²⁷⁰⁹,
erunt duo filii in Trinitate, Filius scilicet Dei, qui
et ante incarnationem Filius est; et ille, qui per
incarnationem filius erit Virginis: et erit in personis
C quæ semper æquales esse debent, inæqualitas
secundum dignitatem nativitatum. Dignam namque
nativitatem habebit natus ex Deo, quam natus
ex Virgine. Item: si Pater fuerit incarnatus, erunt
duo nepotes in Trinitate: quia Pater erit nepos pa-
rentum Virginis per hominem assumptum; et Ver-
bum, cum nihil habeat de homine, nepos tamen
erit Virginis, quia ²⁷¹⁰ filii ejus erit filius: quæ omnia
inconvenientia sunt, nec in incarnatione Verbi
contingunt. Est et aliud cur magis conveniat incar-
nari Filio, quam aliis personis: quia convenientius
sonat Filium supplicare Patri, quam aliam perso-
nam alii ²⁷¹¹. Item: Homo, pro quo erat oraturus;
diabolus, quem erat expugnaturus; ambo falsam
similitudinem Dei per propriam voluntatem præ-
sumpserant. Unde quasi specialius adversus perso-

nam Filii peccaverunt, qui vera Patris similitudo
creditur ²⁷¹². Illi itaque, cui specialius sit injuria,
convenientius attribuitur culpæ vindicta, aut indul-
gentia. Quapropter, cum ratio nos inevitabilis per-
duxerit ad hoc, ut necesse sit divinam et humanam
naturam in unam convenire personam: nec hoc
fieri possit in pluribus personis Dei, et hoc conve-
nientius fieri pateat in persona Verbi, quam in aliis,
necesse est Verbum Deum et hominem in unam
convenire personam. Bos. Sic est via, qua me du-
cis, undique munita ratione, ut neque ad dexte-
ram, neque ad sinistram videam me ab illa posse
declinare. Ans. Non ego te duco; sed ille, de quo
loquimur, sine quo nihil possumus, nos ducit ubi-
cunque viam veritatis tenemus.

CAPUT X.

*Quod idem homo ²⁷¹³ non ex debito moriatur: et quo-
modo possit vel non possit ²⁷¹⁴ peccare: et cur ille,
vel angelus de sua justitia laudandus sit; cum pec-
care non possint.*

Ans. Utrum autem homo ille sit moriturus ex de-
bito, sicut omnes alii ²⁷¹⁵ homines ex debito mo-
riuntur, non investigare ²⁷¹⁶ debemus: sed si Adam
moriatur non erat, si non peccasset, multo magis
iste mortem pati non debet, in quo peccatum esse
non poterit, quia Deus erit ²⁷¹⁷. Bos. In hoc volo to-
aliquantulum morari; sive enim dicatur posse, sive
non posse peccare, in utroque mihi non parva na-
scitur quæstio. Nam si non posse peccare dicitur,
difficile credi debere videtur: ut enim ²⁷¹⁸ aliquan-
tulum loquar non quasi de illo, qui nunquam fue-
rit ²⁷¹⁹, sicut hactenus fecimus, sed velut de eo,
quem et cujus facta novimus, quis neget illum multa
potuisse facere, quæ peccata dicimus? Quippe, ut
alia taceam, quomodo dicemus eum non potuisse
mentiri: quod semper peccatum est? Cum enim di-
cat Judæis de Patre: *Si dixero quia non scio eum,
ero similis ²⁷²⁰ vobis mendax (Joan. viii, 55)*: et in-
ter hæc verba dicat: *non scio eum*: quis eum di-
cat ²⁷²¹ easdem tres nequivisse proferre dictiones,
sive aliis verbis, ut sic diceret, *non scio eum ²⁷²²*?
Quod si faceret, ut ipse ait, esset mendax, quod
est esse peccatorem. Quare, quoniam hoc potuit,
peccare potuit. Ans. Et hoc dicere potuit; et
peccare non potuit. Bos. Hoc ostende ²⁷²³. Ans.
D Omnis potestas sequitur voluntatem. Cum enim

VARIE LECTIONES.

²⁷⁰⁰ Pinge et hic: *mss. et Edit. Goth.* pinget et hoc ²⁷⁰¹ Fœmina facta est, de virgine convenit *ms. Joly* fœ-
mina est de virgine; convenit ²⁷⁰² Sed de picturis *ms. Cister.* sed et de picturis ²⁷⁰³ In unitate personæ *mss.*
et Edit. Goth. in unitatem personæ ²⁷⁰⁴ Hominis: in *mss. et Edit. Goth.* hominis: et in ²⁷⁰⁵ Locutus sum
ms. Vict. 19. quæ locutus sum ²⁷⁰⁶ Hoc tange *mss. Vict. Joly et Edit. Goth.* hic tange ²⁷⁰⁷ Debet incar-
uari *mss.* debeat incarnari ²⁷⁰⁸ Et Spiritus sancti *mss. Gem. Bec. Vict. S. Mich.* aut Spiritus sancti
²⁷⁰⁹ Incarnaretur *mss. et Edit. Goth.* incarnetur ²⁷¹⁰ Virginis, quia *ms. Joly* Virginis, per hominem
assumptum, quia ²⁷¹¹ Personam alii. Item *ms. Vict.* 19. personam. Iterum ²⁷¹² creditur *ms. Joly* dicitur
²⁷¹³ Homo idem *mss. Vict. et Edit. Goth.* idem homo ²⁷¹⁴ Non possit *mss. Vict.* 19. et *Edit. Goth.* non
possint ²⁷¹⁵ Sicut alii *mss. et Edit. Goth.* sicut omnes alii ²⁷¹⁶ Nunc investigare *ms. Joly* non investigare
²⁷¹⁷ Deus erit *ms. Vict.* 19. omit. erit. ²⁷¹⁸ Dicitur, ut enim *mss. et Edit. Goth.* dicitur, difficile credi
debere videtur. Ut enim ²⁷¹⁹ Nunquam fuisset *mss. et Edit. Goth.* nunquam fuerit ²⁷²⁰ Ei similis *mss.*
et Edit. Goth. omitt. ei ²⁷²¹ Eum dicat *mss. Joly Vict.* 3. et 19. cum dicit ²⁷²² Non scio cum *ms. Joly*
nescio eum ²⁷²³ Hoc ostende *ms. Vict.* 19. omit. hoc

dico quia possum loqui vel ambulare, subaudi-
tur, si volo. Si enim non subintelligitur voluntas,
non est potestas, sed necessitas. Nam cum dico
quia nolens possum trahi aut vinci²⁷²⁶, non est
hæc mea²⁷²⁸ potestas, sed necessitas, et potestas
alterius. Quippe non est aliud, possum trahi vel
vinci, quam, alius me trahere vel vincere potest.
Possumus itaque dicere de Christo, quia potuit men-
tiri, si subaudiatur, si vellet: et quoniam mentiri
non potuit nolens, nec potuit velle mentiri; non mi-
nus²⁷²⁹ dici potest nequissime mentiri. Sic itaque
potuit, et non potuit mentiri. Bos. Nunc redeamus
ad investigandum de illo quasi nondum sit, sicut
incœpimus. Dico igitur, si peccare non poterit²⁷²⁷,
quia sicut dicis, non poterit velle; ex necessitate
servabit iustitiam: quare non ex libertate arbitrii
justus erit. Quæ igitur gratia illi pro iustitia sua
debetur? Solemus namque dicere Deum idcirco
fecisse angelum et hominem tales qui peccare pos-
sent; quatenus cum possent deserere iustitiam, et
ex libertate arbitrii servarent, gratiam et laudem
mererentur, quæ illis, si necessitate iusti essent,
non deberentur. Ans. Nonne angeli, qui modo pec-
care nequeunt, laudandi sunt. Bos. Sunt utique;
quia hoc, quod modo non possunt, meruerunt per
hoc quod potuerunt et noluerunt. Ans. Qui? dicis de
Deo, qui peccare non potest: nec hoc meruit per po-
tatem peccandi, qua non peccavit: nonne laudan-
dus est pro iustitia sua? Bos. Hic volo ut respondeas
pro me: nam si dico eum non esse laudandum, scio
me mentiri. Si autem dico laudandum, timeo infir-
mare rationem²⁷²⁸, quam dixi de angelis. Ans. Angeli
non sunt laudandi de iustitia sua, quia peccare potue-
runt; sed quia per hoc quodammodo a se habent quod
peccare nequeunt: in quo aliquatenus similes sunt
Deo, qui a se habet quidquid habet. Dicitur enim
dare aliquid, qui non aufert²⁷²⁹ quando potest; et
facere esse aliquid, qui cum possit idipsum facere
non esse, non facit. Sic itaque cum angelus potuit
auferre sibi iustitiam, et non abstulit; et facere se
non esse iustum, et non fecit; recte asserit ipse
sibi dedisse iustitiam, et seipsum iustum fecisse.
Hoc igitur modo habet a se iustitiam (quia creatura
eam aliter a se habere nequit): et idcirco laudandus
est de sua iustitia, nec necessitate²⁷²⁸, sed libertate
iustus est: quia improprie dicitur necessitas, ubi
nec coactio ulla est, nec prohibitio. Quapropter
quoniam Deus perfecte habet a se quidquid habet;

A ille maxime laudandus est de bonis quæ habet et
servat, non ulla necessitate; sed, sicut supra dixi,
propria et æterna immutabilitate. Sic ergo homo
ille, qui idem ipse Deus erit, quoniam omne bonum
quod ipse habebit, a se habebit, non necessitate,
sed libertate²⁷²⁸, et a seipso iustus, et idcirco lau-
dandus erit. Quamvis enim humana natura a divina
habeat quod habebit, idem tamen ipse a seipso
(quoniam duæ naturæ una persona erunt) habebit.
Bos. Satisfecisti mihi ex hoc; et aperte video quia
et peccare non poterit; et tamen laudandus erit de
iustitia sua. Sed nunc quærendum æstimo; cum
Deus talem posset²⁷²⁸ facere hominem, cur non ta-
les fecit angelos et duos primos homines, ut simili-
ter et peccare non possent, et de iustitia sua lau-
dandi essent? Ans. Intelligis quæ dicis²⁷²⁸? Bos. Vi-
deor mihi intelligere, et idcirco quæro cur eos tales
non fecit? Ans. Quoniam nec potuit, nec debuit
fieri ut **90** unusquisque²⁷²⁶ eorum esset idem ipse
qui Deus, sicut de²⁷²⁸ homine isto dicimus: et si
quæris cur non de tot quot²⁷²⁸ sunt personæ Dei,
vel saltem de uno hoc fecit, respondeo: quia ratio
tunc fieri nullatenus hoc exigebat, sed omnino (quia
Deus nihil sine ratione facit) prohibebat. Bos. Eru-
besco quia hoc quæsi: dic quæ²⁷²⁷ dicturus eras.
Ans. Dicamus ergo quia mori non debebit, quoniam
non erit peccator. Bos. Concedere me oportet.

CAPUT XI.

*Quod moriatur ex sua potestate: et quod mortali-
tas²⁷²⁸ non pertineat ad puram hominis naturam.*

C Ans. Nunc autem restat indagare utrum possit
mori secundum humanam naturam: nam secundum
divinam incorruptibilis semper erit. Bos. De hoc
cur²⁷²⁸ dubitare debemus; cum ipse vetus homo
futurus sit, et omnis homo naturaliter mortalis sit?
Ans. Non puto mortalitatem ad puram, sed ad cor-
ruptam hominis naturam pertinere. Quippe si nun-
quam peccasset homo, et immortalitas ipsius im-
mutabiliter firmata esset²⁷²⁸; non tamen minus homo
esset verus: et quando mortales in incorruptibilitate
resurgent, non minus erunt veri homines: nam si
pertineret ad veritatem humanæ naturæ mortalitas,
nequaquam posset esse homo, qui esset immortalis:
non ergo pertinet ad sinceritatem humanæ naturæ
corruptibilitas, sive incorruptibilitas: quoniam
D neutra facit aut destruit hominem; sed altera valet
ad ejus miseriam, altera ad beatitudinem. Sed, quo-
niam nullus homo est, qui non moriatur: idcirco

VARIE LECTIONES.

²⁷²⁶ Trahi et vinci *mss. et Edit. Goth.* trahi aut vinci ²⁷²⁸ Non est, nec mea *mss. et Edit. Goth.* non est hæc mea ²⁷²⁶ Nec minus *mss. Vict. 3. et 19. S. Mich. Gem. Bec. et Edit. Goth.* non minus ²⁷²⁷ Peccare non potuit *mss. Vict. Gem. Bec. Joly S. Mich. et Edit. Goth.* peccare non poterit ²⁷²⁸ Infirmare rationem *ms. Vict. 19.* infirmari rationem ²⁷²⁹ Quod non aufert *mss. Vict. Joly, Gem. Bec. et Edit. Goth.* qui non aufert ²⁷²⁸ Et non necessitate *mss. Vict. Joly nec necessitate* ²⁷²¹ Sed voluntate et libertate *mss. omittunt voluntate et* ²⁷²⁸ Talem posset *mss. Gem. Bec. Vict. et Joly* talem possit ²⁷²⁸ Quid dicas? *ms. Joly* quæ dicis? ²⁷²⁶ Fieri, ut unusquisque *ms. Joly* fieri. Unusquisque ²⁷²⁸ Deus sicut de *ms. Joly* Deus. Nunc de *ms. Vict. 19.* Deus sic de ²⁷²⁸ Vel tot quot *mss. et Edit. Goth.* de tot quot ²⁷²⁷ Dic quod *mss.* dic quæ ²⁷²⁸ Quod mortalitas *mss. Vict. et Edit. Goth.* et quod mortalitas ²⁷²⁸ De hoc cur *mss. Vict. 19.* de hoc hic ²⁷²⁸ Firma esset *mss. et Edit. Goth.* firmata esset

mortale ponitur in hominis diffinitione a philosophis, A qui non crediderunt totum hominem aliquando potuisse aut posse esse immortalem. Quare non sufficit, ad demonstrandum illum hominem debere mortalem esse, hoc quia verus homo erit. Bos. Quære ergo tu aliam rationem, quia ego illam nescio si tu nescis²⁷⁵¹, qua ille probetur posse mori. Ans. Dubium non est quia sicut Deus erit²⁷⁵², ita omnipotens erit. Bos. Verum est²⁷⁵³. Ans. Si ergo volet, poterit animam suam ponere, et iterum sumere. Bos. Si hoc non potest, non videtur quod sit omnipotens. Ans. Poterit igitur nunquam mori, si volet; et poterit mori et resurgere. Sive autem animam suam ponat nullo alio faciente, sive alius hoc faciat ut eam ponat ipso permittente; quantum ad potestatem nihil differt. Bos. Non est dubium. Ans. Si igitur voluerit per-
mittere, poterit occidi: et, si noluerit²⁷⁵⁴, non poterit. Bos. Ad hoc nos indeclinabiliter perducit ratio. Ans. Ratio quoque nos docuit quia oportet eum majus aliquid habere, quam quidquid sub Deo est; quod sponte det, et non ex debito²⁷⁵⁵, Deo. Bos. Ita est. Ans. Hoc autem nec sub illo, nec²⁷⁵⁶ extra illum inveniri potest²⁷⁵⁷. Bos. Verum est. Ans. In ipso igitur inveniendum est. Bos. Sic sequitur. Ans. Aut igitur seipsum, aut aliquid de se dabit. Bos. Non possum aliter intelligere. Ans. Quærendum est nunc cujusmodi hæc datio debebit esse. Dare namque se non poterit Deo, aut aliquid de se quasi non habenti, ut suus sit: quoniam omnis creatura Dei est. Bos. Sic est. Ans. Sic ergo intelligenda est hæc datio: Quia aliquo modo ponet se ad honorem Dei, aut aliquid de se quo modo debitor non erit. Bos. Itaque sequitur ex supradictis. Ans. Si dicimus quia dabit seipsum ad obediendum Deo, ut perseveranter servando justitiam subdat se ejus voluntati; non erit hoc dare, quod Deus ab illo non exigat ex debito. Omnis enim rationalis creatura debet hanc obedientiam Deo. Bos. Hoc negari nequit. Ans. Alio itaque modo oportet ut det se ipsum Deo, aut aliquid de se. Bos. Ad hoc nos impellit ratio. Ans. Videamus si forte hoc sit vitam suam dare, sive ponere animam suam, sive tradere seipsum morti ad honorem Dei. Hoc enim ex debito Deus non exiget ab illo: quoniam namque non erit peccatum in illo, non debet mori²⁷⁵⁸, ut diximus. Bos. Aliter nequeo intelligere. Ans. Consideremus adhuc utrum sic rationabiliter conveniat. Bos. Dic tu; et ego libenter audiam. Ans. Si homo per suavitatem peccavit, an non convenit ut per asperita-

tem satisfaciatur? Et si tam facile victus est a diabolo, ut Deum peccando exhonoreret, ut facilius non posset, nonne justum est ut homo satisfaciens Deo pro peccato²⁷⁵⁹, tanta difficultate vincat diabolum ad honorem Dei, ut majori non possit? An non est dignum quatenus, qui se sic abstulit Deo peccando, ut se plus auferre non posset, sic se det Deo satisfaciendo, ut magis se non possit dare? Bos. Non est aliquid rationabilius²⁷⁶⁰. Ans. Nihil autem asperius aut difficilius potest homo ad honorem²⁷⁶¹ Dei sponte et non ex debito pati, quam mortem: et nullatenus seipsum potest homo magis dare Deo, quam cum se morti tradit²⁷⁶² ad honorem illius. Bos. Vera sunt omnia hæc. Ans. Talem ergo oportet eum esse, qui pro peccato hominis satisfacere volet, ut mori possit, si velit. Bos. Video hominem illum plane, quem quærimus, talem esse oportere, qui nec ex necessitate moriatur, quoniam erit omnipotens²⁷⁶³; nec ex debito, quia nunquam peccator erit; et mori possit ex libera voluntate, quia necessarium erit. Ans. Sunt et alia multa, cur eum valde conveniat hominum similitudinem et conversationem absque peccato habere; quæ facilius et clarius per se patent in ejus vita et operibus, quam velut ante experimentum sola ratione monstrari possint. Quis enim explicet, quam necessarie, quam sapienter factum est²⁷⁶⁴, ut ille, qui homines erat redempturus, et de via mortis et perditionis ad viam vitæ et beatitudinis æternæ docendo reducturus, cum hominibus conversaretur; et in ipsa conversatione²⁷⁶⁵, cum eos doceret verbo qualiter vivere deberent, seipsum exemplum præberet? Exemplum autem seipsum quomodo daret infirmis et mortalibus, ut propter injurias, aut contumelias, aut dolores, aut mortem, a justitia non recederent; si ipsum hæc omnia sentire non agnoscerent?

CAPUT XII.

Quod quamvis incommodorum nostrorum particeps sit, miser tamen non sit.

Bos. Omnia hæc patenter ostendunt eum mortalem, et incommodorum nostrorum participem esse oportere. Sed hæc omnia miseriam nostram sunt: nunquid ergo miser erit? Ans. Nequaquam: nam sicut ad beatitudinem non pertinet commodum, quod habet quis contra voluntatem; ita non est miseria apprehendere sapienter nulla necessitate aliquod incommodum secundum voluntatem. Bos. Concedendum est.

VARIÆ LECTIONES.

²⁷⁵¹ Si tu scis *ms. Vict. Joly, Gem. Bec. et Edit. Goth.* si tu nescis ²⁷⁵² Sicut Deus erit *ms. Joly* sicut Deus Deus erit ²⁷⁵³ B. Unde est? *ms. et Ed. t. Goth.* B. verum est ²⁷⁵⁴ Sed si noluerit *ms. Cister. S. Mich. Joly et Edit. Goth.* et si noluerit ²⁷⁵⁵ Ex debito, Deo. *ms. S. Mich.* ex debito ²⁷⁵⁶ Nec sub illo, nec *ms. Gem. Bec. Joly, Cister. et Edit. Goth.* sub illo, nec ²⁷⁵⁷ Inveniri potest *ms. Cister.* inveniri non potest. ²⁷⁵⁸ Non debet mori, ut *ms. Joly* non debet mori sicut ²⁷⁵⁹ Deo pro peccato *ms. Vict. et Joly* omitt. Deo ²⁷⁶⁰ Rationalius *ms. Joly, Vict. et Edit. Goth.* rationabilius ²⁷⁶¹ Homo ad honorem *ms. Joly* homo dare ad honorem ²⁷⁶² Se morti tradidit *ms. et Edit. Goth.* se morti tradit ²⁷⁶³ Quoniam erit omni-
potens *ms.* quia erit omnipotens ²⁷⁶⁴ Factum sit *ms. Joly, Vict. S. Mich.* factum est ²⁷⁶⁵ In ipsa con-
versatione *ms. Joly* omit. in ipsa

CAPUT XIII.

Quod cum aliis infirmitatibus nostris ignorantiam non habeat.

Bos. Verum in hac similitudine, quam habere debet cum hominibus, dic utrum ignorantiam quoque ²⁷⁵⁶, sicut alias infirmitates nostras, habiturus sit?

Ans. Quid dubitas de Deo, utrum sit omnia sciens?

Bos. Quia quamvis sit immortalis futurus ex divina natura, mortalis tamen erit ex humana. Nam cur non similiter poterit ²⁷⁵⁷ illis homo esse vere ignorans, sicut vere mortalis erit? **Ans.** Illa hominis assumptio in unitatem **¶** personæ ²⁷⁵⁸ Dei non nisi sapienter a summa sapientia fiet; et ideo non assumet in homine quod nullo modo utile, sed valde noxium est ad opus quod idem homo facturus est. Ignorantia namque ad nihilum illi utilis esset, sed ad multa noxia: quomodo enim tot et tanta opera, quæ facturus est, faciet sine summa sapientia ²⁷⁵⁹, aut quomodo illi homines credent, si eum scient nesciunt ²⁷⁶⁰? Si autem nesciunt ²⁷⁶¹, ad quid erit ei utilis ignorantia illa? Deinde, si nihil amatur nisi quod cognoscitur: sicut nihil erit boni quod non amet, ita nullum bonum ²⁷⁶² erit quod ignoret. Bonum autem nemo perfecte novit, nisi qui illud a malo scit discernere: hanc quoque discretionem nullus scit facere, qui ²⁷⁶³ malum ignorat ²⁷⁶⁴. Sicut igitur ille, de quo loquimur, omne perfecte sciet bonum: ita nullum ignorabit malum. Omnem igitur habebit scientiam, quamvis eam publice in hominum conversatione non ostendat. **Bos.** Hoc in majori ætate ita videtur, sicut dicis: sed in infantia, sicut non erit tempus congruum, ut in illo appareat sapientia, ita non erit opus, et ideo nec congruum ut illam habeat. **Ans.** Nonne dixi quia sapienter fiet illa incarnatio? Sapienter namque assumet Deus mortalitatem; qua sapienter, quia valde utiliter ²⁷⁶⁵, utetur. Ignorantiam vero non poterit assumere sapienter: quia nunquam est utilis, sed semper noxia: nisi forte cum per eam ²⁷⁶⁶ mala voluntas, quæ nunquam in illo erit, ab effectu restringitur ²⁷⁶⁷. Nam, etsi aliquando ad aliud non nocet, hoc solo tamen ²⁷⁶⁸ nocet, quia scientiæ bonum aufert: et ut breviter absolvam quod quæris: ex quo homo ille erit, plenus Deo semper, ut seipso erit ²⁷⁶⁹, unde nunquam erit sine ejus potentia, et fortitudine, et sapientia.

A Bos. Quamvis hoc in Christo semper fuisse non dubitarem ²⁷⁷⁰, ideo tamen quæsi ut de hoc quoque rationem audirem. Sæpe namque aliquid esse certi sumus; et tamen hoc ratione probare nescimus.

CAPUT XIV.

Quomodo mors ejus prævaleat numero et magnitudini peccatorum omnium.

Nunc rogo ut doceas me quomodo mors ejus prævaleat numero et magnitudini ²⁷⁷¹ peccatorum omnium; cum unum (quod putamus levissimum) peccatum tam infinitum monstret, ut si numerus obtendatur infinitus ²⁷⁷² mundorum, qui sic pleni sint creaturis, sicut iste est, nec possint servari quin redigantur in nihilum, nisi faciat aliquis aspectum unum contra voluntatem Dei, non tamen fieri debeat.

B Ans. Si præsens esset homo ille, et quis esset scires, et diceretur tibi: Nisi occideris ²⁷⁷³ hominem illum, peribit mundus iste totus, et quidquid Deus non est: faceres hoc pro conservanda omni alia creatura?

Bos. Non facerem; etiamsi mihi infinitus numerus mundorum obtenderetur ²⁷⁷⁴. **Ans.** Qui, si iterum tibi diceretur: Aut eum occidas ²⁷⁷⁵, aut omnia peccata mundi venient super te? **Bos.** Responderem me potius alia omnia ²⁷⁷⁶ peccata velle suscipere, non solum hujus mundi, quæ fuerunt et quæ futura sunt, sed et quæcunque super hæc cogitari possunt, quam istud solum. Quod non solum de occisione ejus, sed et de qualibet parva læsione quæ illum tangeret, respondere me existimo debere. **Ans.**

Recte existimas: sed dic mihi cur ita cor tuum judicat, ut plus horreat ²⁷⁷⁷ unum peccatum in læsione hujus hominis, quam alia omnia quæ cogitari possunt: cum omnia quæcunque fiunt peccata, contra illum sint? **Bos.** Quoniam peccatum quod in persona ejus fit, incomparabiliter superat omnia illa, quæ extra personam illius cogitari possunt. **Ans.** Quid dices ²⁷⁷⁸ ad hoc, quia sæpe libenter aliquis patitur quasdam in sua persona molestias, ne majores ²⁷⁷⁹ patiat in rebus suis? **Bos.** Quia Deus non eget hac patientia ²⁷⁸⁰, cujus potestati omnia subjacent, sicut tu supra cuidam meæ ²⁷⁸¹ interrogationi respondisti. **Ans.** Bene respondes; videmus ergo quia violationi vitæ corporalis hujus hominis nulla immensitas vel multitudo peccatorum extra personam Dei comparari valet. **Bos.** Apertissimum est ²⁷⁸². **Ans.** Quantum

VARIE LECTIONES.

²⁷⁵⁶ Ignorantiam quoque sicut *ms. Joly* ignorantiam sicut ²⁷⁵⁷ Cur ergo non similiter poterit *mss.* nam cur non similiter poterit ²⁷⁵⁸ Personæ, non *mss.* personæ Dei, non *ms. S. Mich.* personæ Divinæ, non ²⁷⁵⁹ Summa sapientia *mss.* immensa sapientia ²⁷⁶⁰ Sciant nescium *mss. et Edit. Goth.* scient nescium *ms. Vict. 13.* sciunt nescium ²⁷⁶¹ Autem nesciet *mss. et Edit. Goth.* nescient ²⁷⁶² Nullum bonum *ms. Joly* nihil bonum ²⁷⁶³ Facere, nisi qui *mss.* facere, qui ²⁷⁶⁴ Malum non ignoret *mss. et Edit. Goth.* malum ignorat ²⁷⁶⁵ Sapienter (quia valde utiliter) *ms. Vict.* sapienter et valet utiliter ²⁷⁶⁶ Forte per eam *mss.* forte cum per eam ²⁷⁶⁷ Ab effectu restringitur *mss. Gem. Bec. S. Mich. et Edit. Goth.* ab effectu restringitur ²⁷⁶⁸ Hoc solo tamen *ms. S. Mich.* hoc solum tamen ²⁷⁶⁹ Semper in ipso erit *mss.* semper, ut seipso, erit ²⁷⁷⁰ Fuisse semper non dubitarem *mss.* semper fuisse non dubitarem ²⁷⁷¹ Numero et magnitudini *ms. S. Mich.* numero et multitudini ²⁷⁷² Ostendatur infinitus *mss. Gem. Bec. Joly, Cister. et Edit. Goth.* ostendatur infinitus ²⁷⁷³ Nisi occidas *mss. et Edit. Goth.* nisi occideris ²⁷⁷⁴ Ostendatur *mss. Joly, Vict. 13. Cister. et Edit. Goth.* ostenderetur ²⁷⁷⁵ Eum occides *ms. Joly* eum occidas ²⁷⁷⁶ Illa omnia *ms. Joly et Edit. Goth.* alia omnia ²⁷⁷⁷ Plus horreat *ms. Vict. 19.* plus horreas ²⁷⁷⁸ Quid dices *mss. Gem. Bec. Joly, Vict. 3. et 13. S. Mich. et Edit. Goth.* Quid dices ²⁷⁷⁹ Ne Majores *ms. Joly* nec majora ²⁷⁸⁰ Hac patientia *ms. Joly* hac scientia ²⁷⁸¹ Supra meæ *mss. et edit. Goth.* supra cuidam meæ ²⁷⁸² Sapientissimum est *mss. et Edit. Goth.* apertissimum est

bonum tibi videtur, cujus interemptio tam mala est? A
 Bos. Si esse ejus tam bonum ²⁷⁸³ est, quam mala est
 ejus destructio, plus est bonum incomparabiliter,
 quam sint ea peccata mala, quæ sine æstimatione
²⁷⁸⁴ superat ejus interemptio. Ans. Verum dicis.
 Cogita etiam quia ²⁷⁸⁵ peccata tantum sunt odibilia,
 quantum sunt mala: et vita ista tantum amabilis
²⁷⁸⁶ est, quantum est bona. Unde sequitur ²⁷⁸⁷ quia
 vita ista ²⁷⁸⁸ plus est amabilis quam sint peccata odi-
 bilia. Bos. Non possum hoc non intelligere ²⁷⁸⁹. Ans.
 Putasne tantum bonum tam amabile posse sufficere
 ad solvendum quod debetur pro peccatis totius mun-
 di? Bos. Imo plus potest in infinitum ²⁷⁹⁰. Ans. Vides
 igitur quomodo vita hæc vincat omnia peccata, si
 pro illis detur. Bos. Aperte. Ans. Si ergo dare vi-
 tam, est mortem accipere: sicut datio hujus vitæ
 prævalet omnibus hominum peccatis, ita et acceptio
 mortis.

CAPUT XV.

*Quomodo delet mors eadem etiam peccata eum per-
 mentium.*

Bos. Ita esse de omnibus peccatis, quæ personam
 Dei non tangunt, constat. Sed nunc video aliud
 quærendum. Nam si tam malum est eum occidere
 quam bona est vita ejus, quomodo potest mors ejus
 superare et delere peccata eorum qui eum occide-
 runt? Aut si alicujus eorum peccatum delet ²⁷⁹¹,
 quomodo non potest ²⁷⁹² aliorum quoque hominum
 aliquod delere? ²⁷⁹³ Credimus enim quia et multi ex
 illis salvati sunt, et innumerabiles alii non salvan-
 tur ²⁷⁹⁴. Ans. Hanc quæstionem solvit Apostolus,
 qui dixit: quia si cognovissent, nunquam Dominum
 gloriæ crucifixissent (I Cor. II, 8). Tantum namque
 dixerunt scienter ²⁷⁹⁵ factum peccatum, et quod per
 ignorantiam fit: ut malum, quod nunquam facere
 possent pro nimietate sua, si cognosceretur, veniale
 sit, quia ignoranter factum est. Deum enim occide-
 re nullus homo unquam, scienter saltem, velle pos-
 set ²⁷⁹⁶: et ideo qui illum occiderunt ignoranter,
 non in illud infinitum peccatum, cui nulla alia com-
 parari possunt peccata, proruerunt. Nam non con-
 sideravimus ²⁷⁹⁷ ejus magnitudinem ad videndum
 quam bona esset vita illa, secundum hoc quod igno-

ranter factum est; sed quasi scienter fieret ²⁷⁹⁸ quo I
 nec unquam fecit aliquis, nec facere potuit. Bos.
 Rationabiliter interemptores Christi ad veniam
 peccati sui pertingere potuisse monstrasti ²⁷⁹⁹. Ans.
 Quid jam quæris amplius? Ecce jam dives ²⁸⁰⁰ quo-
 modo rationabilis necessitas ostendat ex ²⁸⁰¹ homini-
 bus perficiendam esse supernam civitatem, nec
 hoc posse fieri nisi per remissionem peccatorum,
 quam homo nullus habere potest nisi per hominem,
 qui idem ipse sit Deus, atque sua morte homines
 peccatores Deo reconciliet ²⁸⁰². Aperte igitur inve-
 nimus Christum, quem Deum et hominem confitemur,
 esse mortuum ²⁸⁰³ propter nos: hoc autem
 absque omni dubietate ²⁸⁰⁴ cognito; cuncta quæ
 ipse dicit, certa esse, quoniam Deus mentiri nequit,
 B et sapienter esse facta quæ fecit, dubitandum non
 est, quamvis eorum ratio non intelligatur a nobis.
 Bos. Verum est quod dicis: nec aliquatenus quod
 dixit, esse verum; aut quod fecit, rationabiliter
 esse factum, dubito. Sed hoc postulo, ut quod quasi
 non debere; aut non posse fieri videtur infidelibus;
 in fide Christiana hoc mihi qua ratione fieri debeat,
 aut possit, aperias: non ut me in fide confirmes,
 sed ut confirmatum veritatis ipsius intellectu læti-
 fices.

92 CAPUT XVI.

*Qualiter Deus de massa peccatrice assumpsit hominem
 sine peccato; et de salvatione Adæ et Evæ.*

Quapropter sicut eorum, quæ supra dicta sunt,
 rationem aperisti: sic peto ut eorum, quæ sum
 adhuc quæsiturus, rationem ostendas. Primum, scilicet,
 C qualiter de massa peccatrice, id est de hu-
 mano ²⁸⁰⁵ genere, quod totum infectum erat peccato,
 hominem sine peccato, quasi azymum de fermentato
²⁸⁰⁶, Deus assumpsit. Nam licet ipsa hominis
 ejusdem conceptio sit munda, et absque carnalis
 delectationis peccato; Virgo tamen ipsa, unde as-
 sumptus est, est in iniquitatibus concepta, et in
 peccatis concepit eam mater ejus ²⁸⁰⁷, et cum ori-
 ginali peccato nata est, quoniam et ipsa in Adam
 peccavit, in quo omnes peccaverunt. Ans. Postquam
 constat hominem illum esse Deum ²⁸⁰⁸, et peccato-
 rum reconciliatorem ²⁸⁰⁹, dubium non est eum om-

VARIÆ LECTIONES.

²⁷⁸³ Si omne bonum tam *Edit. Goth.* apertissimum est ²⁷⁸⁴ Existimatione *ms.* æstimatione ²⁷⁸⁵ Cogita-
 quia etiam *ms. Vict.* cogita etiam quia ²⁷⁸⁶ Tantum amabilis *ms. Vict.* tantum est amabilis ²⁷⁸⁷ Inde sequitur
russ. Vict. Joly, S. Mich. Cister. Unde sequitur ²⁷⁸⁸ Vita hæc *ms. Vict. et Joly* Vita ista ²⁷⁸⁹ Hoc non intelli-
 gere *ms. Joly et Vict.* 19. hæc intelligere *ms. Vict.* 13. hoc negare ²⁷⁹⁰ Potest plusquam in infinitum *ms.*
 plus potest in infinitum ²⁷⁹¹ Peccatum delet *ms. Victor.* 19. peccati delet ²⁷⁹² Quomodo potest *ms. Cister.*
 quomodo non potest ²⁷⁹³ Aliquod delere *ms. Joly* aliquot delere ²⁷⁹⁴ Alii salvantur *ms. Cister.* alii non
 salvantur ²⁷⁹⁵ Differunt scienter *ms. Vict.* differt scienter ²⁷⁹⁶ Velle possit *ms. et Edit. Goth.* velle pos-
 set ²⁷⁹⁷ Nam si consideravimus *ms. et Edit. Goth.* nam non consideravimus ²⁷⁹⁸ Scienter fiet *ms. Joly*
et Vict. scienter fieret ²⁷⁹⁹ Pertingere potuisse monstrasti *ms. S. Mich.* pertingere monstrasti ²⁸⁰⁰ Ecce
 jam vides *ms. Vict. Joly, Cister. S. Mich. Edit. Goth.* Ecce vides ²⁸⁰¹ Ostendit ex *ms. Joly, Vict. S.*
Mich. Cister. et Edit. Goth. ostendat ex ²⁸⁰² Deo conciliet *ms. Gem. Bec. Vict. Joly. et Edit. Goth.* Deo
 reconciliet ²⁸⁰³ Confitemur, et mortuum *ms. Gem. Bec.* confitemur esse mortuum ²⁸⁰⁴ Omnium dubie-
 tate *ms. Gem. Bec. Cister. Vict. 3. S. Mich. et Edit. Goth.* omni dubietate *ms. Vict.* 19. omni dubitatione
ms. Vict. 13. omni ambiguitate ²⁸⁰⁵ Peccatrice et humano *ms. omnia, et Edit. Goth.* peccatrice, id est,
 de humano ²⁸⁰⁶ De fermentato *ms. Vict.* 3. de fermento ²⁸⁰⁷ Mater ejus *ms. Vict.* mater sua ²⁸⁰⁸ Illum
 esse Deum et *ms. Joly, Vict. Cister. S. Mich.* illum Deum et ²⁸⁰⁹ Peccatorum reconciliatorem *ms. Joly,*
Vict. Cister. S. Mich. peccatorum esse reconciliatorem

nino sine peccato ²⁸¹⁰ esse : hoc autem esse non valet, nisi absque peccato de massa peccatrice sit assumptus. Qua vero ratione ²⁸¹¹ sapientia Dei hoc fecit, si non possumus intelligere, non debemus mirari; sed cum veneratione tolerare aliquid esse in secretis tantæ rei quod ignoremus. Quippe mirabilis Deus ²⁸¹² restauravit humanam naturam quam instauravit : æqualiter enim utrumque Deo facile est; sed homo antequam esset non peccavit, ut fieri non deberet. Postquam vero factus est, peccando meruit ut quod et ad quod factus erat perderet: quamvis non perdidit omnino quod factus erat, ut esset qui puniretur ²⁸¹³, aut cui Deus miseretur: neutrum enim horum fieri posset, si in nihilum redactus esset. Tanto ergo mirabilis Deus illum restituit quam instituit: quanto hoc de peccatore contra meritum; illud non de peccatore, nec contra meritum fecit. Quantum etiam est Deum et hominem sic in unum convenire, ut, servata integritate utriusque naturæ, idem sit homo qui Deus. Quis ergo præsumat vel cogitare quod humanus ²⁸¹⁴ intellectus valeat penetrare quam sapienter, quam mirabiliter tam inscrutabile opus factus sit? Bos. Assentior quia nullus homo potest in hac vita tantum secretum penitus aperire: nec peto ut facias, quod nullus homo facere potest; sed tantum, quantum potes. Plus enim persuadebis altiores in hac re rationes latere, si aliquam te monstraveris videre, quam si te nullam in ea rationem intelligere, nihil dicendo, probaveris. Ans. Video me ab importunitate tua non posse liberari: sed si aliquatenus potero quod postulas ostendere, gratias agamus Deo. Si vero non potero, sufficiant ea quæ supra probata sunt. Cum enim constat Deum hominem fieri oportere, dubium non est sapientiam et potentiam illi non deesse, ut hoc sine peccato fiat. Bos. Sic libenter accipio. Ans. Oportuit utique ²⁸¹⁵ ut illa redemptio, quam Christus fecit, prodesset non solum illis qui eo tempore fuerunt, sed et aliis. Sit enim rex aliquis, cui totus populus suæ cuiusdam civitatis sic peccavit, excepto uno solo, qui tamen est de illorum genere; ut nullum eorum facere possit unde mortis damnationem evadat: ille autem, qui solus est innocens, tantam apud regem habeat gratiam, ut possit; et tantam dilectionem erga reos, ut velit omnes, qui credent ²⁸¹⁶ suo consilio, reconciliare quodam servitio ipsi regi valde placituro, quod facturum est die secundum voluntatem regis statuto. Et quoniam non omnes possunt, qui reconciliandi sunt, ad diem illam con-

A venire, concedit rex, propter magnitudinem servitii illius, ut quicumque vel ante, vel post diem illam, confessi fuerint, se velle per illud opus, quod ea die fiet, veniam impetrare, et ad pactum ibi constitutum accedere, ab omni culpa sint absoluti: præterea: et si contigerit ut post hanc veniam iterum peccet, si digne ²⁸¹⁷ satisfacere et corrigi deinceps voluerit, per ejusdem pacti efficaciam iterum veniam recipiant: sic tamen, ut nullus palatium ejus ingrediatur; donec factum sit hoc unde culpæ ²⁸¹⁸ relaxentur ²⁸¹⁹. Secundum hanc similitudinem, quoniam non potuerunt ²⁸²⁰ omnes homines qui salvandi erant, præsentibus esse, quando redemptionem illam Christus fecit; tanta fuit vis in ejus morte, ut etiam in absentes vel loco, vel tempore, ejus protendatur effectus. Quo autem non solum præsentibus ²⁸²¹ prodesset debeat, hinc facile cognoscitur; quia non tot præsentibus esse ejus morti potuerunt ²⁸²², quot ad supernæ civitatis constructionem necessarii sunt; etiam si omnes, qui ejusdem mortis tempore ubicunque erant, ad illam redemptionem admitterentur. Plures enim sunt dæmones, quam, de quibus restaurandus est numerus eorum, ea die viverent homines. Nec credendum est, ex quo factus est homo, ullum tempus fuisse, quo mundus iste cum creaturis quæ ²⁸²³ factæ sunt ad usus hominum, sic vacuus fuisset, ut nullus esset in illo ex humano genere ad hoc pertinens, propter quod factus est homo. Videtur enim inconveniens quod Deus vel uno momento permiserit humanum genus, et ea quæ fecit propter usum eorum, de quibus superna civitas perficienda est, quasi frustra exstitisse. Nam aliquatenus in v. n. esse viderentur, quandiu non ad hoc, propter quod maxime facta essent ²⁸²⁴, viderentur subsistere. Bos. Congruenti ratione, et cui nihil repugnare videtur, monstras nullum unquam tempus fuisse, ex quo factus est homo, absque aliquo, qui ad eam pertineret (sine qua factus esset vane omnis homo) reconciliationem: quod non solum conveniens, sed etiam necessarium esse ²⁸²⁵ possumus concludere. Si enim convenientius et rationalius est hoc, quam aliquando nullum fuisse, de quo intentio Dei, qua hominem fecit, perficeretur; nec est aliquid quod huic obviet rationi: necesse est semper aliquem ad prædictam reconciliationem pertinentem fuisse. Unde Adam et Evam ad illam pertinuisse redemptionem dubitandum non est, quamvis hoc auctoritas divina aperte non pronuntiet. Ans. Incredibile quoque videtur, quando Deus illos fecit, et

VARIE LECTIONES.

²⁸¹⁰ Eum sine peccato *ms. Gem. Bec. Joly, Vict. 3. 13 et Edit. Goth.* eum omnino sine peccato *ms. Vict. 19.* eum sine omni peccato ²⁸¹¹ Qua ratione vero *ms. Vict. 5* quia vero intentione ²⁸¹² Mirabilis Deus *ms. Vict. et Ed. Goth.* mirabilis Deus ²⁸¹³ Quod puniretur *ms. et Edit. Goth.* qui puniretur ²⁸¹⁴ Quod humanus *ms. Joly.* quis quod humanus *ms. Vict. 13.* vel quis humanus ²⁸¹⁵ Oportuit utique *ms. Joly* oportuit itaque ²⁸¹⁶ Qui credent *ms. Joly* qui crederent *ms. Vict. 3.* qui credunt ²⁸¹⁷ Si digne *ms. Joly* sed digne ²⁸¹⁸ Sit, unde culpæ *ms. et Edit. Goth.* Sit hoc unde culpæ ²⁸¹⁹ Relaxantur *ms. Vict. et Edit. Goth.* relaxentur ²⁸²⁰ Non potuerunt *ms. Vict. 19.* non poterant ²⁸²¹ Non solum præsentibus *ms. Joly, Vict. 3. 19.* non solis præsentibus ²⁸²² Ejus esse morti potuerunt *ms. Vict. et Joly* esse ejus morti poterant ²⁸²³ Creaturis suis quæ *ms. Joly, Vict. Cister. et Editio Gothica omitt.* suis ²⁸²⁴ Factæ essent *ms. et Edit. Goth.* facta essent ²⁸²⁵ Convenire sed etiam necesse esse *ms.* conveniens sed etiam necessarium esse

proposuit immutabiliter facere de illis omnes homines, quos ad cœlestem civitatem assumpturus erat; quod illos duos ab hoc excluserit proposito. Bos. Imo illos maxime ad hoc fecisse credi debet, ut essent de illis, propter quos facti sunt. Ans. Bene consideras. Nulla tamen anima ante mortem Christi, paradisi cœlestem ingredi potuit; sicut supra dixi de regis palatio. Bos. Sic tenemus. Ans. Virgo autem illa, de qua ille homo assumptus est de quo loquimur, fuit de illis, qui ante nativitatem ejus²⁸²⁶ per eum mundati sunt a peccatis; et in ejus ipsa munditia de illa assumptus est. Bos. Placeret mihi²⁸²⁷ multum quod dicis; nisi cum ipse debeat a seipso habere munditiam a peccato, videtur eam habere a matre, et non per se mundus esse²⁸²⁸, sed per illam. Ans. Non ita est. Sed quoniam matris munditia, per quam mundus est, non fuit nisi ab illo; ipse quoque per seipsum et a se mundus fuit.

CAPUT XVII [at. XVI].

Quomodo non necessitate mortuus est, qui non potuit esse nisi quia erat moriturus.

Bos. Bene est de hoc. Verum adhuc mihi²⁸²⁹ aliud videtur quærendum. Diximus enim supra quia non necessitate moriturus erat, et nunc videmus quia mater ejus per ejus mortem futuram munda fuit, quod nisi illa fuisset, ipse de illa esse non potuisset. Quomodo ergo non²⁸³⁰ necessitate mortuus est, qui non nisi quia moriturus erat, potuit esse? Nam si moriturus non esset, Virgo, de qua assumptus est, munda non fuisset: quoniam hoc nequaquam valuit esse, nisi veram ejus⁹³ mortem credendo; nec ille de illa potuit aliter assumi. Quare, si non mortuus est ex necessitate, postquam assumptus est de Virgine, potuit non esse assumptus de Virgine, postquam est assumptus: quod non est possibile. Ans. Si bene, quæ supra dicta sunt, considerasses, sane quæstionem in illis, ut puto²⁸³¹, solutam intellexisses. Bos. Non video quomodo. Ans. Nonne, quando quæsimus utrum ille mentiri potuerit, monstravimus in mentiendo duas esse potestates; unam, videlicet, volendi mentiri, alteram mentiendi: et quoniam, cum mentiendi potestatem haberet, hoc²⁸³² a seipso habuit ut non posset velle mentiri; idcirco de sua justitia, qua veritatem servavit, eum esse laudandum? Bos. Ita est. Ans. Similiter est, in servando vitam, potestas volendi servare, et potestas servandi. Cum ergo²⁸³³

A quæritur utrum idem Deus homo²⁸³⁴ potuerit servare vitam suam, ut nunquam moreretur, dubitandum non est quia semper habuerit²⁸³⁵ potestatem servandi, quamvis nequiverit velle servare, ut nunquam moreretur: et quoniam hoc a seipso habuit, ut, scilicet, velle non posset, non necessitate, sed libera potestate animam suam posuit. Bos. Non omnino similes fuerunt in illo istæ potestates, mentiendi, scilicet, et servandi vitam. Ibi enim sequitur quia, si vellet, posset mentiri: hic autem videtur quia, si non vellet²⁸³⁶, non magis hoc posset, quam posset non esse quod erat. Nam ad hoc erat homo ut moreretur; et propter hujus futuræ mortis fidem de Virgine potuit assumi, sicut supra dixisti. Ans. Queniamodum putas illum non potuisse non mori^B aut necessitate mortuum esse²⁸³⁷; quia non potuit non esse quod erat: ita potes asserere illum non potuisse velle non mori, aut necessitate mori voluisse; quoniam quod erat, non esse non potuit: non enim magis ipse factus est homo ad hoc ut moreretur, quam ut vellet mori. Quapropter sicut non debes dicere quia non potuit non velle mori²⁸³⁸, aut necessitate voluit mori: sic non est dicendum quia non potuit non mori, aut necessitate mortuus est. Bos. Imo quoniam eidem subjacent rationi, scilicet, et mori, et velle mori²⁸³⁹; utrumque videtur in illo necessitate²⁸⁴⁰ fuisse. Ans. Quis se sponte voluit hominem facere, ut eadem immutabili voluntate moreretur, et per hujus fidem certitudinis virgo munda fieret, de qua homo ille assumeretur? Bos. C Deus Filius Dei. Ans. Nonne monstratum est supra quod Dei voluntas²⁸⁴¹ nulla cogitur necessitate; sed ipsa²⁸⁴² se spontanea sua servat immutabilitate, quando dicitur aliquid necessitate facere? Bos. Vere²⁸⁴³ monstratum est. Sed videmus econtra quia quod Deus immutabiliter vult, non potest non esse, sed necesse est esse. Quapropter, si Deus voluit ut ille homo moreretur, non potuit non mori. Ans. Ex eo quia Filius Dei assumpsit hominem ea voluntate ut moreretur, probas eundem hominem non potuisse non mori²⁸⁴⁴. Bos. Ita intelligo. Ans. An non similiter apparuit ex his quæ dicta sunt, Filium Dei et assumptum hominem unam esse personam, ut idem sit Deus et homo, Filius²⁸⁴⁵ Dei et Virginis filius? Bos. Sic est. Ans. Idem igitur homo sua voluntate non potuit non mori, et mortuus est. Bos. Negare nequeo. Ans. Quoniam ergo²⁸⁴⁶ voluntas Dei

VARIÆ LECTIONES.

²⁸²⁶ necessitatem ejus *ms. et Edit. Goth.* nativitatem ejus ²⁸²⁷ Placeret mihi *ms. Joly* placet mihi ²⁸²⁸ Per se mundus non esse *ms. Joly et Edit. Goth.* non per se mundus esse ²⁸²⁹ Verum adhuc mihi *In ms. Vict.* 19. hic incipit caput 17. ²⁸³⁰ Quomodo non *ms.* Quomodo ergo non ²⁸³¹ In illis ut puto *ms. Vict.* 19. cum illis, ut puto ²⁸³² Haberet, hoc *ms. Joly* habet, hoc ²⁸³³ Cum autem *ms. cum ergo* ²⁸³⁴ Idem Deus homo *ms. Vict.* 19. idem homo ²⁸³⁵ Semper habuit *ms. Vict.* 19. semper habuerit ²⁸³⁶ Non mori vellet, non *ms. Vict.* 19. mori non vellet, non ²⁸³⁷ Mortuum esse *ms. Vict.* 19. moriturum esse ²⁸³⁸ Non potuit velle non mori *ms. Vict.* 19. non potuit non velle mori ²⁸³⁹ Scilicet et mori et velle mori *ms. Cister.* scilicet et velle mori, et mori ²⁸⁴⁰ In illa necessitate *ms. Vict.* 19. et *Cister. et Ed. Got.* in illo necessitate ²⁸⁴¹ Quod Dei voluntas *ms. Joly et Vict.* quia Dei voluntas ²⁸⁴² Sed ipse *ms. Gem. Bec. Joly, Vict. Cister. et Edit. Goth.* Sed ipsa se ²⁸⁴³ A. vere *ms.* B. vere ²⁸⁴⁴ Moreretur, probas eundem hominem non potuisse non mori *ms. Joly* moreretur, non potuit non mori ²⁸⁴⁵ Homo, et filius *ms. Joly, Cister.* homo filius ²⁸⁴⁶ Quomodo ergo *ms. et Edit. Goth.* quoniam ergo

nulla necessitate facit aliquid, sed sua potestate et voluntas illius fuit voluntas Dei, nulla necessitate mortuus est, sed sola sua potestate. Bos. Argumentationibus tuis obviare nequeo: nam nec propositiones quas præmittis, nec consequentias quas infero, ullatenus infirmare valco. Sed tamen hoc mihi semper ²⁸⁴⁷ occurrit, quod dixi ²⁸⁴⁸: quia si vellet non mori, non magis hoc posset, quam non esse quod erat; vere ²⁸⁴⁹ namque moriturus erat: quoniam si vere non fuisset moriturus, non fuisset vera fides futuræ mortis ejus, per quam et illa Virgo de qua natus est, et alii multi mundati sunt a peccato. Nam si vera non fuisset, nihil prodesse potuisset. Quapropter si potuit ²⁸⁵⁰ non mori, potuit facere non esse verum quod verum erat. Ans. Quare verum erat, antequam moreretur, quia moriturus erat? Bos. Quoniam hoc ²⁸⁵¹ ipse sponte voluit et immutabili voluntate. Ans. Si ergo, sicut dicis, idcirco non potuit non mori, quia vere moriturus erat: et ideo vere erat moriturus, quia hoc ipse sponte et immutabiliter voluit: sequitur illum non ob aliud non potuisse non mori, nisi quia immutabili voluntate voluit mori. Bos. Ita est: sed quæcunque fuerit causa, verum est tamen quia non potuit non mori et necesse fuit illum mori. Ans. Nimis hæres in nihilo: et (ut dici solet) quæris nodum in scirpo. Bos. An es oblitus quid objecerim ²⁸⁵² excusationibus tuis in hujus disputationis nostræ principio: quia, videlicet, quod postulabam, non faceres dectis; sed mihi, et hoc ipsum necum petentibus? Sustine igitur, ut pro tarditate et hebetudine nostri ingenii quæram, quatenus mihi et illis etiam in puerilibus quæstionibus, sicut incœpisti, satisfacias.

CAPUT XVIII [al. XVII] ²⁸⁵³.

Quid in Deo non sit necessitas, vel impossibilitas: et quid sit necessitas cogens, et necessitas non cogens.

Ans. Jam diximus quia Deus improprie dicitur aliquid non posse, aut necessitate facere. Omnis quippe necessitas, et impossibilitas, ejus subjacet voluntati; illius autem voluntas nulli subditur necessitati aut impossibilitati. Nihil enim est necessarium aut impossibile, nisi quia ipse ita vult: ipsum vero aut velle aut nolle aliquid propter necessitatem aut impossibilitatem, alienum est a veritate. Quare, quoniam omnia quæ vult, et non nisi quæ vult, facit: sicut nulla necessitas, sive impossibilitas, præcedit ejus velle aut nolle; ita nec ejus facere aut non facere: quamvis multa velit immutabiliter, et faciat.

A Et, sicut cum Deus facit aliquid, postquam factum est, jam non potest non esse factum, sed semper verum est factum esse, nec tamen recte dicitur impossibile Deo esse ut faciat quod præteritum est non esse præteritum ²⁸⁵⁴: nihil enim ibi operatur necessitas non faciendi, aut impossibilitas faciendi; sed Dei sola voluntas, qui veritatem ²⁸⁵⁵ semper (quia ipse veritas est) immutabilem, sicut est, esse vult: ita si proponit se aliquid immutabiliter facturum; quamvis quod proponit, antequam fiat, non possit non esse futurum; non tamen ulla est in eo faciendi necessitas, aut non faciendi impossibilitas: quia sola operatur in eo voluntas. Quoties namque dicitur Deus non posse, nulla negatur in eo potestas; sed insuperabilis significatur potentia ²⁸⁵⁶ et fortitudo. Non enim aliud intelligitur, nisi quia nulla res potest efficere ut agat ille quod negatur posse. Nam multum usitata est hujusmodi locutio, ut dicatur res aliqua posse; non quia in illa, sed quoniam in alia re est potestas: et non posse; non quoniam in illa, sed quia in alia re est impotentia. Dicimus namque: Iste homo potest vinci, pro, Aliquis potest eum vincere: et, Ille non potest vinci; pro, Nullus eum vincere potest. Non enim potestas est posse vinci, sed impotentia: nec vinci non posse impotentia est, sed potestas. Nec dicimus Deum necessitate facere aliquid, eo quod in illo sit ulla necessitas; sed quoniam est in alio: sicut dixi de impotentia ²⁸⁵⁷, quando dicitur non posse. Omnis quippe necessitas est aut coactio, aut prohibitio: quæ duæ necessitates convertuntur invicem contrarie; sicut necesse, et impossibile. Quidquid namque cogitur esse, prohibetur non esse; et quod cogitur non esse, prohibetur esse: quemadmodum quod necesse est esse, impossibile est non esse? et quod necesse est non esse, **94** impossibile est esse; et conversim. Cum autem dicimus aliquid necesse esse aut non esse in Deo, non intelligitur quod sit in illo necessitas aut cogens aut prohibens: sed significatur quod in omnibus aliis rebus est necessitas prohibens eas facere, et cogens non facere: contra hoc quod de Deo dicitur. Nam, cum dicimus quod necesse est Deum semper verum dicere, et necesse est eum nunquam ²⁸⁵⁸ mentiri, non dicitur aliud, nisi quia tanta est in illo constantia servandi veritatem, ut necesse sit nullam rem facere posse, ut verum non dicat, aut ut mentiatur [al. cap. XVIII] ²⁸⁵⁹. Quapropter cum dicimus quia homo ille, qui secundum unitatem personæ (sicut supra dictum est) idem ipse est qui

VARIÆ LECTIONES.

²⁸⁴⁷ Hoc mihi semper *ms. Vict.* 19. hic mihi semper ²⁸⁴⁸ Quod dixisti *ms. et Edit. Goth.* quod dixi ²⁸⁴⁹ Non mori, non magis hoc posset, quam posset non esse quod erat vere *ms. Joly* non mori, non esset magis hoc posse, quam non esse quod erat: vere *ms. Vict. Cister. et Edit. Goth.* non mori, non magis hoc posset quam non esse quod erat: vere ²⁸⁵⁰ Si potuisset non mori *ms. et Edit. Goth.* si potuit non mori ²⁸⁵¹ Quomodo hoc *ms. et Edit. Goth.* quoniam hoc ²⁸⁵² Quid objecerim *ms. Joly* quod objecerim ²⁸⁵³ In *ms. Vict.* 19. Caput 18. ²⁸⁵⁴ Faciat quod præteritum est non esse præteritum *ms. S. Mich.* faciat quod præteritum est: ²⁸⁵⁵ Quæ veritatem *ms. Vict. Joly, Cister. et Edit. Goth.* qui veritatem ²⁸⁵⁶ Signatur potentia *ms. Cister.* significatur potentia ²⁸⁵⁷ Dixi, impotentia *ms. Edit. Goth.* dixi de impotentia ²⁸⁵⁸ Necesse eum nunquam *ms. Cister. et Edit. Goth.* necesse est nunquam ²⁸⁵⁹ *ms. continuatur caput præcedens.* Vel non *ms. Vict.* 19. et *Edit. Goth.* Et non

Filius Dei Deus, non potuit non mori, aut velle non mori, postquam de Virgine natus est : non significatur in illo ulla impotentia servandi, aut volendi servare vitam suam immortalē; sed immutabilitas voluntatis ejus, qua se sponte fecit hominem ad hoc, ut in eadem voluntate perseverans moreretur; et quia nulla res potuit illam voluntatem mutare. Plus enim esset impotentia quam potentia, si posset velle mentiri, aut fallere, aut mutare voluntatem, quam prius immutabilem esse voluit. Et si (quemadmodum supra dixi) cum aliquis sponte se proponit facturum bonum aliquod, et eadem voluntate postea perficit quod ²⁸⁶⁰ proposuit; quamvis cogi possit, si nolit promissum solvere; non tamen dicendus est necessitate facere quod facit; sed ea, qua proposuit, libera voluntate. Non enim necessitate aut impotentia fieri, vel non fieri dici debet aliquid, ubi neque necessitas, neque impotentia quidquam operantur, sed voluntas : si, inquam, ita est in homine, multo magis necessitas, aut impotentia nequaquam nominandæ sunt in Deo, qui nihil, nisi quod vult, facit ²⁸⁶¹; et cujus voluntatem nulla vis cogere, aut prohibere valet. Ad hoc enim valuit in Christo diversitas naturarum et unitas personæ, ut, quod opus erat fieri ad hominum restaurationem, si humana non posset natura, faceret divina; et si divinæ minime conveniret, exhiberet humana; et non alius atque alius, sed idem ipse esset, qui utrunque existens perfecte per humanam solveret, quod illa debebat; et per divinam posset, quod expediebat. Denique Virgo, quæ per fidem munda facta est, ut de illa posset assumi, nequaquam credit illam ²⁸⁶² esse moriturum ²⁸⁶³, nisi quia vellet: quemadmodum per prophetam, qui de illo dixit: *Oblatus est, quia ipse voluit* (*Isa. LIII, 7*), didicerat. Quapropter quoniam vera fuit fides ejus, necesse erat ita futurum esse, sicut credidit. Quod si te iterum perturbat, quia dico ²⁸⁶⁴, necesse erat: memento quia veritas fidei Virginis non fuit causa, ut ille sponte moreretur: sed quia hoc futurum erat, vera fuit fides. Quamobrem si dicitur, necesse erat ut voluntate sola moreretur; quia vera fuit fides, sive prophetia, quæ de hoc præcesserat ²⁸⁶⁵; non est aliud, quam si dicas necesse fuisse ita futurum esse, quoniam sic futurum erat: hujusmodi autem necessitas non cogit rem esse; sed esse rei facit ne-

cessitatem esse. Est namque necessitas præcedens, quæ causa est ut sit res: et est necessitas sequens, quam res facit. Præcedens et efficiens necessitas est, cum dicitur cælum volvi; quia necesse est, ut volvatur. Sequens vero, et quæ nihil efficit, sed fit, est ²⁸⁶⁶ cum dico te ex necessitate loqui, quia loqueris. Cum enim hoc dico, significo nihil facere posse, ut, dum loqueris non loquaris, non quod alius te ²⁸⁶⁷ cogat ad loquendum. Nam violentia naturalis conditionis cogit cælum volvi; te vero nulla necessitas facit loqui ²⁸⁶⁸. Sed ubicunque est præcedens necessitas, est et sequens; non autem ubi sequens, ibi statim et præcedens. Possumus namque dicere, necesse est cælum volvi, quia volvitur: sed non similiter est verum, idcirco te loqui, quia necesse est ut loquaris. Ista sequens necessitas currit per omnia tempora, hoc modo: Quidquid fuit, necesse est fuisse. Quidquid est, necesse est esse. Quidquid futurum est, necesse est futurum fuisse. Hæc est ²⁸⁶⁹ illa necessitas, quæ (ubi tractat ²⁸⁷⁰ Aristoteles de propositionibus singularibus et futuris) videtur utrumlibet destruere, et omnia esse ex ²⁸⁷¹ necessitate astruere. Hac sequenti et nihil efficienti necessitate, quoniam vera fuit fides, vel prophetia ²⁸⁷² de Christo, quia ex voluntate, non ex necessitate moriturus ²⁸⁷³ erat, necesse fuit, ut sic esset: hac homo factus est: hac fecit, et passus est, quidquid fecit et passus est: hac voluit, quæcunque voluit. Ideo enim necessitate fuerunt, quia futura erant: et futura erant, quia fuerunt, et fuerunt, quia fuerunt: et si vis omnium, quæ fecit et quæ passus est, veram scire necessitatem; scito omnia ex necessitate fuisse, quia ipse voluit. Voluntatem vero ²⁸⁷⁴ ejus nulla præcessit necessitas. Quare, si non fuerunt nisi quia ipse voluit; si non voluisset, non fuissent. Sic itaque ²⁸⁷⁵ nemo tulit animam ejus ab illo; sed ipse posuit eam, et iterum sumpsit eam: quia potestatem habuit ponendi animam suam, et iterum sumendi eam, sicut ipse dixit ²⁸⁷⁶ (*Joan. x, 18*). Bos. Satisfecisti mihi illum non posse probari ulla necessitate mortem subiisse; nec me poenitet, ut hoc faceres, importunum tibi exstitisse. Ans. Ostendimus, ut puto, certam rationem, quomodo Deus assumpsit hominem sine peccato de massa peccatrice; sed nequaquam negandum æstimo aliam ²⁸⁷⁷ esse præter istam, quam diximus; excepto ²⁸⁷⁸ hoc,

VARIE LECTIONES.

²⁸⁶⁰ Perfecit quod *mss. Joly, Vict. S. Mich. Cister. et Edit. Goth.* perficit quod ²⁸⁶¹ Quod vult, fecit *mss. Joly, Vict. S. Mich. et Edit. Goth.* Quod vult, facit ²⁸⁶² Crediderit illum *mss. credit illum* ²⁸⁶³ Moriturum *mss. Joly, Vict. esse moriturum* ²⁸⁶⁴ Quod dico *mss. Vict. Joly, quia dico* ²⁸⁶⁵ Præcesserat *mss. Joly, Vict. S. Gem. Bec. processerant ms. Cister. et Edit. Goth. præcesserant* ²⁸⁶⁶ Sed sic est, cum *mss. Gem. Bec. Vict. et Edit. Goth.* sed fit, est cum ²⁸⁶⁷ Aliquid te *ms. Vict.* alius te ²⁸⁶⁸ Facit loqui *ms. Joly cogit loqui* ²⁸⁶⁹ Quicquid est, necesse est esse. Quicquid futurum est, necesse est futurum fuisse. Hæc est *etc. mss. Gem. Bec.* quicquid est necesse est esse; et necesse est futurum fuisse quicquid futurum est. Hæc est *etc. mss. Joly, Vict. Cister. S. Mich. et Edit. Goth.* Quicquid est, necesse est esse; et necesse est futurum fuisse, Quicquid futurum est, necesse est futurum fuisse. Hæc est *etc.* ²⁸⁷⁰ Ut tractat *mss. ubi tractat* ²⁸⁷¹ Omnia esse ex *ms. Vict. 19.* omnia ex ²⁸⁷² Vel Prophetia *ms. Joly et Prophetia* ²⁸⁷³ Non necessitate moriturus *mss. Joly, Vict. Cister. et Edit. Goth.* non ex necessitate moriturus ²⁸⁷⁴ Voluntatem ergo *mss. et Edit. Goth.* voluntatem vero ²⁸⁷⁵ Sic utique *mss. et Edit. Goth.* sic itaque ²⁸⁷⁶ Sicut ipse dicit *mss. Cister. S. Mich.* sicut ipse dixit ²⁸⁷⁷ Nequaquam negandum æstimo, aliam *mss. Joly.* nequaquam æstimo aliam ²⁸⁷⁸ Quam diximus, excepto *ms. Cister.* quam diximus, rationem, excepto

quia Deus ²⁸⁷⁹ facere potest quod hominis ratio ²⁸⁸⁰ A comprehendere non potest. Verum quoniam et ista ²⁸⁸¹ mihi videtur posse sufficere; et, si aliam nunc inquirere vellem, necesse esset investigare quid sit originale peccatum, et quomodo a primis parentibus in universum genus humanum, præter illum, de quo agimus, hominem diffundatur, et incidere in quasdam alias quæstiones, quæ suum postulant tractatum: ea, quam diximus ²⁸⁸², ratione contenti, quæ de incepto restant opere prosequamur ²⁸⁸³. Bos. Ut vis sed eo pacto, ut tu aliquando, auxiliante Deo, illam aliam rationem, quam nunc inquirere vitas ²⁸⁸⁴, quasi debitum exsolvas. Ans. Quoniam voluntatem hanc scio me gerere, quod petis non denego: sed quia de futuris incertus sum, promittere non audeo; sed Dei dispositioni ²⁸⁸⁵ committo. Sed dic nunc ²⁸⁸⁶ quid tibi de quæstione, quam in principio proposuisti ²⁸⁸⁷, propter quam alia multæ se ingesserunt, persolvendum videatur. Bos. Summa quæstionis fuit, cur Deus homo factus sit, ut per mortem suam salvaret hominem; cum hoc alio modo potuisse facere videatur. Ad quam ²⁸⁸⁸ tu multis et necessariis rationibus respondens, ostendisti restaurationem humanæ naturæ non debuisse remanere; nec potuisse fieri, nisi solveret homo quod pro peccato Deo debebat: quod debitum tantum erat, ut illud cum non deberet solvere, nisi homo; non posset, nisi Deus: ita ut idem esset homo qui et Deus ²⁸⁸⁹. Unde necesse erat ut Deus assumeret hominem in unitatem personæ: quatenus qui in natura solvere debebat, et non poterat; in persona esset, quæ posset ²⁸⁹⁰. Deique quia de Virgine, et a persona Filii Dei esset assumendus homo ille qui Deus esset: et quomodo sine peccato, de massa peccatrice assumi potuerit, monstrasti. Vitam autem hujus hominis tam sublimem, tam pretiosam, apertissime probasti; ut sufficere possit ad solvendum quod pro peccatis totius mundi debetur, et plus in infinitum ²⁸⁹¹. Restat ergo nunc ostendere quomodo illa solvatur Deo pro peccatis hominum.

95 CAPUT XIX [al. XVIII] ²⁸⁹².

Quomodo vita Christi solvatur Deo pro peccatis hominum: et quomodo Christus debuit et non debuit pati.

Ans. Si propter justitiam se permisit occidi, nonne

ad honorem Dei vitam suam dedit? Bos. Si possum intelligere quod non dubito: quamvis non videam quomodo rationabiliter hoc fecerit; et cum ²⁸⁹³ et justitiam indeclinabiliter, et vitam suam æternaliter servare potuerit; fatebor illum tale quid ²⁸⁹⁴ sponte dedisse Deo ad honorem illius cui quidquid quod Deus non est ²⁸⁹⁵, comparari non potest, et quod pro omnibus omnium hominum debitis ²⁸⁹⁶ recompensari potest. Ans. An non intelligis quia cum injurias, et contumelias, et mortem crucis cum latronibus sibi (sicut supra diximus) propter justitiam, quam obedienter servabat, illatas benigna patientia sustinuit; exemplum dedit hominibus, quatenus propter nulla incommoda, quæ sentire possunt, a justitia quam Deo debent declinent; quod minime dedisset si secundum potentiam suam mortem pro tali causa ²⁸⁹⁷ illatam declinasset? Bos. Videtur quod ipse nulla hoc exemplum necessitate ²⁸⁹⁸ dederit: quoniam multi ante adventum ejus, et Joannes Baptista post adventum ante mortem ejus, fortiter mortem pro veritate sustinentes, illud sufficienter dedisse noscuntur. Ans. Nullus unquam homo præter illum moriendo, Deo dedit, quod aliquando necessitate perditurus non erat; aut solvit, quod non debebat. Ille vero sponte Patri obtulit ²⁸⁹⁹, quod nulla necessitate unquam amissurus erat; et solvit pro peccatoribus, quod pro se non ²⁹⁰⁰ debebat. Quapropter ille multo magis ²⁹⁰¹ dedit exemplum, ut unusquisque, quod aliquando incunctanter amissurus est, pro seipso reddere Deo, cum ratio postulat, non dabitet: qui cum ²⁹⁰² nullatenus aut pro se indigeret, aut cogeretur pro aliis quibus nihil nisi poenam debebat; tam pretiosam vitam, imo seipsum, tantam scilicet personam, tanta voluntate dedit. Bos. Multum propinquas desiderio meo; sed sustine ut quiddam quæram ²⁹⁰³, quid quamvis fatuum forsitan putes quærere, non tamen in promptu ²⁹⁰⁴ mihi est quid respondeam, si a me quæratur. Dicis quia quando mortuus est, dedit quod non debebat. Sed nemo negabit illum melius fecisse quando hoc exemplum ²⁹⁰⁵ taliter dedit; et magis hoc placere Deo, quam si non hoc fecisset: aut dicit ²⁹⁰⁶ cum non debuisset facere, quod melius esse ²⁹⁰⁷, et quod magis placere Deo intellexit ²⁹⁰⁸. Quomodo ergo asseremus eum non debuisset Deo

D quod fecit, id est quod melius esse et magis ²⁹⁰⁹ pla-

VARIÆ LECTIONES.

²⁸⁷⁹ Quia Deus *ms. Joly* quod Deus ²⁸⁸⁰ Hominis ratio *ms. Joly* quod Deus ²⁸⁸¹ Quoniam et ista *ms. Joly* quoniam ista ²⁸⁸² Ea qua diximus *ms. S. Mich.* inquirere vetas ²⁸⁸³ Persequamur *ms. Gem. Bec. Joly et Vict.* prosequamur ²⁸⁸⁴ Inquirere vitas *ms. S. Mich.* inquirere vitas ²⁸⁸⁵ Dispositioni *ms. Gem.* dispensationi ²⁸⁸⁶ Sed dic nunc *etc in mss. Vict. 19. Gem. Bec. et Cister. hic incipit Caput 18.* ²⁸⁸⁷ Proposuisti *ms. Joly* proposui ²⁸⁸⁸ Videatur. Ad quod *ms. Joly* videatur. Ad quam ²⁸⁸⁹ Homo qui Deus *ms. Joly* homo qui et Deus ²⁸⁹⁰ In persona esset qui posset *ms. Gem.* in persona esset quæ posset ²⁸⁹¹ Et plus in infinitum *ms. Joly* et plus infinitum ²⁸⁹² Est in *mss. Caput 18.* ²⁸⁹³ Fecerit, cum et *ms. Joly* fecerit, et cum et ²⁸⁹⁴ Tale quid *ms. Joly* talem quid ²⁸⁹⁵ Cui quicquid Deus non est *ms. Joly* cui quicquid, quod Deus non est ²⁸⁹⁶ Pro omnibus omnium debitis *ms. et Edit. Goth.* pro omnibus omnium hominum debitis ²⁸⁹⁷ Tali causa *ms. Joly* tali culpa ²⁸⁹⁸ Exemplum necessitate *ms. S. Mich. Vict. 3, et 13. et Edit. Goth.* exemplum ipse necessitate ²⁸⁹⁹ Patri obtulit *ms. Vict. 3. et 13.* pati obtulit ²⁹⁰⁰ Quo pro se non *ms. Joly* quod ipse non ²⁹⁰¹ Ille magis *ms. et Edit. Goth.* ille multo magis ²⁹⁰² Quia cum *ms. Gem. Bec. Joly, Vict. et Edit. Goth.* qui cum ²⁹⁰³ Quoddam quæram *ms. Vict. Joly et Edit. Goth.* quiddam quæram ²⁹⁰⁴ Tamen promptum *ms. et Edit. Goth.* tamen in promptu ²⁹⁰⁵ Illud ad exemplum *ms. Vict. Gem. Bec.* hoc exemplum ²⁹⁰⁶ Aut dicit *ms. Vict. 19.* aut dices ²⁹⁰⁷ Melius esse *ms. Joly* melius esset ²⁹⁰⁸ Deo cognovit *ms. et Edit. Goth.* Deo intellexit ²⁹⁰⁹ Melius esse magis *ms. Joly* melius esse et magis

cere Deo intellexit ²⁹¹⁰: præsertim cum creatura debeat Deo totum quod est, et quod scit, et quod potest ²⁹¹¹? Ans. Quamvis creatura nihil habeat a se; quando tamen illi Deus concedit aliquid licite facere et non facere; dat illi ita suum esse utrumque, ut licet alterum sit melius, neutrum tamen exigatur determinate: sed sive faciat quod melius est, sive alterum, debere facere dicitur quod facit: et si facit quod melius est, præmium habeat quia sponte dat quod suum est. Nam cum virginitas ²⁹¹² melior sit conjugio, neutrum tamen ab homine determinate exigitur: sed et qui conjugio uti, et qui virginitatem servare mavult; quod ²⁹¹³ facit, debere facere dicitur. Nemo enim virginitatem, sive conjugium, dicit eligi non debere; sed dicimus quia quod mavult homo, antequam aliquid horum statuatur, hoc debet facere: et si virginitatem servat, pro spontaneo munere quod offert Deo, præmium exspectat. Cum ergo creaturam dicis, Deo debere quod melius scit et potest; si intelligis ex debito, et non subaudis, si Deus jubet; non est semper verum. Si quidem, ut dixi, non debet homo virginitatem ex debito; sed si mavult, debet uti conjugio. Quod si te movet verbum, quod est, debere; nec potes illud intelligere sine aliquo debito: scito quia sicut contingit posse et non posse, et necessitatem aliquando dici ²⁹¹⁴, non quia sunt in rebus ubi dicuntur, sed quoniam sunt in alio; ita et debere. Quippe cum dicimus debere pauperes a divitibus eleemosynam accipere, non est aliud quam divites debere pauperibus eleemosynam impendere: hoc namque debitum non est exigendum a paupere, sed a divite. Deus quoque dicitur omnibus debere præesse, non quia ille in hoc aliquo modo sit debitor; sed quoniam omnia debent illi subesse: et debere facere ²⁹¹⁵ quod vult; quoniam quod vult ²⁹¹⁶, debet esse. Ita quando vult aliqua creatura facere quod suum est facere et non facere, dicitur debere facere; quia quod ipsa vult, debet esse. Dominus itaque Jesus, cum mortem (sicut diximus) sustinere voluit, quoniam suum erat, et pati et non pati, debuit facere quod fecit, quia quod voluit fieri ²⁹¹⁷ debuit; et non debuit facere, quia non ex debito. Nempe quoniam ipse idem est Deus et homo; secundum humanam quidem naturam, ex quo fuit homo ²⁹¹⁸ sic accepit a divina natura, quæ alia est

A ab humana esse suum quidquid habebat ²⁹¹⁹; ut nihil deberet dare, nisi quod volebat: secundum personam vero, sic a seipso habebat quidquid habebat ²⁹²⁰, et sic perfecte sibi sufficiens erat, ut nec alii quidquam retribuere deberet; nec, ut sibi retribuere, dare indigeret. Bos. Aperte nunc video ²⁹²¹ quia nulla ratione seipsum morti ex debito, sicut ratio mea videbatur monstrare, dedit ad honorem Dei; et tamen facere debuit quod fecit. Ans. Honor utique ille totius est Trinitatis: quare, quoniam idem ipse est Deus Filius Dei, ad honorem suum seipsum sibi, sicut Patri et Spiritui sancto obtulit, id est humanitatem ²⁹²² suam Divinitati suæ, quæ una eadem trium ²⁹²³ personarum est. Ut tamen in eadem ipsa veritatem manentes apertius loquamur quod volumus, dicamus, sicut usus habet, quia Filius sponte seipsum Patri obtulit: hoc namque modo apertissime dicitur, quia et in una persona ²⁹²⁴ totus Deus, cui secundum hominem se obtulit, intelligitur; et per nomen Patris et Filii immensa quædam in cordibus audientium, cum Patrem Filius hoc modo postulare pro nobis dicitur, pietas sentitur. Bos. Hoc libentissime accipio.

CAPUT XX [al. pars cap. XIX].

Qua ratione de morte ejus sequatur humana salvatio.

Ans. Intueamur nunc ²⁹²⁵, prout possumus, quanta inde ²⁹²⁶ ratione sequatur humana salvatio. Bos. Ad hoc tendit ²⁹²⁷ cor meum. Nam quamvis hoc mihi videar intelligere, ipsam tamen rationis contextionem a te volo fieri ²⁹²⁸. Ans. Quantum autem sit quod Filius sponte dedit, non est opus exponere. Bos. Sufficenter patet. Ans. Eum autem, qui tantum donum ²⁹²⁹ sponte dat Deo sine retributione debere esse non judicabis. Bos. Imo ²⁹³⁰ necesse esse video ut Pater Filio retribuatur: alioquin aut injustus esse videtur, si nollet, aut impotens, si non posset, quæ aliena sunt a Deo. Ans. Qui retribuit alicui, aut dat, quod ille non habet: aut dimittit, quod ab illo potest exigi. Prius autem quam tantam rem Filius ²⁹³¹ faceret, omnia quæ Patris erant, sua erant, nec unquam debuit quod illi dimitti possit. Quod ergo retribuatur nullius rei egenti, et cui non ²⁹³² est, quod dari aut dimitti possit? Bos. Ex una parte video retribuendi necessitatem, et ex altera impossibilitatem: quia et necesse est Deum reddere quod

VARIÆ LECTIONES.

²⁹¹⁰ Deo cognovit *mss.* Deo intellexit ²⁹¹¹ Quod scit et quod potest *mss. Cister.* quod scit, et potest ²⁹¹² Cum virginitas *ms. S. Mich.* cum licet virginitas, ²⁹¹³ Mavult, et quod *mss. Gem. Bec. Vict. et Edit. Got.* mavult, quod ²⁹¹⁴ Contingit posse et necesse aliquando dici *mss. et Edit. Goth.* contingit posse et non posse, et necessitatem aliquando dici ²⁹¹⁵ Et debent facere *mss. Vict. S. Mich. et Edit. Got.* et debere facere ²⁹¹⁶ Quomodo quod vult *mss. et Edit. Goth.* quoniam quod vult ²⁹¹⁷ Quod vult fieri *mss.* quod voluit fieri ²⁹¹⁸ Humanam ex qua fuit homo *mss.* humanam quidem Naturam; ex quo fuit homo *Edit. Goth.* humanam quidem naturam; ex qua fuit homo ²⁹¹⁹ Suum quod habebat *mss. et Edit. Goth.* suum quicquid habebat ²⁹²⁰ Habebat quod habebat *ms. Vict. 19.* habebat quicquid habebat ²⁹²¹ Aperte ut video *mss. Gem. Bec. Joly, Vict. et Edit. Goth.* aperte nunc video ²⁹²² Id est humanitatem *ms. Vict. 19.* et humanitatem ²⁹²³ Eadem trium *mss.* eademque trium ²⁹²⁴ Quia in persona *mss.* quia et in una persona ²⁹²⁵ Intueamur nunc *etc. in mss. hic incipit* ²⁹²⁶ Quanta mihi *mss. Joly, Vict. Cister. S. Mich. et Edit. Goth.* quanta inde ²⁹²⁷ Ad hoc tendit *ms. Joly* Attendit *ms. Vict. 13.* Ad hoc intendit ²⁹²⁸ Volo audire *mss. Gem. Bec. Joly, Vict. 3. et 13. et Edit. Goth.* volo fieri ²⁹²⁹ Tantum donum *ms. S. Mich.* tantum bonum ²⁹³⁰ Judicabis. Immo *mss. et Edit. Goth.* judicabis. B. Immo ²⁹³¹ Rem Filius *ms. Joly* rem facilius Filius ²⁹³² Aut cui non *mss. Joly Vict. Cister.* et cui non.

debet, et non est cui reddat ²²²². Ans. Si tanta et tam debita merces, nec illi, nec alii reddiur; in vanum Filius **96** tantam rem fecisse videbitur. Bos. Hoc nefas est æstimare. Ans. Necesse est ergo ut alicui alii reddatur; quia illi non potest. Bos. Inevitabiliter sequitur. Ans. Si voluerit Filius, quod sibi debetur alii dare ²²²⁴; poteritne Pater ²²²⁵ jure illum ²²²⁶ prohibere; aut alii cui ²²²⁷ dabit negare? Bos. Imo et justum et necessarium intelligo, ut cui voluerit dare Filius a Patre reddatur: quia et Filio quod suum est dare licet, et Pater quod debet non nisi alii reddere potest. Ans. Quibus convenientius fructum et retributionem suæ mortis attribueret ²²²⁸, quam illis, propter quos salvandos (sicut ratio veritatis nos docuit) hominem ²²²⁹ se fecit, et quibus (ut diximus) moriendo exemplum moriendi propter justitiam dedit: frustra quippe ²²³⁰ imitatores ejus erunt, si meriti ejus participes non erunt? Aut quos justius faciet hæredes debiti, qui ipse non eget, et exundantiæ ²²³¹ suæ plenitudinis ²²³², quam parentes suos et fratres, quos aspicit tot et tantis debitis obligatos egestate tabescere in profundo miseriarum; ut eis dimittatur quod pro peccatis debent, et detur quo propter peccata carent? Bos. Nihil rationabilius, nihil dulcius, nihil desiderabilius mundus audire potest. Ego quippe ²²³³ tantam fiduciam ex hoc concipio, ut jam dicere non possim quanto gaudio exsulet cor meum. Videtur enim mihi quod nullum hominem rejiciat Deus ad se sub ²²³⁴ hoc nomine accedentem. Ans. Ita est, si accedit sicut oportet. Quemadmodum autem sit ad tantæ gratiæ participationem accedendum, et quomodo sub illa vivendum, nos ubique sacra Scriptura docet, quæ super solidam veritatem, quam adjuvante Deo aliquatenus perspeximus, velut super firmum fundamentum fundata ²²³⁵ est. Bos. Vere quidquid super fundamentum hoc ædificat, super firmam petram fundatur. Ans. Puto me aliquantulum jam tuæ satisfecisse quæstioni, quamvis hoc melius me facere plenius possit; et majores atque plures, quam meum, aut mortale ingenium comprehendere valeat, hujus rei sint rationes ²²³⁶. Palam etiam est quia Deus ut hoc faceret, quod diximus, nullatenus indigebat: sed ita veritas immutabilis exigebat: licet enim hoc, quod homo illic fecit Deus dicatur fecisse propter unitatem per-

sonæ: Deus tamen non egebat ut de cœlo descenderet ad vincendum diabolum, neque ut per justitiam ageret contra illum ad liberandum hominem; sed ab homine Deus exigebat, ut diabolum vinceret, et qui per peccatum Deum offenderat, per justitiam satisfaceret. Siquidem diabolo nec Deus aliquid debebat, nisi pœnam; nec homo, nisi vicem ²²³⁷, ut ab illo victus, illum revinceret: sed quidquid ab illo exigebatur, hoc Deo debebat, non diabolo.

CAPUT XXI.

Quam magna, et quam justa sit misericordia Dei.

Misericordiam vero Dei, quæ tibi perire videbatur, cum justitiam Dei et peccatum hominis considerabamus, tam magnam tamque ²²³⁸ concordem justitiæ invenimus; ut nec major, nec, justior cogitari possit. Nempe quid misericordius intelligi valet, quam cum peccatori ²²³⁹ tormentis æternis damnato ²²⁴⁰, et unde se redimat non habenti, Deus Pater dicit: Accipe Unigenitum meum, et da pro te; et ipse Filius ²²⁴¹: Tolle me, et redime te? Quasi enim hoc ²²⁴² dicunt, quando nos ad Christianam fidem vocant, et trahunt. Quid etiam justius ²²⁴³, quam ut ille, cui datur pretium majus omni debito, si debito datur affectu, dimittat omne debitum?

CAPUT XXII.

Quod impossibile sit diabolum reconciliari.

Diaboli vero reconciliationem, de qua quærivisti, impossibilem intelliges, si diligenter humanam consideres. Sicut enim homo non potuit reconciliari, nisi per hominem Deum, qui mori posset, per cujus justitiam Deo restitueretur ²²⁴⁴ quod per peccatum hominis perdiderat: ita angeli damnati non possunt salvari, nisi per Angelum Deum ²²⁴⁵, qui mori possit, et qui per justitiam suam Deo reparat quod aliorum peccata abstulerunt. Et sicut homo per alium hominem, qui non esset ejusdem generis ²²⁴⁶, quamvis ejusdem esset naturæ, non debuit relevari, ita nullus angelus per alium angelum salvari debet ²²⁴⁷; quamvis omnes sint unius naturæ: quoniam non sunt ejusdem generis, sicut homines. Non enim sic sunt omnes angeli de uno angelo; quemadmodum omnes homines de uno homine. Hoc quoque removet eorum restaurationem: quia sicut ceciderunt, nullo alio nocente ²²⁴⁸ ut caderent; ita nullo alio adju-

VARIÆ LECTIONES.

²²²² Non est quod reddat *ms. S. Mich.* non est cui reddat ²²²⁴ Alteri dare *ms. Joly, Viet. Cister. et Edit. Goth.* alii dare ²²²⁵ Poterit ne Pater *ms. Viet.* 19. poterit, nec Pater ²²²⁶ Jure illum *ms. Joly omit.* jure ²²²⁷ Ant illi cui *ms. Viet. et Joly* aut alii cui ²²²⁸ Attribuet *ms. Joly* attribueret ²²²⁹ Et hominem *ms. Joly, Viet. Cister. et Edit. Goth. omit.* et ²²³⁰ Frustra quidem *ms. et Edit. Goth.* frustra quippe ²²³¹ Ex abundantia *ms. Gem. Bec. Viet.* et exundantiæ *ms. Joly* et exabundantiæ *ms. Bec. et exundatione.* ²²³² Plenitudinis *ms. Viet.* plenitudine ²²³³ Ego enim *ms. Gem. Bec. Viet. et Joly* Ego quidem ²²³⁴ Deus a se sub *ms. Bec. Gem. Joly, Viet.* 3. et 13. Deus ad se sub ²²³⁵ Firmum firmamentum fundata *ms. Joly* firmum illud firmamentum fundata *ms. S. Mich.* firmamentum firmum fundatum firmata ²²³⁶ Sint rationes *ms. S. Mich.* sunt rationes ²²³⁷ Nisi vicem *ms. Joly* nisi vincere ²²³⁸ Ita magnam tanquam *ms. et Edit. Goth.* tam magnam tamque ²²³⁹ Quam peccatori *ms. Viet. Joly, Gem. Bec. S. Mich. et Edit. Goth.* quam cum peccatori ²²⁴⁰ Deputato *ms. et Edit. Goth.* damnato ²²⁴¹ Ipse filius *ms. Joly, Viet. S. Mich. Cister. et Edit. Goth.* Et ipse filius ²²⁴² Quasi hæc *ms. et Edit. Goth.* quasi enim hoc ²²⁴³ Quid etiam justius *ms. S. Mich.* quid enim justius ²²⁴⁴ Restitueretur *ms. Viet.* 19. restauraretur ²²⁴⁵ Ibidem B. Angelum Domini *ms. Gem. Bec. Viet. et Edit. Goth.* Angelum Deum ²²⁴⁶ Non ejusdem generis *ms. Joly, Viet. et Edit. Goth.* non esset ejusdem generis ²²⁴⁷ Per alium salvari debuit, et quamvis *ms. et Edit. Goth.* per alium Angelum salvari debet, quamvis ²²⁴⁸ Alio suadente *ms.* alio nocente

vante resurgere debent ²⁹⁹⁹ : quod est illis impossibile. Aliter enim in dignitatem quam habituri erant non possunt restitui, quoniam sine alieno ²⁹⁹⁰ auxilio per potestatem suam quam acceperant steterunt in veritate, si non peccassent. Quapropter si quis opinatur Salvatoris nostri redemptionem usque ad illos aliquando debere extendi, rationabiliter convincitur quia rationabiliter decipitur. Quod non dico, quasi pretium mortis ejus omnibus hominum et angelorum peccatis sua magnitudine non prævaleat; sed quoniam peccatorum angelorum revelationi immutabilis ratio repugnat.

CAPUT XXIII.

Quod in his quæ dicta sunt, veritas Veteris et Novi Testamenti probata sit.

Bos. Rationabilia ²⁹⁸¹, et quibus nihil contradicere possit, quæ dicis omnia mihi videntur; et per unius

quæstionis, quam proposuimus, solutionem, quidquid in Novo Veterique Testamento continetur, probatum intelligo. Cum enim sic probes Deum fieri ²⁹⁸² hominem ex necessitate; ut etiam si removeantur pauca, quæ de nostris libris posuisti (ut quod de tribus personis Dei, et de Adam tetigisti) non solum Judæis, sed etiam paganis ²⁹⁸³ sola ratione satisfacias : et ipse idem Deus homo Novum contra Testamentum, et Vetus approbet, sicut ipsam veracem esse necesse est constiteri, ita nihil quod in illis continetur verum esse potest aliquis diffiteri. Ans. Si quid diximus quod corrigendum sit; non renovationem, si rationabiliter sit. Si autem testimonio veritatis roboratur quod nos rationaliter invenisse existimamus; Deo, non nobis attribuere debemus, qui est benedictus in sæcula. Amen. ²⁹⁸⁴.

SANCTI ANSELMI

LIBER

DE CONCEPTU VIRGINALI

ET

ORIGINALI PECCATO.

97 PROLOGUS ²⁹⁸⁵.

Cum in omnibus religiosæ tuæ voluntati velim, si possim, obsequi, et frater ²⁹⁸⁶ et fili charissime Boso, tunc utique maxime debitorem me judico, cum eam a me in te excitari intelligo. Certus autem sum cum in libro : *Cur Deus Homo* (quem ut ederem tu maxime inter alios me impulisti, in quo te mecum disputantem assumpsi) legis aliam præ illam quam ibi posui, posse videri rationem, quomodo Deus accepit hominem de massa peccatrice humani generis sine

C peccato : quia studiosa mens tua ad querendum quænam sit illa non parum provocatur. Quapropter injustus tibi videri ²⁹⁸⁷ timeo; si quid inde mihi videtur, dilectioni tuæ abscondo. Dicam igitur sic breviter de hoc quod sentio, ut nullius de eadem re fidelem improbem sententiam : nec meam (si veritati repugnare rationabiliter poterit ostendi ²⁹⁸⁸) pervicaciter ²⁹⁸⁹ defendam. Illam tamen ejusdem rei rationem, quam in eodem opusculo posui, omnino ratam et sufficientem ²⁹⁹⁰ (si bene consideretur) exi-

VARIE LECTIONES.

²⁹⁹⁹ Resurgere debent *ms. Cister. Vict. 19. surgere debent* ²⁹⁹⁰ Sine alieno *ms. Vict. 19. sine alio* ²⁹⁹¹ C. Bos. Rationabilia etc. in *ms. hic incipit* ²⁹⁹² Deum fieri *manuscript. Vict. 19. Deum sic fieri* ²⁹⁹³ Sed etiam Paganis *manuscriptum Cisterciense, sed et Paganis* ²⁹⁹⁴ *ms. Gem. C. 19. Explicit Liber Anselmi, Cur Deus homo. ms. Cister. Explicit Cur Deus homo, Liber Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi.* ²⁹⁹⁵ *Collatus est hic liber cum mss. Beccensi, Gemmeticensi, Victorinis quatuor olim notatis CC 9, EE 13, RR 3, et P 19, uno ex bibliotheca S. Michaelis in Monte, duobus Thuanis, sub his numeris 391 et 546, et uno Cisterciensi, et cum editione Gothica ms. Thuanum 361, post titulum et numerum Capitulum, sic habet : Incipit Liber Domini Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi, de Conceptu virginali, et de Peccato originali. ms. Thu. 546. Incipiunt Capitula libri Anselmi de Conceptu Virginali. Et horum titulis ac numeris præmissis, ait : Incipit Liber Anselmi Archiepiscopi de Conceptu virginali. ms. Vict. 3. Incipit Præfatio in Librum Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi, De Conceptu virginali, et Originali peccato. Et post Præfationem : Incipit Liber Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi, De Conceptu virginali, et Originali peccato. ms. Vict. 19. Capitula Libri Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi, De Conceptu virginali. Et post hæc : Incipit Liber Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi, De Conceptu virginali. ms. Vict. 9. Liber Magistri Anselmi, De Conceptu virginali. ms. Cister. Incipit Liber Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi, De Conceptu virginali, et Originali peccato. ²⁹⁹⁶ Et frater *ms. Vict. Bec. Gem. Cister. omitt. et* ²⁹⁹⁷ Injustus videri *ms. et Edit. Goth. injustus tibi videri* ²⁹⁹⁸ Poterit ostendi *ms. probari rationabiliter poterit* ²⁹⁹⁹ Pervicaciter *ms. Thu. 546. omitt. ms. Vict. 19. pertinaciter* ³⁰⁰⁰ Sufficienter *ms. et Edit. Goth. sufficientem**